Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών
Μ.Π.Σ. Δημόσια Ιστορία

Το Φουγάρο του Ναυπλίου:

Η παράλληλη πορεία στο χρόνο μιάς πόλης και ενός βιομηχανικού συγκροτήματος

Γιώργος Μπουσούτας Θανάσουλας Α. Μ. 504812

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Λήδα Παπαστεφανάκη

Επιτροπή Κρίσης:

Λήδα Παπαστεφανάκη Αν. Καθηγήτρια Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Ιωάννης Γιαννιτσιωτης Επ. Καθηγητής Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Ελένη Μαμουλάκη ΣΕΠ/ΕΑΠ

Πάτρα, 2022

Το Φουγάρο του Ναυπλίου:
Η παράλληλη πορεία στο χρόνο μιας πόλης
και ενός βιομηχανικού συγκροτήματος.
Γιώργος Μπουσούτας – Θανάσουλας
Τηλ: 6974454463
Email addr: info@bousoutas.gr
url: www.bousoutas.gr

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Περίληψη

Το Ναύπλιο, η παλαιά πρωτεύουσα της Ελλάδας, στις αρχές του 20ου αιώνα είναι μια περιφερειακή βιομηχανική πόλη. Κύρια βιομηχανική δραστηριότητα υπήρξε η επεξεργασία της τομάτας. Στα μέσα της δεκαετίας του 1970, με την αποβιομηχάνιση, η οικονομία της πόλης στρέφεται στην παροχή υπηρεσιών με αιχμή τον τουρισμό και τον πολιτισμό. Το ενδιαφέρον τώρα αφορά την ίδρυση μουσείων, βιβλιοθηκών, την οργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων και την δημιουργία τουριστικών υποδομών. Την μεταστροφή αυτή θα την παρακολουθήσουμε μέσω της αλλαγής χρήσης ενός βιομηχανικού συγκροτήματος, του εργοστασίου της εταιρίας «Γεωργική Βιομηχανία Κονσερβών 'Ανθός Ναυπλίου'», το οποίο μετατράπηκε σε σύγχρονο Κέντρο Τέχνης με την ονομασία «Φουγάρο», από την χαρακτηριστική καμινάδα του. Θα περιγράψουμε την ανάπτυξη της εταιρίας και την διαδικασία κονσερβοποίησης της τομάτας και την λειτουργία του Κέντρου Τέχνης.

Ταυτόχρονα θα ασχοληθούμε με τον ρόλο των βιομηχανικών κτιρίων στον σχηματισμό της δημόσιας μνήμης και της ταυτότητας μιας πόλης και στον τρόπο που η μεταμόρφωση και

η αλλαγή χρήσης τους μπορεί να συμβάλει στη πολιτιστική, μορφωτική και οικονομική ανάπτυξη της περιοχής, ανακόπτοντας την αύξηση της ανεργίας και προσθέτοντας δυνατότητες στον σύγχρονο οικονομικό και πολιτιστικό ανταγωνισμό των πόλεων, διατηρώντας την ιστορία και την μνήμη του παρελθόντος.

Λέξεις – Κλειδιά

Βιομηχανικά κατάλοιπα, Ναύπλιο, Αργολίδα, Βιομηχανική Κληρονομιά, Πολιτισμός, Τουρισμός. Ανθός Ναυπλίου, Φουγάρο.

The Chimney of Nafplio:
The parallel course in the time of a city
and an industrial complex

Giorgos Boussoutas - Thanassoulas

Abstract

Nafplio, the old capital of Greece, in the beginning of the 20th century was a regional industrial city. Main industrial activity was the processing of tomatoes. In the mid-1970s, with deindustrialization, the city's economic interest shifted to the provision of services with a focus on tourism and culture. The interest is now in the establishment of museums, libraries, organization of cultural events and creation of tourist infrastructure. We will watch this shift through the change of use of an industrial complex, of the factory of the company "Canned Agricultural Industry 'Anthos of Nafplio'", which was transformed into a contemporary Art Center with the name "Fougaro" by its characteristic chimney. We will describe the development of the old company and the process of canning tomatoes, as well as and the operation of the new Art Center.

At the same time, we will deal with the role of industrial buildings, and most in particular these two buildings, in the

formation of public memory and the identity of a city, and how their transformation and change of use can contribute to the cultural, educational and financial development of the region, by preventing the rise in unemployment and adding benefits to the modern economic and cultural competition of cities, preserving the history and memory of the past.

Keywords

Industrial ruins, Nafplio, Argolída, Industrial Heritage, Culture, Tourism, Anthos of Nafplio, Fougaro.

Περιεχόμενα

Περίληψη vii

Abstract.....ix

Περιεχόμενα.....xi

Κατάλογος εικόνων ……..……xiii

Κατάλογος πινάκων ……..……..……...xv

Συντομογραφίες και Ακρωνύμια…… ..xvii

Εισαγωγή 1

Κεφάλαιο 1ο
Η Συμβολή των παλαιών βιομηχανικών κτιρίων στην ταυτότητα, την μνήμη και την ιστορία των σύγχρονων πόλεων……..9

Κεφάλαιο 2ο
Το Ναύπλιο και η περιοχή της Αργολίδας από τις αρχές του 20ου αιώνα μέχρι και την δεκαετία του 1980 ……27

Κεφάλαιο 3ο
Η Ελληνική Βιομηχανία Κονσερβών Κ. Μηναίος Α.Ε. και το κτιριακό συγκρότημα της Γεωργικής Βιομηχανίας Κονσερβών «Ανθός» Ναυπλίου…….....57

Κεφάλαιο 4ο
Το σύγχρονο Ναύπλιο. Μια πόλη με τουριστικό και πολιτιστικό ενδιαφέρον……..…..…….79

Κεφάλαιο 5ο
Φουγάρο Ναυπλίου: «Ένα διαδραστικό έργο Τέχνης που χτίζεται εξελίσσεται και ολοκληρώνεται σε βάθος χρόνου»...……..…95

Επίλογος …....…… … . …….115

Βιβλιογραφία.. ... ..…….....123

Φιλμογραφία……..131

Κατάλογος Εικόνων.

Εικ. 1.	Postdamer Platz Berlin: Παράδειγμα βιομηχανικής περιοχής σε νέα χρήση……	17
Εικ. 2.	Βιομηχανικό Μουσείο στην Ερμούπολη της Σύρου …….	20
Εικ. 3.	Διαφημιστική αφίσα ταινίας *Άλλος για το εκατομμύριο* ..	23
Εικ. 4.	Το Ναύπλιο σε ταχυδρομική κάρτα του 1900 …….	27
Εικ. 5.	Ο σιδηροδρομικός σταθμός του Ναυπλίου στις αρχές του 20ου αιώνα …….	29
Εικ.6.	Το λιμάνι του Ναυπλίου το 1908……	30
Εικ. 7.	Εργάτριες στην βιομηχανία συσκευασίας φρούτων ……	37
Εικ. 8.	Φωτογραφία των υπό κατεδάφιση κτιρίων του Οπλοστασίου……	44
Εικ. 9.	Το εργοστάσιο της Βιομηχανίας Κονσερβών «Κύκνος» το 1928……	46
Εικ. 10.	Το εργοστάσιο του «Κύκνου» μετά την κατεδάφιση……	47
Εικ. 11.	Η 1η σελίδα του καταστατικού της εταιρίας «Πελαργός» ..	48
Εικ. 12.	Το πρακτικό του Δ Σ του «Πελαργού» που ορίζει Πρόεδρο την χήρα Καραμπέλη……	49
Εικ.13.	Το εργοστάσιο της Ναυπλιακής Εταιρείας Κονσερβών Α. Ε. το 1936 ……	50
Εικ.14.	Το κτίριο του «Πελαργού» όπως είναι σήμερα……	50
Εικ. 15.	Το εργοστάσιο του Αγροτικού Συνεταιρισμού Αργολίδας το 1960 …….	52
Εικ. 16.	Ετικέτα προϊόντος της εταιρίας «Δήμητρα»……	54
Εικ. 17.	Τα κτίρια της εταιρίας «Αργολική» σήμερα……	54
Εικ. 18.	Γυναίκες εργαζόμενες στην βιομηχανία τον 19ο αιώνα …	58
Εικ. 19.	Ελληνική βιομηχανία χαρτοκιβωτίων το 1936……	59
Εικ. 20.	Ο Κ. Μηναίος και η γυναίκα του……	63
Εικ. 21.	Το εργοστάσιο της Ελληνικής Βιομηχανίας Κονσερβών Κ. Μηναίος Α.Ε.…….	64
Εικ. 22.	Τίτλος 10 μετοχών της Εταιρίας Ελληνική Βιομηχανία Κονσερβών Κ. Μηναίος Α. Ε……	65
Εικ. 23.	Το βιομηχανικό συγκρότημα του «Ανθού» την εποχή της Εθνικής Τράπεζας…….	66
Εικ. 24.	Το κεντρικό κτίριο του συγκροτήματος (κτίριο 1)……..	68

Εικ. 25.	Τα κτίρια της δυτικής πλευράς του συγκροτήματος. (κτίριο 2)……	69
Εικ. 26.	Τα κτίρια της νότιας πλευράς (κτίριο 3) …….	70
Εικ. 27.	Η καμινάδα του εργοστασίου ……..	71
Εικ. 28.	Τομάτες φορτώνονται για επεξεργασία……	73
Εικ. 29	Στάδιο επεξεργασίας τομάτας……..	74
Εικ. 30.	Ετικέτες προϊόντων του «Ανθού»……	75
Εικ. 31.	Έκθεση προϊόντων της «Ελληνικής Βιομηχανίας Κονσερβών Κ. Μηναίος Α.Ε.»……	76
Εικ. 32.	Μερική άποψη της παλαιάς πόλης από το Παλαμήδι……	83
Εικ. 33.	Το Μέγαρο Ιατρού…….. … .. .	88
Εικ. 34.	Φλωρίκα Κυριακοπούλου……..	96
Εικ. 35.	Στάδια από τις εργασίες ανακαίνισης του Φουγάρο……	98
Εικ. 36.	Το κτίριο 3 όπως έχει διαμορφωθεί……..	100
Εικ. 37.	Από το εσωτερικό της βιβλιοθήκης……	100
Εικ. 38.	Το κτίριο 1 μετά την ανακαίνιση……..	101
Εικ. 39.	Η καμινάδα……	103
Εικ. 40.	Έργα Τέχνης στους χώρους του Φουγάρο……	104
Εικ. 41.	Βράβευση της Φλωρίκας Κυριακοπούλου από τον Δήμο…	106

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1.	Κατανομή επαγγελμάτων στην Επαρχία Ναυπλίας το 1861……	33
Πίνακας 2.	Ο αριθμός των μονίμων κατοίκων του Ναυπλίου από το 1897 - 1981……	34
Πίνακας 3.	Βιομηχανικές & Βιοτεχνικές μονάδες στο Ναύπλιο σύμφωνα με τον *Οδηγό Ελλάδος* του Ν. Γ. Ιγγλέση του 1921…….	42
Πίνακας 4.	Η τουρτική ανάπτυξη του Νομού Αργολίδας τα έτη 1981 - 1996……..	81
Πίνακας 5.	Παραλίες της ευρύτερης περιοχής του Ναυπλίου……	86
Πίνακας 6.	Βιβλιοθήκες και Αίθουσες Τέχνης στο Ναύπλιο……..	86
Πίνακας 7.	Μουσεία στο Ναύπλιο……	87
Πίνακας 8.	Αριθμός ξενοδοχείων ανά κατηγορία στο Ναύπλιο…	90

Συντομογραφίες και ακρωνύμια

1 Π Π	1ος Παγκόσμιος Πόλεμος
2 Π Π	2ος Παγκόσμιος Πόλεμος
Α. Ε.	Ανώνυμος Εταιρία
ΕΑΠ	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
αρ.	αριθμός
βλ.	βλέπε
ΓΑΚ	Γενικά Αρχεία του Κράτους
Δ. Σ.	Διοικητικό Συμβούλιο
ΕΙΕ	Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
ΕΟΤ	Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού
(επιμ).	επιμέλεια
ετ.	έτος
εφ.	εφημερίδα
κ. ά.	και άλλα ή και άλλοι
ΚΤΕΛ	Κοινά Ταμεία Εισπράξεων Λεωφορείων
ΜΠΣ	Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών.
ο. π.	όπως προηγούμενα
ορ.	όροφος
ΟΣΕ	Οργανισμός Σιδηροδρόμων Ελλάδος
ΠΕΚ	Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης
περ.	περιοδικό
(π.η.)	παλαιό ημερολόγιο
π. χ.	παραδείγματος χάρειν
σ.	σελίδα
ΤΕΕ	Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος
τ.	τεύχος
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδας Κυβέρνησης.
φ.	φύλλο
CHS	Center for Hellenic Stadies

Km	Χιλιόμετρα
TICCIH	The International Committee of the Conservation of the Industrial Heritage
UNESCO	United Nations Educational Scientific and Cultural Organization

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στον αστικό ιστό μιας πόλης μπορεί να συναντήσουμε εγκαταλελειμμένους βιομηχανικούς χώρους λόγω της αλλαγής της χρήσης γης, της αποβιομηχάνισης της περιοχής ή της πόλης ή λόγω αλλαγής της οικονομικής δραστηριότητάς της. Σήμερα τα κτίρια αυτά αποτελούν στοιχεία της μνήμης, ιστορικά τεκμήρια της περιοχής και μέρος της αστικής πολιτισμικής ταυτότητάς της. Ταυτόχρονα με την αποβιομηχάνιση, την επέκταση του αστικού κέντρου και την απομάκρυνση των ήχο-ρυπογόνων δραστηριοτήτων, τα κτίρια αυτά πολλές φορές αλλάζοντας χρήσεις, επανατοποθετούνται στην σύγχρονη πόλη συμβάλλοντας στην ανάπτυξή της.

Στην εργασία θα ασχοληθούμε με ένα κτίριο που βρίσκετασε μια περιφερειακή ελληνική πόλη. Το Ναύπλιο. Πρόκειται για το πρώην βιομηχανικό συγκρότημα της εταιρίας «Γεωργική

Βιομηχανία Κονσερβών 'Ανθός Ναυπλίου'». Η εταιρία δραστηριοποιούταν στην συσκευασία και συντήρηση νωπών προϊόντων της περιοχής. Μετά την οριστική παύση των δραστηριοτήτων της και μετά από μια περίοδο κατά την οποία οι εγκαταστάσεις της παραχωρούνταν σε διάφορες χρήσεις, αγοράστηκε από την σημερινή ιδιοκτήτρια και μετατράπηκε σε ένα σύγχρονο κέντρο τέχνης με την ονομασία «Φουγάρο».

Παράλληλα θα διατρέξουμε την ιστορία του Ναυπλίου από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα μέχρι σήμερα. Θα εξετάσουμε την οικονομική δραστηριότητά του, την κοινωνική του σύνθεση, την ταυτότητα της πόλης, καθώς και τις αλλαγές που συντελέστηκαν το διάστημα αυτό, οι οποίες της δημιούργησαν μια διαφορετική εικόνα. Τις αλλαγές αυτές θα τις συγκρίνουμε με τις αλλαγές στο κτιριακό συγκρότημα του Ανθού εντοπίζοντας ομοιότητες και διαφορές και εξετάζοντας αν η πορεία μέσα στο χρόνο μιας πόλης μπορεί να συνδεθεί με την αλλαγή της χρήσης ενός κτιρίου το οποίο αποτελούσε τοπόσημό της.

Πιστεύουμε ότι η ταυτόχρονη μελέτη μέσα στον χρόνο, μιας πόλης και ενός κτιριακού συγκροτήματος, μπορεί να προσφέρει μια χρήσιμη οπτική στην έρευνα της αλλαγής χρήσης που συγκροτεί μια νέα αστική γεωγραφία, ενώ την ίδια στιγμή μας παρουσιάζει μια ένδειξη του τρόπου που συγκροτείται και

παράγεται η σύγχρονη αστική εμπειρία[1]. Παράλληλα θεωρούμε ότι μια τέτοια εξέταση μας δείχνει την ιστορική συνέχεια της πόλης, τα υλικά τεκμήρια που συγκροτούν την συνέχεια αυτή και τον τρόπο που διαμορφώνουν την συλλογική μνήμη και ταυτότητα της πόλης.

Η αλλαγή χρήσης των εγκαταλειμμένων κτιριακών συγκροτημάτων με βάση τις μεταβολές που πραγματοποιούνται στη πόλη και η ανάγκη της να μετατρέπονται οι εργοστασιακοί χώροι, που βρίσκονται στον αστικό ιστό της, σε χώρους δημιουργίας, αυξάνουν την αξία της γης, δημιουργούν πόλους έλξης για τους επισκέπτες και συντελούν στην οικονομική ανάπτυξή της. Την ίδια στιγμή δίνεται η δυνατότητα στους κατοίκους να αξιοποιήσουν την ύπαρξη τέτοιων εγκαταστάσεων για τη ψυχαγωγική, πνευματική και πολιτιστική ανάπτυξή τους.

Στη μελέτη θα εξετάσουμε όλα τα παραπάνω και θα εντοπίσουμε την δυνατότητα η μετατροπή αυτή να συντελέσει στην διατήρηση της μνήμης του παρελθόντος, μεταφέροντάς την στις νέες γενιές και εμπλουτίζοντας την παρουσίαση της ιστορίας της πόλης σήμερα. Αυτό είναι το ενδιαφέρον της

[1] Κατσίκης Ι. Τσαγκαράκης Κ., «Η βιομηχανία ως αστική πολιτιστική κληρονομιά: Σε αναζήτηση της νέας χρήσης», στο *Το Τέλος των γιγάντων – Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων,* πρακτικά 5ης Πανελλήνιας Επιστημονικής Συνάντησης TICCIH, Βόλος, 22-25 Νοεμβρίου 2007, ηλεκτρονική έκδοση, 2010, σ. 11.

Δημόσιας Ιστορίας. Η σχέση που δημιουργείται μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος και ο τρόπος παρουσίασης της σχέσης αυτής.

Για την πραγματοποίησή της χρησιμοποιήσαμε βιβλιογραφικές πηγές από βιβλιοθήκες φυσικές ή ηλεκτρονικές, αποσπάσματα εφημερίδων της εποχής και σύγχρονες, πληροφορίες από ιστοσελίδες και ιστότοπους στο διαδίκτυο, αρχειακό και φωτογραφικό υλικό από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους στην Αργολίδα, το ηλεκτρονικό αρχείο της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, το φωτογραφικό αρχείο του Φουγάρου και από προσωπικά αρχεία ανθρώπων που είχαν σχέση με την πόλη και τα εργοστάσια κονσερβοποιίας, καθώς και πληροφορίες από το ντοκιμαντέρ του Γιώργου Αντωνίου. Επίσης πραγματοποιήσαμε επιτόπια έρευνα στους χώρους του Φουγάρου και στο Ναύπλιο όπου συναντήσαμε ανθρώπους με τους οποίους συνομιλήσαμε και οι οποίοι μας μετέφεραν τις μαρτυρίες τους.

Η μελέτη αποτελείται από πέντε κεφάλαια. Στο πρώτο θα παρουσιάσουμε το θεωρητικό πλαίσιο. Θα περιγράψουμε τον ρόλο των υλικών τεκμηρίων γενικά και των βιομηχανικών εγκαταστάσεων ειδικότερα, στην ταυτότητα μιας πόλης. Θα εξετάσουμε την *βιομηχανική αρχαιολογία* και τον λόγο που ενδιαφερόμαστε για τα εγκαταλειμμένα εργοστάσια. Θα δούμε ποια

είναι η διεθνής και ελληνική πρακτική αξιοποίησης των παλαιών εργοστασιακών συγκροτημάτων. Τέλος θα ασχοληθούμε με τον τρόπο που συμβάλουν στην δημιουργία συλλογικής μνήμης και ταυτότητας μιας πόλης και τον τρόπο χρήσης τους από την Δημόσια Ιστορία.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με το Ναύπλιο και την ευρύτερη περιοχή της Αργολίδας από τις αρχές του 20ου αιώνα. Θα εξετάσουμε την κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή της περιοχής όταν ιδρύεται η βιομηχανική μονάδα που στέγασε το κτίριο. Θα κάνουμε μια συνοπτική περιγραφή της εξέλιξης της πόλης κατά την διάρκεια του αιώνα μέχρι και την δεκαετία του 1980, που χάνει τον βιομηχανικό χαρακτήρα της.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στο ίδιο το κτιριακό συγκρότημα της Γεωργικής Βιομηχανίας Κονσερβών 'Ανθός Ναυπλίου'. Θα περιγράψουμε την ίδρυσή της από τον Κώστα Μηναίο, την δημιουργία της πρώτης εργοστασιακής εγκατάστασης στην θέση Ασίνη, την επέκταση της εταιρίας και την οικοδόμηση της νέας μονάδας στην θέση Πολύγωνο, την διακοπή των εργασιών το 1957, την εκμετάλλευση των εγκαταστάσεων από την Εθνική Τράπεζα, μέχρι το 1997 που αγοράζεται από την σημερινή ιδιοκτήτρια.

Στο τέταρτο κεφάλαιο θα μιλήσουμε για το σύγχρονο Ναύπλιο και την Αργολίδα. Θα παρουσιάσουμε την σταδιακή μετάβασή της από μια αγροτική περιοχή, με τοπική μικρής έκτασης βιομηχανία, σε μια πόλη παροχής υπηρεσιών, κυρίως τουριστικών και πολιτισμού. Θα αναφερθούμε ενδεικτικά σε στοιχεία της τουριστικής – ξενοδοχειακής ανάπτυξης και των πολιτιστικών και καλλιτεχνικών εκδηλώσεων που διοργανώνονται στην πόλη και την ευρύτερη περιοχή. Θα εξετάσουμε τον τρόπο που η μετατροπή αυτή συνδέεται με το παρελθόν και την Ιστορία της πόλης και της περιοχής.

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με το Κέντρο Τέχνης «Φουγάρο». Θα περιγράψουμε την διαδικασία αγοράς των εγκαταστάσεων από την Φλωρίκα Κυριακοπούλου και τον ρόλο που έχει, ή θα μπορούσε να έχει, το Φουγάρο στον Πολιτισμό και στην πνευματική ανάπτυξη της περιοχής, την συμβολή του στην οικονομία της πόλης και στην διατήρηση της μνήμης και της ιστορίας της πόλης μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου.

Το πόνημα αυτό αποτελεί Διπλωματική Εργασία στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Δημόσια Ιστορία» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, αντλώντας έμπνευση από τις θεματικές ενότητες ΔΙΣ52 – Ιστορία και πηγές και ΔΙΣ55 –

Ιστορία και χώρος. Η ίδια η εκπαίδευση στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα ήταν για μένα ένα ευχάριστο και δημιουργικό ταξίδι με κορύφωση την εργασία αυτή. Για τον λόγο αυτό θέλω να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές – συμβούλους που είχα στις Θεματικές Ενότητες του προγράμματος. Την εργασία επόπτευσε η Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Λήδα Παπαστεφανάκη, την οποία ευχαριστώ ιδιαίτερα για την υποστήριξη, την συμβολή της και τις παρεμβάσεις της, ώστε το αποτέλεσμα να είναι το δυνατόν αρτιότερο από επιστημονικής πλευράς.

Τέλος ευχαριστίες στον Αλέξανδρο Τσιώκο για τις πληροφορίες και τις φωτογραφίες του βιομηχανικού συγκροτήματος την εποχή που ήταν στην κυριότητα της Εθνικής Τράπεζας. Στον Ηλία Μηναίο, απόγονο του ιδρυτή της βιομηχανικής μονάδας για τις πληροφορίες για την ιστορία της εταιρίας και τις φωτογραφίες από το προσωπικό αρχείο του. Ανάλογες ευχαριστίες στην Μαρίνα Τσουλαχά, Προϊσταμένη του Τμήματος των Γενικών Αρχείων του Κράτους στην Αργολίδα για την πολύτιμη βοήθειά της και στις Μαρία Κωνσταντοπούλου και Χριστίνα Τσεκούρα του Κέντρου Τέχνης «Φουγάρο» για την πρόσβαση στο φωτογραφικό αρχείο του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο
Η Συμβολή των παλαιών βιομηχανικών κτιρίων στη ταυτότητα, στη μνήμη και στην ιστορία των σύγχρονων πόλεων.

Η πόλη, ο αστικός χώρος γενικότερα, είναι ένα πεδίο στο οποίο οι άνθρωποι που το κατοικούν, εργάζονται, επισκέπτονται ή απλά περνούν από αυτό, δρουν. Η δράση τους περιλαμβάνει στοιχεία που είναι σταθερά, όπως π. χ. η τοποθεσία, οι συνοικίες που την αποτελούν ή οι κλιματολογικές της συνθήκες, και άλλα που μεταβάλλονται με την πάροδο του χρόνου. «Οι πόλεις μεταμορφώνονται στον ρου της ιστορίας»[2]. Ένα από τα μεταβαλλόμενα στοιχεία της ανθρώπινης δραστηριότητας είναι τα κτίρια της πόλης και η χρήση τους.

Την ίδια στιγμή η ανθρώπινη δραστηριότητα στον αστικό χώρο δημιουργεί μνήμες. Αυτές είναι δύο ειδών. Ατομικές, που βασίζονται στην προσωπική βιωματική άποψη για τα γεγονότα,

[2] Halbwachs M., *Η συλλογική μνήμη,* Παπαζήση, Αθήνα, 2013, σ. 160.

τον τόπο ή τα αντικείμενα. Συλλογικές οι οποίες προέρχονται, είτε από το κοινό βίωμα, είτε από την ασυνείδητη επιβολή της κυρίαρχης αφήγησης. Η δημόσια μνήμη είναι η αναπαράσταση του παρελθόντος στο σήμερα με την χρήση διαφόρων παραστάσεων, πρακτικών παραγωγής και αναπαραγωγής της. Είναι το σημείο στο οποίο ο χρόνος και ο χώρος εκφράζουν τις κοινές ιστορικές εμπειρίες του παρελθόντος μιας κοινότητας[3]. Στον χώρο δημιουργούνται και τοποθετούνται από τη κοινότητα διάφορα στοιχεία τα οποία δηλώνουν τα χαρακτηριστικά και τα βιώματά της. Οι «υλικές κατασκευές μνήμης», τα υλικά τεκμήρια της ιστορίας, μπορεί να είναι ένας τάφος, ένα έργο τέχνης, ένας ναός, ένας ανδριάντας, ένα κτίριο, ένα οχυρό ή ολόκληρη η πόλη[4].

Είναι γεγονός ότι σήμερα η πρόσληψη του χώρου έχει αλλάξει. Ενώ στην κλασική εκδοχή του ο χώρος θεωρείται ένα ουδέτερο πλαίσιο στο οποίο η ανθρώπινη δραστηριότητα

[3] Foote Ken. & Azaryahu M., «Toward a geography of memory: Geographical dimensions of public memory and commemoration», *Journal of Political and Military Sociology*, 2007, σ. 126.
[4] Μπελαβίλας Ν. «Περί μνημείων και μνήμης – Οι υλικές πτυχές της Ιστορίας». Ανακοίνωση στον κύκλο: *Κοινωνία και παρελθόν Προσλήψεις της αρχαιότητας στη σύγχρονη Ελλάδα* που οργανώθηκε από το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης και το Ιρλανδικό Ινστιτούτο Ελληνικών Σπουδών στο στρογγυλό τραπέζι «Ποιος και πώς ορίζει την ιστορική μνήμη;», 27 Απριλίου 2015 με τη συμμετοχή των Α. Λιάκου, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Χ. Κουλούρη, Πάντειο Πανεπιστήμιο και συντονιστή τον Τάσο Σακελλαρόπουλο, Μουσείο Μπενάκη.

εκτυλίσσεται, σήμερα με την «χωρική στροφή»[5] οι κοινωνικές σχέσεις θεωρούνται ότι έχουν κοινωνική ύπαρξη, επειδή εξελίσσονται στον χώρο τον οποίο και παράγουν. Η σχέση μεταξύ του χώρου και των κοινωνικών σχέσεων, κατά συνέπεια, είναι μια σχέση που διαμορφώνεται αμφίδρομα[6].

Οι ιστορικές, κοινωνικές, οικονομικές και δημογραφικές αλλαγές πραγματοποιούνται σε μεγάλο βαθμό ακόμη και σήμερα στις πόλεις, όπου εμφανίζεται μια κινητικότητα που αυξάνει συνέχεια και αφορά τόσο τα πρόσωπα όσο και τους πόρους. Στις πόλεις δραστηριοποιούνται κινήσεις και κινήματα συλλογικής δράσης, αλλά και διάφορα προγράμματα που σχεδιάζονται στο πλαίσιο της λειτουργίας των σχολείων, των πανεπιστημίων, των διάφορων φορέων ή των συνοικιών, τα οποία αναφέρονται στο παρελθόν, στην συλλογική μνήμη και στην έκφρασή της στον δημόσιο αστικό χώρο[7].

---

[5] Τον όρο χρησιμοποιούν οι Κ. Γιαννακόπουλος Γ. Γιαννιτσίωτης, «Εισαγωγή Εξουσία, αντίσταση και χωρικές υλικότητες» στο Κ. Γιαννακόπουλος Γ. Γιαννιτσίωτης (επιμ), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού,* Αλεξάνδρεια – Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα, 2010, σ. 14.

[6] Δαλκαβούκης Β. Τσέκου Κ., «Χτίζοντας τη δημόσια ιστορία στον χώρο: Η περίπτωση των μνημείων της Κομοτηνής», στο Α Ανδρέου Σ Κακουριώτη κ.ά (επιμ), *Η Δημόσια Ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας,* Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2015, σ. 115 – 116.

[7] Λαμπροπούλου Δ., «Πόλη, μνήμη και προφορική ιστορία» στο Ρ. Βαν Μπουσχότεν, Τ. Βερβενιώτη κ.ά. (επιμ) *Η μνήμη αφηγείται την πόλη,* Πλαίθρον, Αθήνα, 2016, σ. 9.

Τόσο ο αστικός χώρος όσο και η μνήμη των κατοίκων του δεν θεωρούνται ότι είναι ολοκληρωμένα και αμετάβλητα. Μεταβάλλονται συνεχώς ανάλογα με τις σχέσεις που οικοδομούνται μεταξύ παρελθόντος και παρόντος, αλλά και με τα ιστορικά ή τα πολιτισμικά και πολιτικά δεδομένα που επικρατούν κάθε χρονική περίοδο. Ο αστικός χώρος, ως υλικός και συμβολικός τόπος, προβάλει ως ένα πυκνό περίπλοκο και σύνθετο περιβάλλον στο οποίο μπορούν διάφορες πρακτικές να αναδειχθούν και να το επηρεάσουν. Ο αστικός χώρος και οι δραστηριότητές του διαμορφώνουν τις αναφορές των κατοίκων του στο παρελθόν όπως και την ατομική ή την συλλογική μνήμη[8]. Εδώ επεμβαίνει η δράση της Δημόσιας Ιστορίας.

Για τους Κώστα Γιαννακόπουλο και Γιάννη Γιαννιτσιώτη ο χώρος αποτελεί προϋπόθεση για την ύπαρξη σχέσεων και δεν είναι μόνο το αποτέλεσμα[9]. Ο Henri Lefebvre (1901 – 1991) θεωρεί ότι η ιστορική, ιδεολογική και πολιτική ταυτότητα του χώρου τον καθιστούν αντικείμενο αντιπαραθέσεων. Ο Paul - Michel Foucault (1926 – 1984) προτείνει την θέση ότι ο χώρος έπρεπε να έχει σχέση και με ζητήματα πολέμου, ιατρικής και γενικά της επιστήμης και όχι μόνο με συζητήσεις γύρω από θέματα γνώσης

[8] ό. π. σ. 10-11.
[9] Γιαννακόπουλος Κ. Γιαννιτσίωτης Γ., ό. π. σ. 11-16.

και εξουσίας. Οι παραπάνω απόψεις δηλώνουν ότι για να κατανοήσουμε την πορεία της κοινωνίας στην ιστορία πρέπει να λαμβάνουμε υπ' όψη τις έννοιες «χώρος» και «τόπος» στην ανάλυσή της[10].

Ανάλογη επίδραση έχει ο χώρος και στην μνήμη των ανθρώπων που βρίσκονται σε αυτόν. Η μνήμη που έχουμε για ορισμένα τμήματα του αστικού χώρου διαμορφώνεται και αλλάζει από την επίδραση της πολεοδομικής λειτουργίας και των πολεοδομικών αλλαγών του χώρου και των διαφόρων πρακτικών των κοινωνικών ομάδων που δρουν σε αυτόν. Το πλαίσιο της μνήμης στον χώρο, όπως το έχει αναλύσει ο Maurice Halbwachs (1877 –1945), «συγκροτείται από πολιτισμικά προσδιορισμένες αναπαραστάσεις του περιβάλλοντος και αποτελεί οργανικό παράγοντα αναμνήσεων»[11].

Υπάρχουν δύο πλαίσια μνήμης σε σχέση με τον χώρο. Το πρώτο είναι τοπικό και οικείο και περιλαμβάνει τα αντικείμενα, τα σπίτια, τους δρόμους. Είναι ευμετάβλητο και οι μνήμες του είναι περιορισμένες χρονικά επειδή επηρεάζεται από τις μεταβολές που δέχεται. «Η μνήμη του οικείου είναι η μνήμη των τόπων, των συγκεκριμένων τόπων». Το δεύτερο αφορά τις εικόνες

[10] Λαμπροπούλου Δ., ό. π. σ. 11 – 12.
[11] ό. π. σ. 14.

που έχει η συλλογική μνήμη για τον χώρο. Είναι περισσότερο εδραιωμένο και μεταβάλλεται δύσκολα επειδή λειτουργεί συμβολικά. Οι εικόνες ενεργούν ως «μήτρες για την συγκρότηση των τόπων μνήμης». Είναι περισσότερο απόμακρες, αλλά και πιο ανθεκτικές στον χρόνο[12].

Στοιχείο του τόπου και της σχέσης του με το παρελθόν και την μνήμη είναι και το κτίριο. Ένα είδος τέτοιου κτιρίου είναι τα «βιομηχανικά κατάλοιπα». Πρόκειται για κουφάρια εργοστασιακών συγκροτημάτων τα οποία, τις περισσότερες φορές, έχουν αποψιλωθεί από τον εξοπλισμό τους και έχουν εγκαταλειφθεί μετά την παύση των εργασιών τους. Τα κατάλοιπα αυτά την ίδια στιγμή αποτελούν μέρος της συλλογικής μνήμης της πόλης και των κατοίκων της και μέρος της ιστορίας και της ταυτότητάς της, της πολιτιστικής κληρονομιάς της γενικότερα.

Η *πολιτιστική κληρονομιά* περιλαμβάνει κάθε μορφή πολιτισμού που έρχεται από το παρελθόν και έχει ενσωματωθεί στο σήμερα. Μπορεί να έχει υλική ή άυλη μορφή. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν και τα κτίρια. Οι πόροι της πολιτιστικής κληρονομιάς που έχουν ενταχθεί στο περιβάλλον μιας πόλης χαρακτηρίζονται ως «αστικοί» και χωρίζεται σε τρείς

[12] ό. π.

κατηγορίες. Στη πρώτη κατατάσσουμε τους πόρους της «ανθρώπινης δραστηριότητας σε τοπία» που περιλαμβάνει αυτούς που κατασκευάζονται για αισθητικούς λόγους. Σε αυτή την κατηγορία πολλές φορές τοποθετούμε και τα κτίρια. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει πόρους οι οποίοι, με την πάροδο του χρόνου, εξελίχθηκαν και άλλαξαν εικόνα λόγω της ανθρώπινης δράσης. Τέλος υπάρχει η κατηγορία πόρων που έχουν συνδεθεί με σημαντικά γεγονότα, ιστορικά ή κοινωνικά[13].

Τα χαρακτηριστικά των πόρων της *πολιτιστικής κληρονομιάς* είναι ότι αυτοί δεν παράγονται αλλά είναι το αποτέλεσμα της γεωγραφίας και της ιστορίας κάθε τόπου. Είναι κυρίως δημόσια αγαθά και σπάνια οι επισκέπτες πληρώνουν κάποιο αντίτιμο για να τους επισκεφθούν. Το ενδεχόμενο αντίτιμο θα καταβληθεί μετά την ολοκλήρωση της αποκατάστασής τους και θα συμβάλει στην συντήρηση και αύξηση της χρήσης τους. Τελευταίο χαρακτηριστικό είναι ότι η ζημιά από την χρήση του πόρου είναι δύσκολο να εκτιμηθεί[14].

Μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι και η *βιομηχανική*. Με τον όρο *βιομηχανική κληρονομιά* ορίζουμε «τα κατάλοιπα του βιομηχανικού πολιτισμού που έχουν ιστορική,

[13] Κατσίκης Ι. Τσαγκαράκης Κ., ό. π. σ. 12.
[14] ό. π. σ. 13.

αρχιτεκτονική ή επιστημονική αξία». Περιλαμβάνουν κτίρια και μηχανήματα, τα εργαστήρια, εργοστάσια, μεταλλεία, μύλους και βοηθητικούς χώρους ή υποδομές για την λειτουργία των βιομηχανικών χώρων[15]. Η *βιομηχανική κληρονομιά* έχει αξιόλογο μερίδιο στην διαμόρφωση του πολιτισμού της σύγχρονης εποχής. Συγκεκριμένα η βιομηχανία συνέβαλε στην δημιουργία νέων τομέων παραγωγής και εθνικών ζωνών βιομηχανικής δραστηριότητας, στο κοινωνικό αντίκτυπο που επέφερε η βιομηχανική παραγωγή και στην δημιουργία ενός νέου πολιτισμού του «λαϊκού». Η *βιομηχανική κληρονομιά* εμπεριέχει νέες αξίες, ιστορικές, κοινωνικές, τεχνολογικές, επιστημονικές, αισθητικές[16].

Η ύπαρξη βιομηχανικών εγκαταστάσεων που έχουν εγκαταλειφτεί εξ αιτίας της αποβιομηχάνισης είναι γεγονός από τα μέσα του 20ου αιώνα, στην Ευρώπη και στην Ελλάδα. Στην αρχή η τάση για αυτά τα κτίρια ήταν η κατεδάφισή τους. Από την δεκαετία του 1960 και μετά άρχισε δειλά – δειλά να διαμορφώνεται μια τάση αναγνώρισης της αξίας τους ως μνημείων και μια προσπάθεια διατήρησής τους. Την δεκαετία αυτή διαμορφώθηκαν τρεις τάσεις. Η πρώτη θεώρησε τις βιομηχανικές

[15]Η Χάρτα του Nizhny Tagil για την βιομηχανική κληρονομιά (2003) στο http://ticcih.gr/%ce%b7-x%ce%b1%cf%81%cf%84%ce%b1-%cf%84%ce%bf%cf%85-nizhny-tagil/ (3/3/2022).
[16] Κατσίκης Ι. Τσαγκαράκης Κ., ό. π. σ. 14-16.

εγκαταστάσεις πολιτιστικά αγαθά. Η δεύτερη είδε σε αυτές την δυνατότητα να επαν-αξιοποιηθούν με την επανα-χρήση τους. Η τελευταία τα αντιμετώπισε ως τόπους ανάπτυξης καλλιτεχνικών και πολιτιστικών δράσεων. Στην εξέλιξη του χρόνου οι τάσεις αυτές δημιούργησαν συνθήκες ώστε να θεωρηθεί αναγκαία η διατήρηση, η αναβίωση και επαναχρήση της βιομηχανικής κληρονομιάς και η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης στην διαχείριση και οικειοποίησή της[17].

Εικόνα 1
Postdamer Platz Berlin: Παράδειγμα βιομηχανικής περιοχής σε νέα χρήση.
Πηγή: postdamerplatz.de/en/history (2/3/2022).

Από την δεκαετία του 1990 περίπου έχουμε μια αλλαγή στον πολεοδομικό σχεδιασμό στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και στην Ελλάδα. Η αλλαγή έγκειται στην ανάκτηση, αναδιάρθρωση και επανένταξη στον αστικό χώρο περιοχών που έχουν χάσει την αρχική χρήση τους. Ιδιαίτερα στην Ελλάδα υπάρχει ένας προβληματισμός για την

[17] Δούση Μ. Νομικός Μ., «Μεθοδολογική προσέγγιση για την αποκατάσταση των ιστορικών βιομηχανικών συγκροτημάτων. Η περίπτωση των Μύλων Αλλατίνι στην Θεσσαλονίκη» στο *Το Τέλος των γιγάντων – Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων,* πρακτικά 5ης Πανελλήνιας Επιστημονικής Συνάντησης TICCIH, Βόλος, 22-25 Νοεμβρίου 2007, ηλεκτρονική έκδοση, 2010, σ. 370.

προστασία και εκ νέου χρήση των βιομηχανικών κατάλοιπων. Η έκφραση του προβληματισμού αυτού όμως περιορίζεται σε μεμονωμένες επεμβάσεις. Αν και οι περιοχές αυτές δημιουργούσαν δυσάρεστες μνήμες, ήταν αισθητικά άσχημες, κακόφημες και βρώμικες, με αρχιτεκτονική στοιχειώδη και χρηστική, αναβαθμίστηκαν στην εικόνα των πολιτών όταν σε αυτές εμφανίστηκαν καλλιτέχνες και τις μετέτρεψαν σε νησίδες διακίνησης ιδεών και συμπεριφοράς. Σημαντική σε αυτή την αλλαγή ήταν η ανάπτυξη της *βιομηχανικής αρχαιολογίας*[18].

Η βιομηχανική αρχαιολογία είναι ένα πεδίο μελέτης που ενδιαφέρεται για την ανίχνευση, την έρευνα, την καταγραφή και ενδεχομένως τη διατήρηση των βιομηχανικών μνημείων. Εκτός αυτού προσπαθεί να συνδέσει το ενδιαφέρον αυτών των μνημείων στο ιστορικό, κοινωνικό, τεχνολογικό τους πλαίσιο[19]. Από την εμφάνισή της είχε διπλό χαρακτήρα. Ήταν πεδίο εφαρμογής διεπιστημονικών αναζητήσεων και ταυτόχρονα πεδίο πολιτισμικών εφαρμογών. Ως όρος δημιουργήθηκε στην Αγγλία

[18] Βιτοπούλου Αθ. Καραδημου – Γερόλυμπου Αλ., «Ανάκτηση των χώρων της αποβιομηχάνισης: Πολεοδομικές προσεγγίσεις και ζητήματα υλοποίησης», στο *Το Τέλος των γιγάντων – Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων,* πρακτικά 5ης Πανελλήνιας Επιστημονικής Συνάντησης TICCIH, Βόλος, 22-25 Νοεμβρίου 2007, ηλεκτρονική έκδοση, 2010, σ. 133-134.
[19] Μαχαίρας Γ., «Βιομηχανική αρχαιολογία: η άλλη αρχαιολογία», περ. *Αρχαιολογία και τέχνες,* 18/11/2011, σ. 15.

την δεκαετία του 1950 όταν άρχισαν να εγκαταλείπονται τα πρώτα βιομηχανικά συγκροτήματα. Από την αρχή συνδέθηκε με κοινωνικά αιτήματα σχετικά με την διάσωση της μνήμης και της ταυτότητας αλλά την ίδια στιγμή και με την επαναδιατύπωση όρων που χρησιμοποίησε από τον χώρο της πολιτιστικής κληρονομιάς[20].

Οι επεμβάσεις στα βιομηχανικά κατάλοιπα έχουν σκοπό από την μια πλευρά να τονώσουν την τοπική οικονομία και από την άλλη να μετασχηματίσουν τις βάσεις λειτουργίας της πόλης, δημιουργώντας μια νέα εικόνα για αυτή, κυρίως μέσω της ανάπτυξης του τριτογενούς οικονομικού τομέα. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι παλιές βιομηχανικές μονάδες μετατρέπονται σε επιχειρηματικά κέντρα, εγκαταστάσεις καθαρής υψηλής τεχνολογίας, εμπορικά συγκροτήματα, δημόσιους χώρους ψυχαγωγίας, πολιτισμού, αθλητισμού αλλά και εμπορίου, ξενοδοχειακών και τουριστικών εγκαταστάσεων, ειδικές κατοικίες, αλλά και συνδυασμοί των παραπάνω χρήσεων[21].

[20] Αγριαντώνη Χρ., «Βιομηχανική αρχαιολογία και κληρονομιά: Επικοινωνίες και εντάσεις», περ. *Αρχαιολογία και Τέχνες,* τ. 89, σ. 42 – 48.
[21] Βιτοπούλου Αθ. Καραδημου – Γερόλυμπου Αλ, ό. π. σ. 137.

Εικόνα 2
Βιομηχανικό Μουσείο στην Ερμούπολη της Σύρου.
Πηγή: https://museumfinder.gr/item/viomichaniko-mousio-ermoupolis/ (3/3/2022).

Στην Ελλάδα στο τέλος της δεκαετίας του 1980 εμφανίζεται σε ορισμένες πόλεις, κυρίως στην Αθήνα, μια προσπάθεια επαναξιοποίησης των διάφορων εγκαταλειμμένων βιομηχανικών εγκαταστάσεων με την ανάπλαση και εξωραϊσμό τους. Η προσπάθεια αξιοποίησης και επαναχρήσης των εγκαταστάσεων αυτών είχε σαν αποτέλεσμα την δημιουργία «πολιτιστικών περιοχών» όπως τα Λαδάδικα και ο Μύλος στην Θεσσαλονίκη, ο Ψυρής, η Τεχνόπολη, το πιλοποιείο του Πουλόπουλου, η Αθηναΐδα και τα κτίρια της οδού Πειραιώς στην Αθήνα, ο Κρόνος στην Ελευσίνα, το Μουσείο Βιομηχανικής Κληρονομιάς στην Σύρο, το Βαγονέτο στην Φωκίδα, το Φουγάρο στο Ναύπλιο κ. ά[22].

[22] Κυριαζόπουλος Ε., «Η καταστροφή της λιμενικής και παρά-λιμενικής βιομηχανικής κληρονομιάς του Πειραιά και ο μετασχηματισμός της πόλης. Η περίπτωση της ευρύτερης περιοχής από τον ΗΣΑΠ έως τα Λιπάσματα» στο *Το Τέλος των γιγάντων – Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων,* πρακτικά 5ης Πανελλήνιας Επιστημονικής Συνάντησης TICCIH, Βόλος, 22-25 Νοεμβρίου 2007, ηλεκτρονική έκδοση, 2011, σ. 464.

Στην σύγχρονη οικονομική πολιτική οι πόλεις αποκτούν νέους ρόλους και σε κάποιο βαθμό αντικαθιστούν τον ρόλο των εθνικών οικονομιών. Στο περιβάλλον αυτό συμπεριφέρονται ως επιχειρήσεις και ανταγωνίζονται η μια την άλλη, διεκδικώντας μερίδιο σε τμήμα της οικονομίας ανάλογα με το μέγεθος και τις δυνατότητές τους. Έτσι ο αστικός χώρος συμμετέχει σε μεγάλο βαθμό στην ανάπτυξη της οικονομίας, αντικαθιστώντας την βιομηχανική παραγωγή σε ορισμένες περιπτώσεις. Ο αστικός σχεδιασμός στο περιβάλλον της μετα-βιομηχανικής εποχής έχει μεταβάλει τους στόχους του προς την κατεύθυνση του αστικού ανταγωνισμού των πόλεων[23].

Εκτός αυτού η διάσωση, η προστασία και η ανάδειξη της βιομηχανικής κληρονομιάς μιας πόλης ή μιας περιοχής, προϋποθέτει και την συνειδητοποίηση από τον τοπικό πληθυσμό της αξίας, της χρησιμότητας και της ανάγκης να γνωρίσει το παρελθόν του τόπου που ζει, ώστε να κατανοήσει και να ερμηνεύσει το παρόν. Σε αυτή τη γνωριμία συμβάλλουν και τα βιομηχανικά κατάλοιπα. Σε μια εποχή που αυτά εγκαταλείπονται και ερημώνουν, η παρέμβαση και δράση πολιτών ή φορέων μπορεί να

[23] Αθανασίου Ε., «Το ‘δυτικό σύνορο’ της Θεσσαλονίκης», στο *Το Τέλος των γιγάντων – Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων,* πρακτικά 5ης Πανελλήνιας Επιστημονικής Συνάντησης TICCIH, Βόλος, 22-25 Νοεμβρίου 2007, ηλεκτρονική έκδοση, 2011, σ. 485.

διακόψει την ολική καταστροφή τους, αντιδρώντας στην απαξίωση της βιομηχανικής κληρονομιάς και στην στείρα εκμετάλλευσή τους σύμφωνα με τους νόμους της αγοράς[24].

Με βάση όλα τα παραπάνω μπορούμε να αντιληφθούμε το ρόλο που έπαιξε η βιομηχανική δραστηριότητα της συσκευασίας και τυποποίησης των προϊόντων της τομάτας στην ταυτότητα και την μνήμη της πόλης του Ναυπλίου. Από τις αρχές του εικοστού αιώνα μέχρι και την δεκαετία του 1980, που ξεκίνησε η αποβιομηχανοποίηση της περιοχής, το Ναύπλιο είχε ταυτιστεί με την βιομηχανία παραγωγής τοματοπολτού. Ενδεικτική είναι η ύπαρξη ελληνικής ταινίας του 1964 με τίτλο *Άλλος… για το εκατομμύριο.* Στην ταινία η γυναίκα (Μπεάτα Ασημακοπούλου) του πρωταγωνιστή (Μίμης Φωτόπουλος) έχει μια αδελφή (Ελένη Ανουσάκη). Αυτή είναι αρραβωνιασμένη με ένα νεαρό (Σταύρος Παράβας) ο οποίος προσλαμβάνεται σε μια

[24] Γκότσης Στ., «Βιομηχανικά μνημεία και σχολική εκπαίδευση: σκέψεις με αφορμή μια πειραματική εφαρμογή στο Εργοστάσιο Παραγωγής Φωταερίου της Αθήνας (Γκάζι)», στο *Το Τέλος των γιγάντων – Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων,* πρακτικά 5ης Πανελλήνιας Επιστημονικής Συνάντησης TICCIH, Βόλος, 22-25 Νοεμβρίου 2007, ηλεκτρονική έκδοση, 2011, σ. 593.

Εικόνα 3
Διαφημιστική αφίσα της ταινίας.
Πηγή: imdb.com (3/3/2022).

βιομηχανία που φτιάχνει τοματοπολτό στο Ναύπλιο. Η πρόσληψη του δίνει την δυνατότητα να αλλάξει την ζωή του, πληρώνοντας τα χρέη του και πιέζοντας την οικογένεια της αραβωνιαστικιάς του για καταβολή προίκας, ώστε να πραγματοποιηθεί ο γάμος πριν αυτός φύγει[25].

Με την αποβιομηχάνιση της Αργολίδας τα βιομηχανικά κατάλοιπά της είτε κατεδαφίζονται, είτε εγκαταλείπονται, είτε αξιοποιούνται με χρήσεις που άπτονται της νέας εικόνας της πόλης. Ένα από αυτά τα βιομηχανικά κτίρια που αξιοποιούνται είναι και αυτό του *Κέντρου Τέχνης Φουγάρο* στην περιοχή Πολύγωνο του Ναυπλίου. Η νέα χρήση του κτιρίου ταιριάζει με την νέα μορφή και ταυτότητα της πόλης. Είναι μιας πόλης παροχής υπηρεσιών με έμφαση στον

[25] *Άλλος για το εκατομμύριο (1964),* Σενάριο Νίκος Τσιφόρος – Πολύβιος Βασιλειάδης, Σκηνοθεσία Ορέστης Λιάσκος. Πηγή: https://www.imdb.com/title/tt0199315/ (3/3/2022).

τουρισμό. Η ανάπτυξη του τουριστικού προϊόντος στην περιοχή γίνεται με την προβολή του πολιτισμού ως μέσο προσέλκυσης επισκεπτών στην πόλη. Ο πολιτισμός περιλαμβάνει ένα μεγάλο φάσμα από υλικούς και άυλους πόρους.

Πολιτιστικά αγαθά χαρακτηρίζονται οι σημαντικές ιστορικές πλευρές που συνδέονται με την «κουλτούρα της ομορφιάς», των κυρίαρχων αισθητικών επιλογών, με την «κουλτούρα του χρήσιμου» του μακρινού παρελθόντος, αλλά και «εκείνες που ανήκουν σε ένα παρελθόν που είναι ακόμη μέσα μας».[26] Σύμφωνα με την Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς που υπογράφτηκε στο Παρίσι στις 16/11/1972 ως *πολιτιστική κληρονομιά* θεωρούνται τα μνημεία, τα πολιτισμικά τοπία, τα αστικά σύνολα, τα βιομηχανικά μνημεία και τα έργα τέχνης[27]. *Κληρονομιά* κατά συνέπεια είναι ότι κληρονομήσαμε από τις προηγούμενες γενιές και μπορεί να είναι πνευματικής, πολιτιστικής ή υλικής φύσης. Όσον αφορά την *βιομηχανική κληρονομιά*, αυτή είναι αναπόσπαστο τμήμα της πολιτισμικής η οποία αποτελεί πρωταρχικό

[26] Μοίρα Πολ. Παρθένης Σ., «Παραστάσεις και αντιλήψεις της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Τριτοβάθμια Τεχνολογική Εκπαίδευση», στο *Το Τέλος των γιγάντων – Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων,* πρακτικά 5ης Πανελλήνιας Επιστημονικής Συνάντησης TICCIH, Βόλος, 22-25 Νοεμβρίου 2007, ηλεκτρονική έκδοση, 2011, σ. 555-556.
[27] Νόμος 1126/81 (ΦΕΚ Α 32/10.2.1981) άρθρα 1 και 2.

στοιχείο για την ανάπτυξη της κοινωνίας. Η σύγχρονη κοινωνία χρησιμοποιεί το παρελθόν, με διάφορες μεθόδους, για να επιβεβαιώσει, ελέγξει, ή να αντιπαραθέσει τις διάφορες υπάρχουσες δοξασίες για ψυχαγωγία, εκπαιδευτικούς σκοπούς και να παρουσιάσει την ταυτότητα, τη μνήμη και την υπερηφάνεια μια ομάδας (τοπικής, αστικής ή εθνικής), ώστε παράγοντας ένα ιδιαίτερο παρελθόν να το εμπορευτεί τουριστικά[28]. Μια βιομηχανική εγκατάσταση μπορεί να συμβάλει με την παρουσία και τις δραστηριότητές της στην οικοδόμηση και εδραίωση της νέας ταυτότητας της πόλης και στην διατήρηση του ιστορικού παρελθόντος με τις αναμνήσεις που αναβιώνει στους πολίτες της.

[28] Μοίρα Πολ. Παρθένης Σ., ό. π.

Κεφάλαιο 2ο.
Το Ναύπλιο και η περιοχή της Αργολίδας από τις αρχές του 20ου αιώνα μέχρι και την δεκαετία του 1980.

Το Ναύπλιο είναι πρωτεύουσα της Περιφερειακής Ενότητας Αργολίδας, η έδρα του Δήμου Ναυπλιέων και το κυριότερο λιμάνι της ανατολικής Πελοποννήσου. Βρίσκεται στο απόγειο της ακμής του την περίοδο 1823 έως 1834, όταν ήταν πρωτεύουσα της Ελλάδας. Όταν μεταφέρθηκε η κρατική έδρα στην Αθήνα γίνεται μια τυπική

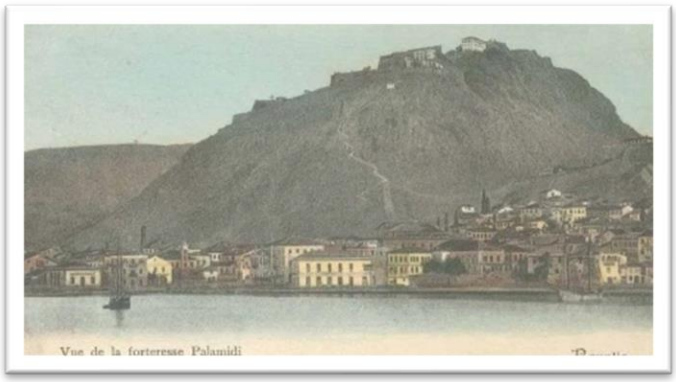

Εικόνα 4
Το Ναύπλιο σε ταχυδρομική κάρτα του 1900
Πηγή: Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού

επαρχιακή πόλη[29]. Στην Ελλάδα το 1907 υπήρχαν 39 πόλεις με πληθυσμό μεγαλύτερο από 5000 κατοίκους που αποτελούσαν το 23,8% του συνολικού πληθυσμού[30]. Το 1921 η σημερινή Περιφέρεια Πελοποννήσου, η οποία ανήκει στην «Παλαιά Ελλάδα», περιλαμβάνει τέσσερις νομούς: Τον Νομό Αργολιδοκορινθίας στον οποίο ανήκει και το Ναύπλιο και τους Νομούς Αρκαδίας, Μεσσηνίας και Λακωνίας. Ο Νομός Αργολιδοκορινθίας έχει έκταση 4.650 τετραγωνικά χιλιόμετρα, πληθυσμό 149.866 κατοίκους και αποτελείται από έναν Δήμο, τον Δήμο Ναυπλιέων και 177 κοινότητες[31]. Το Ναύπλιο είχε 5404 κατοίκους όπως αναφέρει ο Ν. Γ. Ιγγλέσης στον *Επαγγελματικό Οδηγό* του.[32]

Λίγα χιλιόμετρα από το Ναύπλιο συναντάμε την πόλη του Άργους με περισσότερους κατοίκους, 9868 και μεγαλύτερη βιομηχανική και βιοτεχνική ανάπτυξη. Σε αυτό αναπτύσσεται κυρίως ο κλάδος της Κλωστοϋφαντουργίας, ο δεύτερος σε παραγωγή μετά την Αχαΐα στην Πελοπόννησο και ένας από τους

[29] Βασιλείου Α, Μπουντούρης Κ., *Ναύπλιο. Σημείωμα για την ιστορική εξέλιξη της πόλης,* 25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, 2010, σ. 7.
[30] Αγριαντώνη Χρ., *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα,* Κατάρτι, 2010, σ. 379.
[31] Γιαξόγλου Γ., *Βιομηχανικές & βιοτεχνικές εγκαταστάσεις στις αρχές του 20ου αιώνα στις πρωτεύουσες των νομών της Περιφέρειας Πελοποννήσου,* εισήγηση στην Ημερίδα «Βιομηχανική κληρονομιά στην περιφέρεια Πελοποννήσου», 15 Μαΐου 2010, ΤΕΕ Τμήμα Πελοποννήσου, 2010, σ. 3.
[32] ό. π. σ. 18.

σημαντικότερους πανελλαδικά[33]. Όμως λόγω του λιμανιού το Ναύπλιο είναι το βασικό εισαγωγικό και εξαγωγικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής. Η πόλη επίσης συνδέεται με την σιδηροδρομική γραμμή του Σ. Π. Α. Π[34] με την Αθήνα από το 1886[35]. Η σιδηροδρομική γραμμή ήταν ενεργή μέχρι το 1963 που διακόπηκαν τα δρομολόγια. Τριάντα χρόνια αργότερα, το 1993, η γραμμή επαναλειτούργησε, αλλά ο σιδηροδρομικός σταθμός στο Ναύπλιο μεταφέρθηκε στο λιμάνι σε νέα κτίρια[36]. Η λειτουργία της σταμάτησε ξανά το 2010.

Εικόνα 5
Ο σιδηροδρομικός σταθμός Ναυπλίου στις αρχές του 20ου αιώνα. Πηγή: trainose.gr (3/3/2022).

Η πόλη στις αρχές του 20ου αιώνα μπορεί να χαρακτηριστεί ως το κέντρο της περιοχής. Προσφέρει στον πληθυσμό της

[33] Αντωνίου Γ., *Παλαιά εργοστάσια της Αργολίδας,* Ντοκιμαντέρ, 2011, (02:16).
[34] Σ. Π. Α. Π: Ακρωνύμιο της εταιρίας «Σιδηρόδρομοι Πειραιώς - Αθηνών – Πελοποννήσου» που ήταν σιδηροδρομική εταιρεία που ιδρύθηκε το 1882 και διαχειριζόταν τη σιδηροδρομική γραμμή Πειραιά - Πάτρας, συνδέοντας τον Πειραιά και την Αθήνα με την Πελοπόννησο. Η εταιρεία κρατικοποιήθηκε το 1954 και απορροφήθηκε από τους Σιδηροδρόμους Ελληνικού Κράτους το 1962.
[35] Γιαξόγλου Γ., ό. π. σ. 19.
[36] Ο.Σ.Ε Σιδηροδρομικό Πάρκο Ναυπλίου στο http://www.ose.gr/el/σιδηροδρομικά-πάρκα/28-σιδηροδρομικό-πάρκο-ναυπλίου (3/3/2022).

ευρύτερης περιφέρειας διάφορες υπηρεσίες και αγαθά που δεν μπορεί να του προσφέρει κάποια άλλη πόλη ή οικισμός του νομού. Είναι η έδρα του Εφετείου και σε αυτό υπάγονται τα Πρωτοδικεία Ναυπλίου, Τρίπολης, Σπάρτης, Καλαμάτας και Κυπαρισσίας, με αποτέλεσμα να επισκέπτονται την πόλη κάτοικοι άλλων περιοχών για να διεκπεραιώσουν διάφορες υποθέσεις τους.[37]

Το λιμάνι συντελούσε ακόμη περισσότερο στο να καταστεί το Ναύπλιο κέντρο της περιοχής. Εκτός από την διακίνηση των προϊόντων, μέσω των πλοίων διακινούνταν επιβάτες και το ταχυδρομείο της περιοχής. Η Ζιζή Σαλίμπα αναφέρει ότι ο Παντολέων Καμπούρογλου στο έργο του *Ιστορία του Πειραιώς από τον 1833-1882 έτους* γράφει ότι τα ατμοπλοϊκά δρομολόγια ήταν έξι κάθε

Εικόνα 6
Το λιμάνι του Ναυπλίου το 1908.
Πηγή: Αργολική Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού.

[37] Καρούζου Ε., «Το Ναύπλιο και η αγροτική του ενδοχώρα τον 19ο αιώνα», στο *Ναυπλιακά Ανάλεκτα VIII, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου, «150 Χρόνια Ναυπλιακή Επανάσταση»*, 2013, σ. 407.

βδομάδα και τα εκτελούσαν, λίγα χρόνια πριν την αρχή του 20ου αιώνα, τρείς ελληνικές και έξι ξένες εταιρίες[38]. Ξεκινούσαν από τον Πειραιά και εξυπηρετούσαν τη γραμμή Αίγινα, Μέθανα, Πόρος, Ύδρα, Σπέτσες, Πόρτο Χέλι, Άστρος καταλήγοντας στο Ναύπλιο[39].

Η πόλη φαίνεται να έχει αστικό χαρακτήρα, αν και σε πολύ μικρή απόσταση από τα όριά της περιβάλλεται από μια ενδοχώρα με γεωργικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες. Στην ενδοχώρα καλλιεργούνται σιτηρά, αμπέλια, σταφίδα και όσπρια.[40] Η Εύη Καρούζου γράφει ότι ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1809 - 1892) στα *Ελληνικά* μας πληροφορεί ότι η περιοχή παράγει και διάφορα φρούτα και ότι ο γεωγράφος και ιστορικός Αντώνης Μηλιαράκης (1841 - 1905) στις αρχές του 20ου αιώνα στο έργο του *Γεωγραφία πολιτική, νέα και αρχαία, του νομού Αργολίδος και Κορινθίας*, μας ενημερώνει ότι οι χωρικοί ασχολούνται και με την παραγωγή κηπευτικών και την παρασκευή ντοματοπολτού. Μεγάλο μέρος της διακίνησης των προϊόντων

[38] Πρόκειται για τις ελληνικές εταιρίες «Η Ελληνική Ατμοπλοΐα», «Ατμοπλοΐα Δ. Π. Γουδή» και «Πανελλήνιος Ατμοπλοϊκή Εταιρεία» και την αυστριακή εταιρεία «Λόυδ», την αιγυπτιακή «Κεδιβιέ», την γαλλική «Φρεσινέ», την «Εταιρεία Γαλλικών Διαπορθμεύσεων» και την ιταλική εταιρεία «Φλόριο».
[39] Σαλίμπα Ζ., *Γυναίκες εργάτριες στην ελληνική βιομηχανία και βιοτεχνία (1870 – 1922)*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, ΕΙΕ, 2002, σ. 42.
[40] Καρούζου Ε., ό. π. σ. 413.

γίνεται μέσω των λιμανιών του Ναυπλίου και της Επιδαύρου. Αναφέρει μάλιστα ο Μηλαράκης ότι από το Λιμάνι της Επιδαύρου εξάγονται περίπου 2 εκατομμύρια λεμόνια όπως επίσης νωπά φρούτα και λαχανικά. Υπάρχει τακτική συγκοινωνία των λιμανιών αυτών με τα αντίστοιχα του Πειραιά, της Αίγινας, του Πόρου και της Σύρου[41].

Ο αστικός χαρακτήρας του Ναυπλίου γίνεται φανερός και από τον αριθμό των ετεροδημοτών που κατοικούν σε αυτή τη πόλη. Στο Ναύπλιο, στα τέλη του 19ου αιώνα, το ποσοστό των ετεροδημοτών ανέρχεται στο 57,5% του πληθυσμού. Είναι ο τρίτος δήμος σε αριθμό ετεροδημοτών μετά την Ερμούπολη (79,7%) και την Αθήνα (64,7%). Η ύπαρξή τους δικαιολογείται από την παρουσία πολλών στρατιωτικών και Δημοσίων υπαλλήλων.[42] Σε πίνακα με τα επαγγέλματα των κατοίκων της περιοχής μπορεί κανείς να εντοπίσει έναν σημαντικό αριθμό κατοίκων που δηλώνουν «βιομήχανοι». Ο αριθμός αυτός είναι ο μεγαλύτερος σε σχέση με όλα τα άλλα επαγγέλματα, όπως μπορούμε να δούμε στον πίνακα 1.

[41] ό. π. σ. 414 - 415.
[42] ό. π. σ 408 - 409.

Κατανομή επαγγελμάτων στην Επαρχία Ναυπλίας, 1861

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ	ΔΗΜΟΣ ΝΑΥΠΛΙΕΩΝ	ΔΗΜΟΣ ΜΗΔΕΙΑΣ	ΔΗΜΟΣ ΜΗΝΩΑΣ	ΔΗΜΟΣ ΕΠΙΔΑΥΡΙΩΝ	ΔΗΜΟΣ ΑΡΓΕΙΩΝ
ΚΤΗΜΑΤΙΕΣ	49	2	7	25	219
ΒΙΟΜΗΧΑ-ΝΟΙ	706	47	12	26	561
ΓΕΩΡΓΟΙ	535	466	52	202	382
ΠΟΙΜΕΝΕΣ	379	157	206	242	96
ΕΡΓΑΤΕΣ	167	46	8	152	1465
ΑΓΩΓΙΑΤΕΣ	34	7	-	1	126
ΥΠΗΡΕΤΕΣ	336	60	29	49	535
ΜΕΓΑ ΕΜΠΟΡΟΙ	92	-	-	-	-
ΜΙΚΡΟ ΕΜΠΟΡΟΙ	11	10	2	11	140
ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ	126	2	1	7	28
ΔΗΜΟΤΙΚΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ	17	17	2	3	49
ΝΑΥΤΙΚΟΙ	86	1	7	-	2

Πίνακας 1.

Πηγή: Στατιστική της Ελλάδος. Πληθυσμός του έτους 1861.[43]

Σύμφωνα με τον παραπάνω πίνακα μπορούμε να εντοπίσουμε κάποια επαγγέλματα που αφορούν αποκλειστικά, ή σχεδόν αποκλειστικά κατοίκους πόλεων όπως οι «βιομήχανοι»[44], οι έμποροι και οι δημόσιοι υπάλληλοι. Παρατηρούμε επίσης ότι υπάρχει μεγάλη διαφορά στον αριθμό των κτηματιών ανάμεσα στο Ναύπλιο και το Άργος, η οποία ίσως οφείλεται στην διαφορά της κοινωνικής και οικονομικής βαρύτητας του όρου ανάμεσα στις δύο πόλεις. Ενδιαφέρον στοιχείο που επιβεβαιώνει την

[43] ό. π. σ. 412.
[44] Στην πραγματικότητα μάλλον αναφέρονται σε βιοτέχνες κατά την Εύη Καρούζου.

αστική φύση του Ναυπλίου είναι ο αριθμός των μεγαλεμπόρων. Μόνο στο Ναύπλιο συναντούμε αυτή την κατηγορία των επαγγελματιών. Είναι οι έμποροι των μεγάλων αποστάσεων οι οποίοι απολαμβάνουν μεγαλύτερες πιστώσεις από την Εθνική Τράπεζα[45].

Τόσο η ύπαρξη της συγκεκριμένης γεωργικής παραγωγής όσο και η σύνδεσή της με την τοπική βιομηχανία δημιουργούν συνθήκες αύξησης του πληθυσμού της πόλης και της ευρύτερης περιοχής. Όπως βλέπουμε στον παρακάτω πίνακα των απογραφών του πληθυσμού οι μόνιμοι κάτοικοι της πόλης του Ναυπλίου αυξάνεται συνεχώς, εκτός από την περίοδο 1907 – 1920 λόγω ίσως των πολέμων.

ΕΤΟΣ	1897	1907	1920	1928	1940	1951	1961	1971	1981
ΚΑΤΟΙΚΟΙ	10907	12176	5969	7163	7960	8466	9102	9320	10611

Πίνακας 2. Ο αριθμός των μονίμων κατοίκων του Ναυπλίου από το 1897 - 1981

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή – Ψηφιακή βιβλιοθήκη στο http://dlib.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/categoryyears?p_cat=10007862&p_topic=10007862 (4/3/2022).

Οι κάτοικοι του Ναυπλίου στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα χαρακτηρίζονται από μια πολυμορφία καταγωγής,

[45] ό. π. σ. 411 – 412.

κοινωνικής και πολιτισμικής προέλευσης, διαφορετικών διαλέκτων, ηθών, εθίμων και αμφιέσεων. Από την αρχή της δημιουργίας του ελληνικού κράτους αναδείχθηκε η πόλη σε πανελλήνιο κέντρο και αποτέλεσε από νωρίς πόλο έλξης όσων επιζητούσαν εξέλιξη και σταθερότητα. Ήδη από την εποχή του Καποδίστρια είχε οργανωμένες προσφυγικές συνοικίες[46]. Ο πρώτος οργανωμένος προσφυγικός συνοικισμός που δημιουργήθηκε ήταν η *Πρόνοια*. Τον δημιούργησε ο Ιωάννης Καποδίστριας (1776 – 1831) και κατοικούσαν πρόσφυγες κυρίως από την Κρήτη. Αργότερα ο συνοικισμός εξελίχθηκε σε προάστιο της πόλης διατηρώντας το όνομα. Η ανάπτυξή του συνεχίστηκε με την εγκατάσταση νέων προσφυγικών ροών. Από το 1936 μέχρι και το 1939 στον χώρο αυτό εγκαταστάθηκαν Έλληνες πρόσφυγες από την πρώην Σοβιετική Ένωση δημιουργώντας νέα συνοικία.[47]

Τελευταία προσφυγική κοινότητα που δημιουργήθηκε στο Ναύπλιο είναι αυτή των Αρμενίων που ήρθαν μετά τα γεγονότα του 1922, κυρίως το 1924. Έφτασαν στην πόλη με τις αναγκαστικές μετεγκαταστάσεις. Οι περισσότεροι δεν έμειναν

[46] Κοσεγιάν Χαρά, *Η παρουσία και η επαγγελματική δραστηριοποίηση των Αρμενίων στο Ναύπλιον την πεντηκονταετία 1920-1970,* Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού, 2016, στο https://argolikivivliothiki.gr/2016/11/07/kosegian-2/ (3/3/2022).
[47] Γεωργόπουλος Δ., *Πρόνοια Ναυπλίου – Περιδιάβαση στο Χώρο και το Χρόνο,* Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού, 2018, στο https://argolikivivliothiki.gr/2018/12/04/pronia-nafpliou/ (4/3/2022).

στο Ναύπλιο και επεδίωξαν την μετανάστευση. Αυτή πραγματοποιούταν κατά κύματα προς τις Η. Π. Α. και τον Καναδά μεταξύ των ετών 1930 - 1935, κατά τη δεκαετία του 1950 και μετά το 1960 έως το 1965. Δεύτερη επιλογή τους ήταν να αποχωρήσουν μαζί με το μεγάλο ρεύμα παλιννόστησης προς τη Σοβιετική Αρμενία, μεταξύ 1947 και 1950. Ό μικρός αριθμός αυτών που παρέμεινε δεν δημιούργησε συγκεκριμένο συνοικισμό, θέλοντας να ενσωματωθεί γρήγορα στην τοπική κοινωνία. Επαγγελματικά ασχολούνται με διάφορες εργασίες, εργάτες και αχθοφόροι στο λιμάνι της πόλης, καθηγητές στην Αστική Σχολή, έμποροι ή λογιστές. Σημαντική είναι η δημιουργία και η συμμετοχή σε αθλητικές και πολιτιστικές δραστηριότητες των Αρμενίων του Ναυπλίου[48].

Η βιομηχανική ανάπτυξη της περιοχής, κυρίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, δημιουργεί συνθήκες εσωτερικής μετανάστευσης του πληθυσμού. Παρατηρείται μια ροή από την ύπαιθρο προς τις πόλεις. Την ροή αυτή ακολουθούν και οι γυναίκες που αποτελούν εργατική δύναμη για τα εργοστάσια της περιοχής (κονσερβοποιία για το Ναύπλιο, υφαντουργία για το

[48] Κοσεγιάν Χ., ό. π.

Εικόνα 7.
Εργάτριες στην βιομηχανία συσκευασίας φρούτων.
Πηγή: Αργολική Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού.

Άργος). Η γυναικεία εργασία δεν ήταν όμως φαινόμενο που παρατηρήθηκε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στην περιοχή του Ναυπλίου εργαζόμενες γυναίκες υπάρχουν και στην αρχή του αιώνα. Όπως αναφέρει η οικονομολόγος και ιστορικός Ζιζή Σαλίμπα στον Ναύπλιο το 1907 βρίσκουμε 111 γυναίκες εργάτριες στην βιομηχανία που αποτελούν το 9,21% του εργατικού πληθυσμού[49]. Κατά την δεκαετία όμως του 1950 τα ποσοστά αλλάζουν. Η γυναικεία εργατική δύναμη γίνεται πολυπληθέστερη από την αντίστοιχη ανδρική σε αυτούς τους δύο βιομηχανικούς κλάδους και αποτελεί ιδιαίτερα σημαντικό οικονομικό μέγεθος.

Ήταν πολύ φθηνότερη από την ανδρική και η συμβολή της στον οικογενειακό προϋπολογισμό ενισχυτική, ιδιαίτερα για τις αγροτικές οικογένειες. Η γυναίκα στην εργασία της θεωρούταν περισσότερο πειθαρχημένη αλλά και ασταθής, λόγω της

[49] Σαλίμπα Ζ., ό. π. σ. 307.

κινητικότητας από ένα επάγγελμα σε άλλο ή από τη μια εταιρία σε άλλη, ανάλογα με τις αποδοχές και τις οικογενειακές ανάγκες. Σημαντικό γεγονός ήταν επίσης ότι δεν συμμετείχαν σε εργατικές κινητοποιήσεις, αν και το 1933 υπήρξε στο Άργος μεγάλη γυναικεία απεργιακή κινητοποίηση[50].

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα είχε μια πιο αναλυτική μελέτη της γυναικείας εργασίας στην βιομηχανία συσκευασίας νωπών προϊόντων. Αυτή θα πρέπει να ασχοληθεί με τον τρόπο ένταξης της γυναίκας στην παραγωγική διαδικασία, τον καταμερισμό της εργασίας ανάμεσα στο ανδρικό και γυναικείο εργατικό δυναμικό, την χρήση ή όχι μηχανών από τις γυναίκες, τις συνθήκες εργασίας και την αμοιβή των εργατριών και τέλος την δραστηριότητα της γυναίκας μετά την εργασία στο εργοστάσιο. Μια τέτοια μελέτη ίσως επιβεβαίωνε την διαπίστωση της Λήδας Παπαστεφανάκη ότι και σε αυτόν τον βιομηχανικό κλάδο συναντάμε έμφυλες πρακτικές και αντιλήψεις στην διαχείριση των εργατών/τριων. Αυτές εκφράζονται κυρίως με την δημιουργία ενός μικρού πυρήνα μόνιμης εργασίας, που περιλαμβάνει άντρες και γυναίκες και ενός πολυπληθέστερου, προσωρινής εργασίας,

[50] Κόνδης Γ., *Ο Κόσμος της εργασίας: Όψεις, Χρόνοι, Χώροι*, Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού, στο https://argolikivivliothiki.gr/tag/%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CE%BC%CE%B7%CF%87%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1/ (4/3/2022).

με γυναικεία σύνθεση. Έκφραση έμφυλης διαφοράς είναι και η ανάθεση ιεραρχικών καθηκόντων ανάλογα με το φύλο.[51] Για παράδειγμα στην απογραφή του έτους 1920 συναντάμε 92 γυναίκες εργάτριες και μόνο μια υπάλληλο[52].

Μια άλλη μορφή εργασίας που συναντάμε στην περιοχή είναι η *μαθητεία.* Με τον όρο αυτό εννοούμε από την μια τον χρόνο που χρειάζεται κάποιος για να μάθει ένα επάγγελμα και από την άλλη το σύστημα με το οποίο επιτυγχάνεται αυτή η μάθηση. Η *μαθητεία* μπορεί να είναι παραδοσιακή ή σύγχρονη. Με τη πρώτη οι γνώσεις, οι μέθοδοι και οι τεχνικές μαθαίνονται αποκλειστικά με εμπειρικό τρόπο με τη μακροχρόνια εξάσκηση πάνω στην εργασία. Η δεύτερη συντελείται με την εκπαίδευση που πραγματοποιείται, η μεν θεωρητική σε ανάλογες σχολές και εργαστήρια, η δε πρακτική σε τόπους εργασίας. Στην δική μας περίπτωση αναφερόμαστε στην πρώτη μέθοδο *μαθητείας*[53].

Η *μαθητεία* πραγματοποιείται συγχρόνως με την συμμετοχή στις αγροτικές εργασίες και αποτελεί σημαντικότατο μηχανισμό κοινωνικής και εργασιακής ενσωμάτωσης. Στην

[51] Παπαστεφανάκη Λ., *Εργασία, Τεχνολογία και Φύλο στην Βιομηχανία – Η κλωστοϋφαντουργία του Πειραιά 1870-1940,* ΠΕΚ, 2009, σ. 31-32.
[52] Ελληνική Στατιστική Αρχή, *Απογραφή των βιοτεχνικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων κατά την 18η Δεκεμβρίου 1920 (π.η.*), σ. 14.
[53] Κωνσταντινόπουλος Χ., *Η Μαθητεία στις κομπανίες των χτιστών της Πελοποννήσου,* Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, 1987, σ. 7.

περιοχή της Αργολίδας χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του ράφτη Παναγιώτη Αθανασάκου, ο οποίος μετά από τετραετή μαθητεία σε έναν καταξιωμένο ράφτη αναδείχθηκε και αυτός ανάλογος επαγγελματίας Ο μισθός βέβαια ήταν ελάχιστος και το ωράριο της εργασίας ανύπαρκτο. Ανάλογες περιπτώσεις συναντάμε στην περίπτωση του Οπλοστασίου του Ναυπλίου[54]. Το 1920 η συμμετοχή παιδιών μέχρι 18 ετών στην βιομηχανία συσκευασίας ως εργάτες είναι 179 αγόρια και 42 κορίτσια[55].

Ο Γιαξόγλου γράφει ότι το 1921 στον *Επαγγελματικό Οδηγό* του Ν. Γ. Ιγγλέση συναντάμε έναν σημαντικό αριθμό βιομηχανικών και βιοτεχνικών μονάδων τόσο στο Ναύπλιο όσο και στο γειτονικό Άργος. Εξετάζοντας το είδος των δραστηριοτήτων των μονάδων παρατηρούμε ότι εκτός από αυτές που συνήθως βρίσκουμε στις υπόλοιπες πόλεις της περιφέρειας Πελοποννήσου - βυρσοδεψεία, ελαιοτριβεία, μεταξωκλωστήρια ή σαπωνοποιεία - συναντάμε βιομηχανίες επεξεργασίας και αξιοποίησης αγροτικών προϊόντων που παράγονται στην Αργολίδα. Τα εργοστάσια κονσέρβας[56]. Ο πίνακας 3 αναφέρεται στις βιομηχανικές και βιοτεχνικές μονάδες του Ναυπλίου το έτος 1921.

[54] Κόνδης Γ., ό. π.
[55]Ελληνική Στατιστική Αρχή, ό. π.
[56] Γιαξόγλου Γ., ό. π. σ. 21.

Στις αρχές του αιώνα όμως η μεγαλύτερη βιομηχανική μονάδα της πόλης είναι το κρατικό *Οπλοστάσιο* του Ναυπλίου. Ιδρύθηκε στις αρχές του 19ου αιώνα και συγκεκριμένα το Σεπτέμβριο του 1825, λίγο μετά την έναρξη του αγώνα για την Ανεξαρτησία, από τον Γάλλο συνταγματάρχη Αρνώ (Arnault). Στο *Οπλοστάσιο* ενσωματώθηκε το παλαιό *Οπλουργείο*, που κατασκεύαζε ελαφρά όπλα και εκρηκτικές ύλες. Το *Οπλοστάσιο* κατασκεύαζε πυρομαχικά και βλήματα για το πυροβολικό, χυτές σφαίρες διαφόρων διαμετρημάτων και ένα όπλο που σχεδίασε ο Αρνώ, κατάλληλο για την πολιορκία και την υπεράσπιση των φρουρίων[57].

[57] Ρούσκας Γ., «Το οπλοστάσιο του Ναυπλίου» περ. *Αρχαιολογία και Τέχνες,* τ. 66, σ. 49.

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΕΣ & ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΕΣ ΜΟΝΑΔΕΣ ΣΤΟ ΝΑΥΠΛΙΟ ΤΟ 1921.

ΕΙΔΟΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ	ΕΠΩΝΥΜΙΑ	ΔΥΝΑΜΙΚΟ-ΤΗΤΑ	ΠΑΡΑΓΩΓΗ	
ΑΛΕΥΡΩΠΟΙΙΑ	ΑΦΟΙ ΚΟΚΚΙΝΟΥ	ΑΤΜΟΜΥΛΟΣ 30 hp	ΖΥΜΑΡΙΚΑ 200.000 οκ/έτος	ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ
ΒΑΡΕΛΟΠΟΙΙΑ	Η. ΚΟΜΙΝΗ			
ΒΑΡΕΛΟΠΟΙΙΑ	Α. ΚΟΥΛΟΥΡΙΔΗ			
ΒΑΡΕΛΟΠΟΙΙΑ	Α. ΜΠΟΝΑΚΗ			
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ	Α. ΚΟΥΡΑΝΤΗ			
ΕΛΕΟΤΡΙΒΕΙΑ	ΕΥΑΓΓ. ΝΤΑΝΟΣ			
ΕΛΕΟΤΡΙΒΕΙΑ	ΑΦΟΙ ΚΟΚΚΙΝΟΥ		100.000 σκ/έτος	ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΗΣ 1904
ΗΛΕΚΤΡΙΣΜΟΥ	Ν. ΕΥΜΟΡΦΟΥΛΗΣ			3/ΕΤΕΣ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟ
ΚΑΠΝΟΚΟ-ΠΤΕΙΑ	Α. ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Α. ΣΤΑΜΑΤΗΣ			
ΚΑΠΝΟΚΟ-ΠΤΕΙΑ	ΔΗΜΟΣΙΟ ΚΑΠΝΟΚΟΠΤΗΡΙΟ	40 ΕΡΓΑΤΕΣ	1344 οκ/μήνα	
ΚΑΡΟΠΟΙΕΙΑ	Α. ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΤΣΑ			ΑΜΑΞΟ-ΠΟΙΙΑ
ΚΟΝΣΕΡΒΩΝ	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΚΟΝΣΕΡΒΩΝ	ΗΛΕΚΤΡΟΚΙ-ΝΗΤΟ		ΝΩΠΑ ΠΡΟΙΟΝΤΑ
ΚΟΝΣΕΡΒΩΝ	Ν. ΠΑΤΣΟΠΟΥΛΟΣ	ΗΛΕΚΤΡΟ ΚΙΝΗΤΟ		ΝΩΠΑ ΠΡΟΙΟΝΤΑ
ΜΕΤΑΞΩΚΛΩ-ΣΤΗΡΙΑ	Λ. ΝΤΑΒΕΛΗΣ Α. ΝΤΑΒΕΛΗΣ	10 ΕΡΓΑΤΕΣ		
ΠΑΓΟΠΟΙΙΑΣ	Α. ΚΟΚΚΙΝΟΥ			ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ
ΠΟΤΟΠΟΙΙΑΣ	ΑΦΟΙ Π. ΚΑΡΩΝΗ			ΕΤΟΣ ΙΔΡΥ-ΣΗΣ 1880
ΠΟΤΟΠΟΙΙΑΣ	Δ. ΠΛΑΤΗ			ΟΙΝΟΠΟΙΙΑΣ ΠΟΤΟΠΟΙ-ΙΑΣ
ΣΑΠΩΝΟΠΟΙ-ΙΑΣ	Δ. ΜΑΛΑΒΑΖΟΣ			
	ΑΦΟΙ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ			

Πίνακας 3.

Πηγή: Γιαξόγλου Γ., *Βιομηχανικές & βιοτεχνικές εγκαταστάσεις στις αρχές του 20ου αιώνα στις πρωτεύουσες των νομών της Περιφέρειας Πελοποννήσου*, εισήγηση στην Ημερίδα «Βιομηχανική κληρονομιά στην περιφέρεια Πελοποννήσου», 15 Μαΐου 2010, ΤΕΕ Τμήμα Πελοποννήσου, 2010, σ 21.

Από το 1870 το οπλοστάσιο επεκτείνει την παραγωγή του στην κατασκευή μουσικών οργάνων και ιπποσκευών, σύμφωνα με δημοσιεύματα του τοπικού τύπου. Την ίδια χρονιά εκθέτει τα προϊόντα του στην Έκθεση των Ολυμπίων. Στις εγκαταστάσεις του φυλάσσονταν και επισκευάζονταν η γκιλοτίνα. Σε αυτό εκτός από τους τεχνίτες εργάζονταν και νέοι της περιοχής ηλικίας 16 έως 18 χρονών ως μαθητευόμενοι σε διάφορες σχετικές ειδικότητες. Αυτοί για να προσληφθούν έπρεπε να γνωρίζουν ανάγνωση, γραφή και τις τέσσερις αριθμητικές πράξεις[58].

Ο εκσυγχρονισμός του εργοστασίου με μια ατμομηχανή 30 ίππων, δωρεά του προξένου στην Πετρούπολη Κοντογιάννη, δίνει ελπίδες στους κατοίκους του Ναυπλίου ότι η χώρα μπορεί να γίνει αυτάρκης σε οπλικό υλικό και ότι το εργοστάσιο θα παραμείνει στην πόλη, διαψεύδοντας φήμες που το ήθελαν να μεταστεγάζεται στην Αθήνα, τον Πόρο, στην Χαλκίδα ή στον Πειραιά. Οι φήμες όμως θα επιβεβαιωθούν λίγα χρόνια πριν το γύρισμα του αιώνα.

Το 1897 το Δημοτικό Συμβούλιο θα εκφράσει την δυσφορία του για ενδεχόμενη μεταφορά του με έκδοση ψηφίσματος.

[58] Αντωνιάδης Χαρ., *Οπλοστάσιο: Η πρώτη βαριά βιομηχανία στο Ναύπλιο,* Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού, 2010, στο https://argolikivivliothiki.gr/2020/04/17/armory/ (4/3/2022).

Το 1909 η μεταφορά του στην Αθήνα θεωρείται δεδομένη. Εκατό πενήντα επώνυμοι Ναυπλιώτες συγκεντρώνονται στο Δημαρχείο και ορίζουν επιτροπή για να διεκδικήσει την ανάκληση της απόφασης της μεταφοράς του. Η πόλη είναι σε μεγάλη αναστάτωση και απειλούνται συλλαλητήρια και εξεγέρσεις. Παρ' όλα αυτά το 1915 σε *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως* δημοσιεύεται η απόφαση για κατάργηση του Οπλοστασίου του Ναυπλίου και την επόμενη χρονιά πραγματοποιείται η μεταφορά του εξοπλισμού του στην Αθήνα με τον σιδηρόδρομο. Η χαριστική βολή δίνεται το 1935 όταν αρχίζει η κατεδάφιση των εγκαταστάσεών του για να κτιστούν σχολεία. Το τελευταίο απομεινάρι του οικοδομήματος, το φουγάρο του, κατεδαφίστηκε το 1936[59].

Εικόνα 8
Φωτογραφία των υπό κατεδάφιση κτιρίων του Οπλοστασίου όπως δημοσιεύτηκε στην εφ. *Ναυπλιακή Ηχώ* στις 14/7/1935.
Πηγή: Αργολική Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού.

[59] ό. π.

Η ύπαρξη ενός πλούσιου σε προϊόντα γης περιβάλλοντος έδωσε την δυνατότητα να δημιουργηθούν εργοστάσια επεξεργασίας και συντήρησης των προϊόντων αυτών από τις αρχές του αιώνα. Οι πρώτες βιομηχανίες σε αυτό τον κλάδο ήταν η Βιομηχανία Κονσερβών 'Κύκνος' και η Βιομηχανία Κονσερβών 'Κ. Μηναίος' οι οποίες ιδρύθηκαν την ίδια χρονική εποχή. Η πρώτη βιομηχανία ήταν η εταιρία «Κύκνος» που ξεκίνησε τις εργασίες της το καλοκαίρι του 1911 στην Ασίνη από τους αδελφούς Μιχάλη και Κωστή Μανουσάκη κατασκευάζοντας τα πρώτα κουτιά ολόκληρης τομάτας και τοματοπολτού. Δοκιμές πραγματοποιήθηκαν και τα επόμενα τρία έτη[60].

Εξέλιξη της εταιρίας αυτής είναι η «Ελληνική Εταιρία Κονσερβών 'Κύκνος'» που ιδρύθηκε την 1η Απριλίου 1915 από τον Μιχαήλ Δ. Μανουσάκη, διδάκτορα των φυσικών επιστημών, τους εμπόρους Αθανάσιο και Βασίλειο Παπαντωνίου και Ιωάννη Δάρμο και τον κτηματία Κωνσταντίνο Μανουσάκη. Στην αρχή στην περιοχή Ασίνη είχε δημιουργηθεί ένα μικρό

[60] Μανουσάκης Μ., *Αυτοβιογραφία,* 1961, σ. 1, ΓΑΚ ΑΕ2814.

συσκευαστήριο που επεξεργάζονταν λαχανικά και τομάτα. Τα πρώτα προϊόντα της ήταν ολόκληρες τομάτες, μπάμιες, φασολάκια σε κονσέρβα και τοματοπολτός[61].

Εικόνα 9
Το εργοστάσιο της Βιομηχανίας Κονσερβών 'Κύκνος' το 1928
Πηγή: https://kyknoscanning.com/el/history/ (4/3/2022)

Το 1928 κατασκευάζεται το εργοστάσιο του Ναυπλίου, σε οικόπεδο 30 στρεμμάτων το οποίο είχε αγοραστεί το 1914 και εγκαθίστανται οι πρώτοι ταχυσυμπυκνωτές για την παραγωγή του τοματοπολτού. Το 1960 η εταιρία αγοράζει το εργοστάσιο της εταιρίας *Αργολική*, η οποία λειτουργούσε στην περιοχή[62] Η παραγωγή στηρίζεται κυρίως στα εργατικά χέρια. Στο εργοστάσιο εργάζονται κάτοικοι των γύρω περιοχών και γυναίκες, κυρίως από τον συνοικισμό

[61] Ελληνική Εταιρία Κονσερβών «Κύκνος», στο https://kyknoscanning.com/el/history/ (5/3/2022).
[62] Μανουσάκης Μ., ό. π. σ. 3

Εικόνα 10
Τα ερείπια του εργοστασίου του «Κύκνου».
Πηγή: Ντοκιμαντέρ Γ. Αντωνίου

Πρόνοια. Το 1950 το εργοστάσιο του Ναυπλίου ανανεώνεται και καινούργιες εγκαταστάσεις προστίθενται σε σχέδια του αρχιτέκτονα Νικολάου Καλλικλή[63].

Η εταιρία στην ακμή της απασχολεί εκατοντάδες εργάτες και τα προϊόντα της προωθούνται στην Ελλάδα και στο εξωτερικό κυρίως στις Η.Π.Α. και τον Καναδά, ενώ την δεκαετία του 1960 οι δραστηριότητές της επεκτείνονται στην Ηλία. Από την δεκαετία του 2000 η όλη παραγωγή της μεταφέρεται στην Ηλία και οι εγκαταστάσεις του Ναυπλίου εγκαταλείπονται. Το 2004 κατεδαφίζονται και οι εγκαταστάσεις της οδού Ασκληπιού. Η καταστροφή της καμινάδας τους σηματοδοτεί το τέλος μιας αγροτικής βιομηχανικής περιόδου στην περιοχή[64].

Στην γειτονική Νέα Κίο ιδρύεται ένα ακόμη εργοστάσιο κονσερβοποιίας, ο «Πελαργός». Ιδρυτής ο Γεράσιμος Καραμέλης (1886 - 1940) πρόσφυγας από την Κίο της Βιθυνίας που ήρθε στο

[63] ό. π.
[64] Αντωνου Γ., ό. π. (13:11)

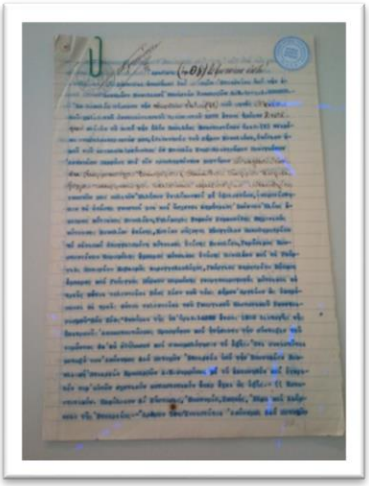

Εικόνα 11
Η πρώτη σελίδα του ιδρυτικού καταστατικού του «Πελαργού».
Πηγή: ΓΑΚ Αργολίδας

Ναύπλιο το 1922. Αρχικά ήταν παντοπώλης και είχε τρία παιδιά. Στην αρχή η εταιρία λειτουργεί στο κτίριο του παλαιού ιπποφορβείου. Η εταιρία του συνδέεται ιδιαίτερα με την κοινότητα των Μικρασιατών οι οποίοι εργάζονται μαζικά σε αυτή[65]. Το 1930 ο Καραμέλης με μερικούς φίλους και συνεργάτες ιδρύει την «Ναυπλιακή Εταιρεία Κονσερβών Α. Ε.» και ένα χρόνο αργότερα το εργοστάσιο ήταν μια μεγάλη βιοτεχνία. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στο φύλλο της εφημερίδας *Ναυπλιακή Ηχώ* της 7ης Ιουνίου 1936 βρίσκουμε ανακοίνωση Τακτικής Γενικής Συνέλευσης της Ανωνύμου Εταιρίας[66].Αρχικά συσκεύαζε μπάμιες, φασολάκια και αρακά. Αργότερα άρχισε να κονσερβοποιεί αμπελόφυλλα, κολοκυθάκια, γιαλαντζί ντολμάδες, κομπόστες και μαρμελάδες. Λίγο πριν τον πόλεμο ασχολήθηκε και με τον τοματοπολτό[67].

[65] Αντωνίου Γ., ό. π. (16:41)
[66] Εφ. *Ναυπλιακή Ηχώ,* 7/6/1936, ετ. 11, φ. 522.
[67] Νικολόπουλος Γ., «Ο ‘Πελαργός’ η κονσερβοποιία που έδωσε ζωή στη Νέα Κίο» στο https://argolika.gr/2017/12/04/%CE%BF-%CF%80%CE%B5%CE%BB%CE%B1%CF%81%CE%B3%CF%8C%CF%82-%CE%B7-

Με την έναρξη του πολέμου, στις 25 Νοεμβρίου, ο Γεράσιμος Καραμπέλης πεθαίνει. Νεκρολογία που περιγράφει την προσφορά του συναντάμε στην τοπική εφημερίδα *Ναυπλιακή Ηχώ* από τον Θανάση Γιαννακόπουλο[68]. Την επιχείρηση την αναλαμβάνει αρχικά η σύζυγος του Μαρίκα[69], μια πολύ δραστήρια γυναίκα και αργότερα ο γιός του Τάσος (1923 – 2019). Η εταιρία εξακολουθεί να λειτουργεί κατά την διάρκεια της Κατοχής και προμηθεύει τον Γερμανικό στρατό με τα προϊόντα της[70]. Μετά την Κατοχή η ανάκαμψη που ακολούθησε μετέτρεψε τις δραστηριότητές της.

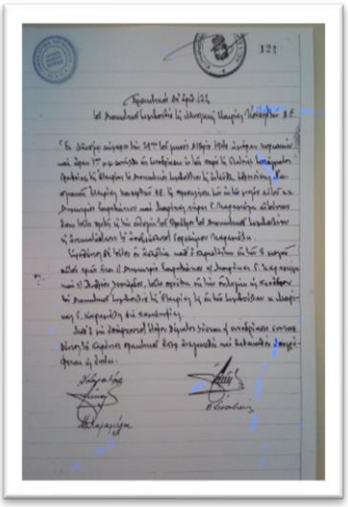

Εικόνα 12.
Το πρακτικό του Δ. Σ. του «Πελαργού» που ορίζει Πρόεδρό του την χήρα Καραμπέλη.
Πηγή: ΓΑΚ Αργολίδας

Η παραγωγή τομάτας και λαχανικών στην περιοχή συνεχώς μειώνονταν[71]. Το 1962 η εταιρία ιδρύει εργοστάσιο στην

%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CF%83%CE%B5%CF%81%CE%B2%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%AF%CE%B1-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%AD%CE%B4%CF%89%CF%83/ (5/3/2022).

[68] Εφ. *Ναυπλιακή Ηχώ,* 1/12/1940, φ. 756.

[69] Πρακτικό Δ.Σ. αρ. 122 της 29/12/1940, ΓΑΚ ΑΒΕ 363/ΑΕΕ:ΣΥΜ57,1 Β2.

[70] Πρακτικό Δ.Σ. αρ. 131 της 25/7/1941, ΓΑΚ ΑΒΕ 363/ΑΕΕ:ΣΥΜ57,1 Β2.

[71] Μια σημαντική αιτία της μείωσης της παραγωγής της τομάτας στην περιοχή είναι, κατά την Προϊσταμένη των ΓΑΚ στην Αργολίδα Μαρίνα Τσουλαχά, η αντικατάσταση της καλλιέργειας της τομάτας με αυτή των εσπεριδοειδών και κυρίως των πορτοκαλιών, επειδή δεν υπάρχει ανάγκη εργασιών κατά την διάρκεια του καλοκαιριού που οι κλιματολογικές συνθήκες είναι δύσκολες λόγω της ζέστης.

Εικόνα 13.
Το εργοστάσιο του «Πελαργού» το 1936.
Πηγή Αργολική Βιβλιοθήκη Ιστορίας και Πολιτισμού.

Ηλία και λίγο αργότερα στην Γαστούνη εργοστάσιο τοματοπολτού, με αποτέλεσμα να εδραιωθεί ως η δεύτερη βιομηχανία τοματοπολτού στην Ελλάδα.

Τη δεκαετία του 1980 το εργοστάσιο της Νέας Κίου δεν ήταν παραγωγικό επειδή η παραγωγή λαχανικών και τομάτας είχε σχεδόν μηδενιστεί. Οι εγκαταστάσεις του πουλήθηκαν και σήμερα ανήκουν στην Ένωση Αγροτικών Συνεταιρισμών Αργολίδας[72]. Σήμερα ο χώρος έχει εγκαταλειφθεί και στις αρχές της δεκαετίας του 2010 στον εξωτερικό χώρο του εργοστασιακού συγκροτήματος πραγματοποιούνται πολιτιστικές εκδηλώσεις[73].

Εικόνα 14.
Το εργοστάσιο του «Πελαργού» σήμερα.
Πηγή: Προσωπικό αρχείο.

Ένα ακόμη εργοστάσιο κονσερβοποιίας που δραστηριοποιείται στην περιοχή είναι

[72] Νικολόπουλος Γ., ό. π.
[73] Αντωνίου Γ., ό. π. (17:43)

αυτό με την επωνυμία *ΡΕΑ* της Ένωσης Αγροτικών Συνεταιρισμών Αργολίδας. Η δεκαετία 1930 – 1940 ήταν ιδιαίτερα δύσκολη περίοδος για τους αγρότες της περιοχής. Η προηγούμενη εικοσαετία είχε βελτιώσει αισθητά το οικονομικό τους επίπεδο με την καλλιέργεια δύο εξαγώγιμων προϊόντων. Της σταφίδας και του καπνού. Με την οικονομική κρίση του 1929 καταρρέει η αγορά του καπνού και εγκαταλείπεται λόγω φυλλοξήρας η παραγωγή της σταφίδας. Το νέο προϊόν της περιοχής που έχει ζήτηση είναι η τομάτα, που μετά την επεξεργασία της τροφοδοτεί ακόμη και την Αθήνα μέσω του σιδηροδρόμου[74].

Η αυξημένη παραγωγή και η εισαγωγή νωπής τομάτας από την Αίγυπτο[75], οδηγεί σε μεγάλη πτώση των τιμών οι οποίες 1936 αγγίζουν το κατώτατο όριο και μεγάλο μέρος της παραγωγής μένει στα χωράφια ανεκμετάλλευτο. Η κατάσταση δημιουργεί συζητήσεις[76] που οδηγούν στην ίδρυση συνεταιριστικών ενώσεων. Την δημιουργία ευνοεί η ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας το 1928 και η λειτουργία υποκαταστήματός της στο Άργος το

[74] Δημάκης Ι., Ομιλία του σε εκδήλωση για τα 70 χρόνια της Ένωσης στο Ναύπλιο, στις 18 Μαρτίου 2008. Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού, 2008, στο https://argolikivivliothiki.gr/tag/%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CE%BC%CE%B7%CF%87%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1/ (5/3/2022).
[75] Εφημερίδα *Ναυπλιακή Ηχώ,* 19/6/1936, φ. 528, ετ. 11, σ. 3.
[76] Για τις αποφάσεις μιας τέτοιας αγροτικής συνέλευσης, βλ. εφ. *Ναυπλιακή Ηχώ*, φ. 527, 12 Ιουλίου 1936, σ. 3.

1934[77]. Η προώθησης των προϊόντων τομάτας στο εσωτερικό και εξωτερικό υποστηρίζεται ενεργά από την Αγροτική Τράπεζα με την ίδρυση στην περιοχή ανωνύμου εταιρίας για την εξαγωγή νωπών προϊόντων σε χώρες της Κεντρικής Ευρώπης[78].

Στις 23 Ιανουαρίου 1938 έξι συνεταιριστές, οι Ανδρέας Μαστοράκος, Απόστολος Σπυρόπουλος, Κωνσταντίνος Γαμβρουλάς, Θανάσης Κούρτης, Παναγιώτης Μαστοράκος και Κωνσταντίνος Χειβιδόπουλος, σε σύσκεψη στο Ναύπλιο αποφασίζουν την ίδρυση της Ένωσης Συνεταιρισμών Παραγωγών Κηπαίων Προϊόντων Αργολίδας και ξεκινούν τις ενέργειες για την κατασκευή του εργοστασίου της[79].

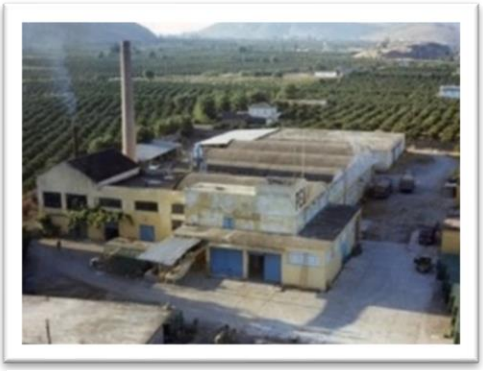

Εικόνα 15.
Το εργοστάσιο του Συνεταιρισμού το 1960
Πηγή: Αργολική Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού.

Το εργοστάσιο οικοδομήθηκε την άνοιξη του 1949 και λειτούργησε τον Ιούλιο. Η δεκαετία του 1950 ήταν σημαντική για την παραγωγή του εργοστασίου. Απορροφώντας μεγάλες

[77] Δημάκης Ι., ό. π.
[78] Εφημερίδα *Ναυπλιακή Ηχώ,* 14/6/1936, ετ. 11, φ. 523, σ. 1.
[79] Δημάκης Ι., ό. π.

ποσότητες της τοπικής παραγωγής διαθέτει τα προϊόντα του τόσο στην ελληνική αγορά όσο και στο εξωτερικό. Τα προβλήματα αρχίζουν την δεκαετία του 1960 με την έλλειψη του βασικού προϊόντος, της τομάτας, την εισαγωγή της από άλλες περιοχές, την αποχώρηση μελών από τον Συνεταιρισμό και την εμφάνιση οικονομικών προβλημάτων. Η τύχη του εργοστασίου συνδέθηκε με την τύχη του αγροτικού συνεταιρισμού και τις προσπάθειες σταθεροποίησης και βελτίωσης της λειτουργίας του[80]. Από το 1983 που η Ένωση αναδιοργανώνεται νοικιάζει ιδιωτικά κονσερβοποιία για τις ανάγκες της ενώ το 1999 προσθέτει στο δυναμικό της το συγκρότημα χυμοποιίας «Εσπερίδες»[81].

Το 1923 στο Ναύπλιο ιδρύεται το εργοστάσιο παρασκευής αγροτικών προϊόντων του «Πετεινού» με ιδιοκτήτη τον Πατσόπουλο στην οδό Σιδηράς Μεραρχίας. Το διάστημα 1949 έως 1956 το εργοστάσιο «Κρίνος» στην παραλιακή οδό. Από το 1956 έως και το 1964 υπήρξαν διάφοροι ιδιοκτήτες με τελευταίο τον

[80] ό π.
[81] Αντωνίου Γ., ό. π. (19:20).

Εικόνα 16
Διαφημιστική ετικέτα της εταιρίας «Δήμητρα»
Πηγή: Ντοκιμαντέρ Γ. Αντωνίου.

Μήτσο Μακρή. Σημαντική μονάδα κονσερβών υπήρξε και η «Δήμητρα» στο Αργολικό που λειτούργησε το 1930, έχοντας παλαιωμένο εξοπλισμό αλλά σημαντική παραγωγή, με ιδιοκτήτη τον Λυκομήτρο[82].

Την δεκαετία του 1930 ένα ακόμη εργοστάσιο οικοδομείται στην περιοχή. Πρόκειται για το ιδιαίτερου αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος εργοστασιακό συγκρότημα της Αργολικής βιομηχανίας κονσερβών ΑΒΕΚ «Αργολική» που βρίσκεται στην οδό Άργους - Ναυπλίου. Αρχικά στο κτίριο λειτούργησε η μεταποιητική εταιρία «Πετεινός» η οποία αγοράστηκε από τον «Κύκνο» το 1960 και

Εικόνα 17.
Το εργοστάσιο της «Αργολικής»
Πηγή: προσωπικό αρχείο.

[82] ό. π. (15:05).

λειτούργησε συσκευάζοντας αγροτικά προϊόντα τα οποία εξάγονταν. Σήμερα τα κτίρια έχουν εγκαταλειφθεί[83].

Συμβολή στην ανάπτυξη της τοπικής αγροτικής βιομηχανίας είχε και η εταιρία του Γεωργίου Φραγκίστα από τα μέσα του 20ου αιώνα. Η βιομηχανία απασχολεί πολλούς εργάτες στην μεταποίηση εσπεριδοειδών με έντονη δραστηριότητα στις εξαγωγές. Η εταιρία εξακολουθεί να λειτουργεί μέχρι σήμερα με δύο μονάδες, η μια στην περιοχή της Άρια και η άλλη στη περιοχή της Δαλαμανάρας[84]. Στην ευρύτερη περιοχή μπορούμε να εντοπίσουμε και εταιρίες που δραστηριοποιούταν στην συσκευασία αγροτικών προϊόντων όπως η εταιρία «Κύπρος» στην Ερμιόνη, η εταιρία «Christine» στο Λιγουριό και η εταιρία Χριστοδούλου στην Αγία Τριάδα. Την περίοδο 1960 -1980 λειτούργησαν επίσης στην περιοχή της Αργολίδας περισσότερες από τριάντα επιχειρήσεις που δραστηριοποιούταν στην μεταποίηση και συσκευασία φρούτων και λαχανικών. Κάποιες από αυτές συνεχίζουν και σήμερα όπως η βιομηχανία των Κ. και Π. Τόμπρα ή η «Ασπίς» του Δέδε. Πολλές άλλες μικρότερες βιομηχανίες και βιοτεχνίες δραστηριοποιήθηκαν στην παραγωγή χυμών[85].

[83] ό. π. (19:43).
[84] ό. π. (20:56).
[85] ό. π. (22:01).

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η παραγωγική διαδικασία συνδέεται με τον χώρο στον οποίο αναπτύσσεται και κατά συνέπεια στην συγκεκριμένη περίπτωση η αγροτική παραγωγή καθορίζει τον τύπο της βιομηχανίας που αναπτύχθηκε στο Ναύπλιο, την κονσερβοποιία. Παρατηρούμε ότι σε σχέση με τις αρχές του 20ου αιώνα συντελούνται σημαντικές αλλαγές στην βιομηχανία της περιοχής μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στην Αργολίδα δραστηριοποιούνται την δεκαετία του 1930 οκτώ επιχειρήσεις στην βιομηχανία κονσέρβας[86] έναντι μόνο τριών στην ποτοποιία[87], δύο στην σαπωνοποιία[88] και μιας στην υφαντουργία[89]. Με την πάροδο του χρόνου όμως, κυρίως μετά την δεκαετία του 1960, δημιουργούνται προβλήματα, κυρίως λόγω των προβλημάτων στην παραγωγή της πρώτης ύλης, στην επεξεργασία των προϊόντων. Στην περιοχή του Ναυπλίου θα αρχίσει σταδιακά μια σοβαρή τάση αποβιομηχάνισης και θα διαμορφώνεται μια νέα οικονομική πολιτική η οποία θα προσανατολίζεται περισσότερο προς τις υπηρεσίες και τον τουρισμό.

[86] Πρόκειται για τις επιχειρήσεις «ΑΒΕΚ» (Μπολάτι), «Δήμητρα» (Κούτσι), «Κύκνος» (Δαλαμανάρα), «Μηναίος Κ.» (Ναύπλιο), «Μηναίος Κ. Υιοί» (Ασίνη), «Ξυλινάς Ιωάννης» (Κοφίνι), «Πελαργός» (Ναύπλιο), «Φίλης Ανας.-Κ.» (Ασίνη).
[87] Οι επιχειρήσεις Αφοι Καρώνη, Κουικόγλου Τρύφων, Πλατής Δημ.
[88] Οι Τόμπρας Μενελαος και Καλογερόπουλος Δημήτριος.
[89] Αφοι Γκούμα.

Κεφάλαιο 3ο
Η Ελληνική Βιομηχανία Κονσερβών Κ. Μηναίος Α.Ε. και το κτιριακό συγκρότημα της Γεωργικής Βιομηχανίας Κονσερβών «Ανθός» Ναυπλίου.

Η ιστορία της ελληνικής βιομηχανίας, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα, μπορεί να χωριστεί σε τέσσερις περιόδους[90]. Κάθε περίοδος έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που αφορούν τις εγκαταστάσεις, τους κλάδους παραγωγής, τις περιοχές ή τις πόλεις που είχαν την έδρα τους. Η πρώτη περίοδος ξεκινά από την ίδρυση του ελληνικού κράτους το 1830 και φτάνει μέχρι την αρχή του νέου αιώνα.

[90] Ο διαχωρισμός στις περιόδους αυτές έγινε με βάση την συζήτηση της Χριστίνας Αγριαντώνη με τον Αντώνη Λιάκο στο https://historiography.gr/index.php/en/encounters-with-historians-5/%CF%87%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%B1-%CE%B1%CE%B3%CF%81%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CF%84%CF%8E%CE%BD%CE%B7 (23.40), (5/3/2022), την εισήγηση της Ιωάννας - Σοφίας Πεπελάση στο 21ο Πανελλήνιο Συνέδριο Εμπορικού Δικαίου που έγινε στην Θεσσαλονίκη στις 14-16/4/2011 και το βιβλίο του Ανδρέα Κιντή *Ανάπτυξη της Ελληνικής βιομηχανίας – Επιτεύξεις, προβλήματα, προοπτικές,* Gutenberg, 1982.

Η έλευση του Όθωνα, των Βαυαρών, ο επαναπατρισμός πολλών Ελλήνων του εξωτερικού και η αύξηση του πληθυσμού, δημιούργησαν προϋποθέσεις ανάπτυξης της βιομηχανικής παραγωγής, κυρίως χειρωνακτικής. Τότε ορισμένοι κλάδοι της οικοτεχνίας και της χειροτεχνίας αναπτύσσονται σε βιοτεχνίες ή μικρομεσαίες βιομηχανίες. Η περίοδος μετά τον Όθωνα χαρακτηρίστηκε από την ίδρυση εργοστασίων που χρησιμοποιούσαν την ατμομηχανή και είχαν έδρα πόλεις με λιμάνι[91]. Το βιομηχανικό ενδιαφέρον μέχρι και την δεκαετία του 1880 στράφηκε στο καταναλωτικό κοινό της Ελλάδας και νέες μονάδες δημιουργήθηκαν.[92]. Στην συνέχεια η ύφεση που ακολούθησε μέχρι το τέλος του αιώνα δεν δημιούργησε σημαντικά προβλήματα στην βιομηχανία, λόγω της

Εικόνα 18
Γυναίκες εργαζόμενες στην βιομηχανία τον 19ο αιώνα.
Πηγή: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Ιστορία των γυναικών στην Ελλάδα 19ος – 20ος αιώνας.

[91] Αγριαντώνη Χρ., ό. π. σ. 221-222.
[92] Το 1874 επί συνόλου 107 εγκαταστάσεων οι 55 δραστηριοποιούνται στον κλάδο των τροφίμων και 33 στην κλωστοϋφαντουργία. ό. π. σ. 430.

πτώσης των τιμών των αγροτικών προϊόντων[93] και της εσωτερικής μετανάστευσης προς τα αστικά και βιομηχανικά κέντρα[94].

Η δεύτερη περίοδος ξεκινά από το 1900 και φτάνει μέχρι τον Μεσοπόλεμο. Αν και αυξάνονται οι βιομηχανικές μονάδες που χρησιμοποιούν την μηχανή στην παραγωγική διαδικασία, η χειρωνακτική εργασία εξακολουθεί να κατέχει δεσπόζουσα θέση[95]. Η αύξηση του πληθυσμού, λόγω της προσάρτησης νέων περιοχών, αυξάνει τη ζήτηση των βιομηχανικών προϊόντων. Στην πρώτη εικοσαετία της περιόδου υπήρξε έντονο αντί-βιομηχανικό ρεύμα, θεωρώντας τη βιομηχανία ξενόφερτη, σε αντίθεση με το εμπόριο και τη ναυτιλία που αντιμετωπίζονταν ως πιο παραδοσιακές δραστηριότητες. Η τάση αυτή περιορίστηκε μετά την δεκαετία του 1920. Σημαντικός παράγοντας αλλαγής της στάσης ήταν η ύπαρξη των προσφύγων και η

Εικόνα 19.
Ελληνική βιομηχανία χαρτοκιβωτίων το 1936.
Πηγή: ΒΙΣ

[93] ό. π. σ. 272
[94] ό. π. σ. 311-316.
[95] ό. π. σ. 363-370.

ανάγκη εργασίας από μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Παρ' όλα αυτά η βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας δεν ήταν ανάλογη με την αντίστοιχη άλλων ευρωπαϊκών χωρών ώστε να δημιουργηθούν προϋποθέσεις οικονομικής αυτοδυναμίας. Σε αυτό συνέβαλλαν διάφοροι παράγοντες, ένας από τους οποίους ήταν ο εμφύλιος πόλεμος μετά το τέλος της κατοχικής περιόδου[96].

Από την δεκαετία του 1950 μέχρι και το 1974 ορίζεται η τρίτη βιομηχανική περίοδος της ελληνικής βιομηχανίας. Η αρχή της περιόδου βρίσκει την ελληνική οικονομία με χαρακτηριστικά εξαρθρωμένης οικονομίας. Το γεγονός αυτό αναγκάζει τις κυβερνήσεις να λάβουν σκληρά μέτρα για να ισορροπήσει και να ορθοποδήσει η οικονομία. Στην ανάπτυξή της συμβάλει και το Σχέδιο Μάρσαλ. Αυτά έχουν ως αποτέλεσμα υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης με την αύξηση των επενδύσεων, και την αύξηση της δημόσιας κατανάλωσης[97]. Μέχρι το 1974 η Ελλάδα είχε ένα από τους υψηλότερους ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης στον κόσμο χάνοντας ταυτόχρονα τον αγροτικό χαρακτήρα της. Τα επιτεύγματα αυτά όμως ήταν πρόσκαιρα και ανατράπηκαν με την εμφάνιση της πετρελαϊκής κρίσης[98]. Παρά την

[96] Κιντής Αν., ό. π. σ. 25-27.
[97] ό. π. σ. 27 - 29.
[98] Πεπελάση Ι. Σ., «Κράτος και Αγορά: Η ελληνική περιπέτεια», ομιλία στο 21ο Πανελλήνιο Συνέδριο Εμπορικού Δικαίου, Θεσσαλονίκη 14-16 Οκτωβρίου, 2011, στο

ύπαρξη αυτών των ρυθμών η ελληνική οικονομία δεν μπόρεσε να δώσει λύση στο πρόβλημα της ανεργίας, με αποτέλεσμα μεγάλο μέρος του πληθυσμού, κυρίως των παραγωγικών ηλικιών, να οδηγηθεί στην μετανάστευση[99].

Η τελευταία περίοδος φτάνει μέχρι τις μέρες μας και έχει κύριο χαρακτηριστικό την αποβιομηχάνιση της χώρας. Ακολουθώντας με μικρή χρονική καθυστέρηση τις διεθνείς οικονομικές εξελίξεις, η χώρα μετατρέπεται σταδιακά σε μια χώρα παροχής υπηρεσιών. Οι υπάρχουσες βιομηχανικές μονάδες, μικρής δυναμικότητας οι περισσότερες, σταματούν τις εργασίες τους, ο μηχανολογικός εξοπλισμός τους εκποιείται και τα κτιριακά συγκροτήματά τους εγκαταλείπονται[100].

Ανάλογα με την χρονική περίοδο που η βιομηχανική μονάδα ξεκίνησε τις εργασίες της διαμορφώνονται και οι κτιριακές εγκαταστάσεις της. Η αρχιτεκτονική τους είναι διαφορετική σε κάθε περίοδο και την χαρακτηρίζει. Επικρατούν τρείς τύποι. Ο

---

https://eclass.aueb.gr/modules/document/file.php/OIK299/%CE%94%CE%B9%CE%AC%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%B1%20%CE%AD%CE%B3%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B1/%CE%9A%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%BF%CF%82%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CE%B1%CE%B3%CE%BF%CF%81%CE%AC:%20%CE%B7%20%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CF%80%CE%AD%CF%84%CE%B5%CE%B9%CE%B1.pdf (5/3/2022).

[99] Κιντής Α., ό. π. σ. 30.

[100] Στην Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία οι απογραφές που αφορούν την βιομηχανία σταματούν το 1988, ενώ αρχίζουν να εμφανίζονται απογραφές που αναφέρονται στον τουρισμό το 1981.

παραδοσιακός που είναι επηρεασμένος από τα βιομηχανικά κτίρια της Μεγάλης Βρετανίας και της βιομηχανικής επανάστασής της, ο *μνημειακός* που βασίζεται στην αρχιτεκτονική των βιομηχανιών της Ευρώπης και ο *οδοντωτός* που είναι αμιγές βιομηχανικό κτίριο. Ο τελευταίος είναι ο τύπος που συναντάμε στις περισσότερες περιοχές στην Ελλάδα. Βασίζεται σε παραδοσιακές μεθόδους κατασκευής και χρήση ανάλογων υλικών σε συνδυασμό με τοπικά και νεοκλασικά στοιχεία. Η κάτοψή του διατάσσεται με έναν πολύ-αξονικό και μη ενιαίο τρόπο ώστε να δημιουργεί πολλά εσωτερικά χωρίσματα. Τα κτίρια συνήθως είναι μονώροφα, με πολλά ανοίγματα (πόρτες και παράθυρα) και για στέγη έχει μια δίκλινη ή πτυχωτή σκεπή.[101].

Το βιομηχανικό συγκρότημα του «Ανθού» στο Πολύγωνο του Ναυπλίου ανήκει χρονολογικά στην δεύτερη περίοδο μιάς και κατασκευάστηκε το 1930. Αρχιτεκτονικά συνδυάζει στοιχεία και από τους τρείς τύπους. Βρίσκουμε το οδοντωτό κτίριο, τον χωριστό χώρο της διοίκησης και ένα κτίσμα παραδοσιακό. Άνηκε σε μια από τις πρώτες βιομηχανίες κονσέρβας που ιδρύθηκαν στην περιοχή του Ναυπλίου. Την ίδρυσε ο Κώστας Μηναίος (1870 – 1953) το 1911.

[101] Δεμίρη Κ., «Η εξέλιξη των βιομηχανικών κτηρίων στην Ελλάδα από τα τέλη του 19ου αιώνα έως σήμερα», περ. *Αρχιτεκτονικά θέματα,* τ. 25, 1991, σ. 57 - 65.

Ο ίδιος ήταν αγρότης και προοριζόταν για ιερέας της περιοχής. Ο αδελφός του Γεώργιος, που σπούδαζε στην Γαλλία Νομικά, τον πληροφόρησε για την τεχνική της κονσερβοποιίας και τον προέτρεψε να ασχοληθεί με αυτή. Η αρχή έγινε με την κατασκευή ενός εργοστασίου επεξεργασίας τομάτας κοντά στο σπίτι του στην περιοχή της Ασίνης[102].

Εικόνα 20.
Ο Κ. Μηναίος και η γυναίκα του Βασιλική το 1924.
Πηγή: Γ. Αντωνίου , *Το εμπορο-βιομηχανικό παρελθόν του Ναυπλίου,* Χριστοπούλου, 2009 σ. 183.

Η Ασίνη είναι ένα «παραδοσιακό αρχοντοχώρι» όπως το ονομάζουν οι κάτοικοί του. Απέχει μόλις 8 χιλιόμετρα από το Ναύπλιο και σήμερα έχει περίπου 1.280 κατοίκους. Είναι χτισμένη στους πρόποδες ενός ψηλού βουνού που έχει σχήμα αβγού. Την εποχή εκείνη η περιοχή βρεχόταν από τρεις χείμαρρους και κατά συνέπεια ήταν ιδανική για την καλλιέργεια και την παραγωγή τομάτας, επειδή το έδαφος ήταν εύφορο λόγω των προσχώσεων[103].

[102] Ηλίας Μηναίος, προφορική συνομιλία μαζί του.
[103] https://www.fougaro.gr/el/%CF%80%CF%81%CE%B9%CE%BD-%CF%84%CE%BF-%CF%86%CE%BF%CF%85%CE%B3%CE%AC%CF%81%CE%BF (3/3/2022).

Η ανάπτυξη της εταιρίας ήταν σημαντική. Ιδιαίτερη στιγμή στην ιστορία της ήταν η βράβευσή της με το χρυσό μετάλλιο στην 7η Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης το 1932. Η βράβευση αυτή δεν αποτελεί είδηση για την τοπική εβδομαδιαία εφημερίδα *Ναυπλιακή Ηχώ* και δεν υπάρχει σχετική αναφορά[104]. Η λειτουργία του εργοστασίου στην Ασίνη συνεχίζεται μέχρι και το 1936. Η διεύρυνση των δραστηριοτήτων της αναγκάζει τον ιδιοκτήτη της να ξεκινήσει την οικοδόμηση νέων κτιριακών εγκαταστάσεων στην περιοχή Πολύγωνο του Ναυπλίου την δεκαετία του 1930. Ταυτόχρονα ιδρύεται και η ανώνυμη εταιρία «Η Ελληνική Βιομηχανία Κονσερβών Κ. Μηναίος Α.Ε.». Σε αυτή εκτός από τον Κωστή Μηναίο συμμετέχουν ο αδελφός του Γεώργιος, που είναι δικηγόρος του Ναυπλίου, ο γαμπρός του Γεωργίου Νικόλαος Σκιαδάς, χημικός μηχανικός του ΕΜΠ, τα παιδία του Κωστή – Ηλίας, Δημήτριος, Αναστάσιος και Γεώργιος, ο Χρήστος

Εικόνα 21
Το εργοστάσιο της Ελληνικής Βιομηχανίας Κονσερβών Κ. Μηναίος Α.Ε.
Πηγή: fougaro.gr (3/3/2022).

[104] Ίσως γιατί στις 25 Σεπτεμβρίου διεξάγονται εκλογές για την εκλογή βουλευτών και γερουσιαστών και τα φύλλα της εφημερίδας ασχολούνται με αυτές.

Μανουσάκης, ο οποίος παραχώρησε το οικόπεδο και η Δέσποινα σύζηγος Κυριάκου Γεωργιάδου. Οι οικοδομικές εργασίες στο νέο εργοστάσιο ολοκληρώνονται το 1936 και έγινε η έναρξη των εργασιών του την ίδια χρονιά[105]. Αναγγελία της έναρξης των οικοδομικών εργασιών συναντάμε στην εφημερίδα *Ναυπλιακή Ηχώ* της 13ης Σεπτεμβρίου[106].

Εικόνα 22.
Τίτλος 10 μετοχών της Κ. Μηναίος Α.Ε.
Πηγή: φωτογραφικό αρχείο Ηλία Μηναίου

Η λειτουργία του νέου εργοστασίου συντελεί στην ακόμη μεγαλύτερη ανάπτυξη της εταιρίας. Παρ' όλα αυτά ο Κωστής Μηναίος και τα παιδιά του αποχωρούν από την διοίκηση της ανωνύμου εταιρίας διατηρώντας τις μετοχές που είχαν. Ιδρύουν νέο μικρότερο εργοστάσιο στην Ασίνη και εταιρία με την επωνυμία «Κ. Μηναίος και Υιοί» στις 10 Απριλίου 1940. Η εταιρία ήταν βραχύβια διότι οι μέτοχοι σταδιακά αποχωρούσαν από αυτή. Μετά τις αποχωρήσεις το κτίριο παρέμεινε στον Δημήτριο

[105]Ηλίας Μηναίος ό. π.
[106] Εφημερίδα *Ναυπλιακή Ηχώ,* 13/8/1936, φ. 536, ετ. 11ο, σ. 3.

Μηναίο και ονομάστηκε «Εργοστάσιο Κονσερβών Δημητρίου Κ. Μηναίου». Το εργοστάσιο λειτούργησε μέχρι το 1963[107].

Το εργοστάσιο της ανωνύμου εταιρίας στο Πολύγωνο συνεχίζει να λειτουργεί και κατά την Κατοχή. Επιτάσσεται από τους Γερμανούς και παράγει προϊόντα για τον γερμανικό στρατό. Το 1948, μετά το τέλος του Πολέμου, η εταιρία μετονομάζεται σε «Γεωργική Βιομηχανία Κονσερβών 'Ανθός Ναυπλίου'». Με την επωνυμία αυτή λειτουργεί μέχρι το 1955. Τα

Εικόνα 23.
Το βιομηχανικό συγκρότημα την εποχή της Εθνικής Τράπεζας.
Πηγή: φωτογραφικό αρχείο Αλέξανδρου Τσιώκου.

προβλήματα στην παραγωγή της πρώτης ύλης οδηγούν στην οριστική παύση των εργασιών του εργοστασίου το 1957[108].

Στα μέσα της δεκαετίας του 1960 οι εγκαταστάσεις περνούν στην ιδιοκτησία της Εθνικής Τράπεζας. Από αυτές

[107] Ηλίας Μηναίος ό. π.
[108] ό. π.

απομακρύνεται ο μηχανικός εξοπλισμός και στα κτίρια στεγάζονται διάφορά εργαστήρια όπως συνεργεία, σιδηρουργεία και μικροτεχνίες μέχρι το 1997. Την χρονιά εκείνη αγοράζεται από τη σημερινή ιδιοκτήτρια, την Φλωρίκα Κυρικοπούλου και μια νέα περίοδος ξεκινά για τις κτιριακές εγκαταστάσεις[109].

Το βιομηχανικό συγκρότημα βρίσκεται σε ένα εκτός σχεδίου οικόπεδο, πάνω στην εθνική οδό που ενώνει το Ναύπλιο με την Επίδαυρο λίγο μετά και απέναντι από το στρατόπεδο. Θεωρείται στοιχείο που χαρακτηρίζει τον σύγχρονο πολιτισμό. Κτίστηκε κατά την πρώτη φάση εκβιομηχάνισης της περιοχής, όταν ιδρύονταν βιομηχανικές μονάδες που επεξεργάζονταν νωπά προϊόντα ώστε αυτά να διατηρηθούν. Αποτελεί τεκμήριο, όπως και όλα τα ανάλογα βιομηχανικά κτίρια της περιοχής, της οικονομικής και πολιτιστικής δραστηριότητας της περιφέρειας του Ναυπλίου της περιόδου οικοδόμησής του. Έχουμε ήδη αναφέρει ότι το είδος της βιομηχανικής και εμπορικής ανάπτυξης μιας περιοχής επηρεάζει και επηρεάζεται από την Ταυτότητα και την εξέλιξη της πόλης.

[109] https://www.fougaro.gr/el/%CF%80%CF%81%CE%B9%CE%BD-%CF%84%CE%BF-%CF%86%CE%BF%CF%85%CE%B3%CE%AC%CF%81%CE%BF (5/3/2022).

Έχει επηρεαστεί από την αρχιτεκτονική των βιομηχανικών κτιρίων της πρώτης τεχνολογικής περιόδου, η οποία εφαρμόστηκε στην Ελλάδα κυρίως στο τέλος του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα. Έχει κτιστεί με παραδοσιακό τρόπο και ανάλογες μεθόδους και υλικά. Οι εγκαταστάσεις του, σύμφωνα με μαρτυρίες, πρέπει να περιβάλλονταν από έναν πέτρινο τοίχο μέχρι και την εποχή που πέρασε στην Εθνική Τράπεζα. Στην συνέχεια, επειδή ο χώρος παραχωρήθηκε σε διάφορα συνεργεία ή καταστήματα, ο τοίχος σε πολλά σημεία καταστράφηκε ώστε να δημιουργηθούν είσοδοι στον χώρο.

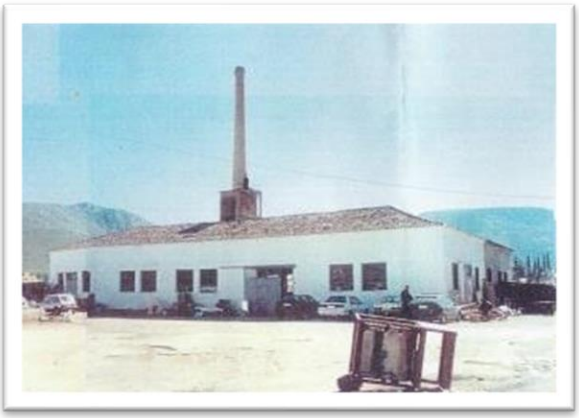

Εικόνα 24
Το κεντρικό κτίριο του συγκροτήματος (κτίριο 1)
Πηγή: Φωτογραφικό αρχείο Αλεξάνδρου Τσιώκου

Το κτιριακό συγκρότημα της εποχής της Εθνικής Τράπεζας απαρτίζονταν από τρία μέρη[110]. Το κτίριο της κύριας βιομηχανικής εγκατάστασης βρίσκεται στο κέντρο της έκτασης που καταλαμβάνει το συγκρότημα (κτίριο 1). Με την θέση του διαιρεί

[110] Τα μέρη αυτά είναι διακριτά και στην σημερινή μορφή του οικοδομήματος. Η διαρρύθμιση των οικοδομημάτων έχει διατηρηθεί και σήμερα.

τα κτίσματα σε δύο μέρη σχηματίζοντας ένα Π. Ο κύριος χώρος χωρίζεται σε δύο τμήματα τα οποία ενώνονται μεταξύ τους με

Εικόνα 25
Τα κτίρια της δυτικής πλευράς του συγκροτήματος. (κτίριο 2).
Πηγή: φωτογραφικό αρχείο Αλέξανδρου Τσιώκου.

ένα μικρό άνοιγμα που βρίσκεται σε ένα τοίχο από πέτρα. Ο μεγαλύτερος σε μέγεθος χώρος έχει πολλά ανοίγματα και άρα είναι πολύ φωτεινός. Η είσοδος στον χώρο γίνεται από δύο πόρτες, μια στον βορινό τοίχο και μια στον δυτικό. Ο μικρότερος χώρος είναι λιγότερο φωτεινός έχοντας μόνο δύο παράθυρα και μια πόρτα. Στο δεξιό μέρος του κυρίως οικοδομήματος υπάρχει ένας μικρότερος βοηθητικός χώρος.

Το δεύτερο μέρος του συγκροτήματος (κτίριο 2) αποτελείται από τρία κτίρια από πέτρα, βρίσκονται στην δυτική άκρη του οικοπέδου και έχουν σχήμα τραπεζοειδές. Όλα τα κτίρια στο κέντρο της πρόσοψης έχουν μια είσοδο και δεξιά και αριστερά της

υπάρχουν παράθυρα. Στο πάνω μέρος της εισόδου υπάρχει ένα ακόμη παράθυρο για να δίνει περισσότερο φως στο εσωτερικό του.

Εικόνα 26
Τα κτίρια της νότιας πλευράς (κτίριο 3)
Πηγή: φωτογραφικό αρχείο Αλέξανδρου Τσιώκου.

Τα κτίρια του τρίτου μέρους (κτίριο 3) είναι δύο, κτισμένα το ένα δίπλα στο άλλο και αποτελούν την περίφραξη του οικοδομήματος από την πλευρά του δρόμου. Εκεί βρίσκεται και η κύρια είσοδος στο βιομηχανικό συγκρότημα. Από μαρτυρίες το ένα ήταν το κτίριο που στεγάζονταν η διοίκηση της εταιρίας και το άλλο αποθήκη. Και τα δύο είναι ισόγεια, κτισμένα με πέτρα και στέγη με κεραμίδια. Στο πρώτο η είσοδος γίνεται από πόρτα που υπάρχει από την μεριά της αυλής. Ο φωτισμός του εσωτερικού επιτυγχάνεται από τρία παράθυρα που είναι στην ίδια πλευρά του κτιρίου. Το δεύτερο κτίριο αποτελείται από δύο μικρότερα. Και αυτά είναι λιθόκτιστα, ενώ στο ένα από αυτά, στο μικρότερο, έχει καταρρεύσει μέρος του τοίχους του. Καταστραμμένο είναι και το φυλάκιο του συγκροτήματος που βρίσκονταν δίπλα από το μικρότερο κτίσμα.

Στο πίσω μέρος του πρώτου κτιρίου του συγκροτήματος βρίσκεται η καμινάδα του εργοστασίου. Το φουγάρο. Αποτελεί σημείο ενδεικτικό τόσο του αρχικού, του βιομηχανικού, στοιχείου των εγκαταστάσεων όσο και των σύγχρονων. Έχει ύψος 30 μέτρων και είναι κατασκευασμένη σύμφωνα με τις τεχνικές προδιαγραφές και γνώσεις της εποχής ώστε να αντέχει σε υψηλές θερμοκρασίες. Είναι κυκλική, τούβλινη, κατασκευασμένη πάνω σε πέτρινη βάση. Εντυπωσιακή είναι η κορυφή της με τα «δακτυλίδια» που έχει και τα οποία «σπάζουν» την μονοτονία της επιφάνειάς της. Στην κορυφή της υπάρχει ένα αλεξικέραυνο για λόγους ασφάλειας. Η πρόσβαση στην καμινάδα γίνεται μέσω διόδου κατασκευασμένης από τούβλα.

Εικόνα 27.
Η καμινάδα του εργοστασίου.
Πηγή: φωτογραφικό αρχείο
Αλέξανδρου Τσιώκου.

Στοιχείο του χώρου ήταν επίσης το πηγάδι που υπήρχε στην εσωτερική αυλή του συγκροτήματος εμπρός από το πρώτο κτίριο. Η ύπαρξή του ήταν αναγκαία στην λειτουργία του εργοστασίου. Το νερό του χρησιμοποιούνταν στο πλύσιμο της πρώτης ύλης, στην αποφλοίωση, στον καθαρισμό του εξοπλισμού

και αλλού. Το νερό πρέπει να ήταν πολύ καλής ποιότητας διότι είχε σχέση με την όλη επεξεργασία των τροφίμων. Αυτού του είδους οι βιομηχανίες καταναλώνουν μεγάλες ποσότητες νερού που εξαρτάται από το σύστημα επεξεργασίας που χρησιμοποιεί. Σύμφωνα με τον Ηλία Μηναίο το συγκρότημα τροφοδοτούνταν με νέρο και από την πηγή της Άριας που ήταν κοντά με βυτία.

Η επεξεργασία της τομάτας, για να καταστεί τοματοπολτός ή κάποιο άλλο προϊόν, αποτελείται από δώδεκα στάδια[111]. Το πρώτο ξεκινά στο χωράφι που συλλέγεται η τομάτα. Η συλλογή γίνεται σταδιακά ώστε οι τομάτες να είναι ώριμες αλλά όχι σε σήψη. Αυτή γίνεται με τα χέρια ή με μηχανήματα. Η μεταφορά στο εργοστάσιο πραγματοποιείται την ίδια μέρα. Το δεύτερο στάδιο αφορά την παραλαβή και τον ποιοτικό έλεγχο. Η παραλαβή πρέπει να γίνεται με τέτοιο ρυθμό ώστε ούτε η παραγωγή να μένει χωρίς πρώτη ύλη αλλά ούτε και να παραμένει προϊόν χωρίς επεξεργασία. Πρώτα τα φορτία τομάτας ζυγίζονται από

[111] Για την περιγραφή των σταδίων χρησιμοποιήθηκε ως πηγή η σχετική ιστοσελίδα της εταιρίας «Gaia Επιχειρείν» στο http://www.gaiapedia.gr/gaiapedia/index.php/%CE%A3%CF%84%CE%AC%CE%B4%CE%B9%CE%B1_%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CE%BC%CE%B7%CF%87%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82_%CE%B5%CF%80%CE%B5%CE%BE%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%B1%CF%83%CE%AF%CE%B1%CF%82_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CE%BC%CE%B7%CF%87%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82_%CE%BD%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%AC%CF%84%CE%B1%CF%82 (5/3/2022).

τους παραγωγούς και από τους εργάτες του εργοστασίου για να υπάρξει συμφωνία στο βάρος του προϊόντος. Στην συνέχεια πραγματοποιείται αντιπροσωπευτική δειγματοληψία - ποιοτική εκτίμηση, εκφόρτωση και τοποθέτηση της τομάτας σε παλέτες ή κατευθείαν στις ράμπες που οδηγούν στα πλυντήρια του εργοστασίου. Ακολουθεί το τρίτο στάδιο που είναι η τροφοδοσία της εργοστασιακής επεξεργασίας με την πρώτη ύλη. Αυτή μπορεί να πραγματοποιηθεί χειρονακτικά ή με μηχανήματα.

Εικόνα 28.
Τομάτες φορτώνονται για επεξεργασία.
Πηγή: diogenis-press.gr (5/3/2022).

Η κύρια επεξεργασία της ξεκινά με την πλύση του προϊόντος η οποία πραγματοποιείται σε τρία στάδια. Την πρόπλυση, όπου καθαρίζεται από φύλλα, χώματα και τα στελέχη της, την κυρία πλύση, όπου πραγματοποιείται ο κανονικός καθαρισμός του προϊόντος και τέλος ο καθαρισμός της από μπεκ στην ταινία μεταφοράς προς την διαλογή, ώστε να απομακρυνθούν έντομα, προσμίξεις χόρτα ή φύλλα που εξακολουθούν να συνοδεύουν την τομάτα. Το νερό σε αυτή την φάση επεξεργασίας έχει

θερμοκρασία 35 έως 40 βαθμούς Κελσίου. Στην επόμενη φάση της διαλογής, επιλέγεται το κατάλληλο προϊόν και αποβάλλεται αυτό που δεν έχει τις προδιαγραφές. Και σε εδώ ο ανθρώπινος παράγοντας έχει καθοριστικό ρόλο. Ακολουθεί η πολτοποίηση της τομάτας και ο διαχωρισμός από τους σπόρους, την σάρκα και τον χυμό της. Στην συνέχεια προωθείται προς την επόμενη φάση, την προθέρμανση της πολτοποιημένης τομάτας.

Εικόνα 29.
Στάδιο επεξεργασίας τομάτας.
Πηγή: diogenis-press.gr (5/3/2022).

Η προθέρμανση της πολτοποιημένης τομάτας πραγματοποιείται με ειδικό μηχάνημα το οποίο θερμαίνεται από ατμό. Η θερμοκρασία του ατμού διαφέρει ανάλογα με το είδος του προϊόντος που θέλουμε να παράγουμε. Αν το παραγόμενο προϊόν θέλουμε να έχει χαμηλό ιξώδες τότε η θερμοκρασία του ατμού κυμαίνεται από 86 έως 90 βαθμούς Κελσίου, ενώ σε περίπτωση που θέλουμε τοματοπολτό με υψηλό ιξώδες η θερμοκρασία είναι 65 – 90 βαθμούς. Ακολουθεί η φάση της διήθησης. Εκεί

ο τοματοπολτός περνά από τρία διαδοχικά κόσκινα. Με τον τρόπο αυτό διαχωρίζεται η φλούδα και τα σπόρια και περνά σε δοχεία από ανοξείδωτο χάλυβα μόνο ο καθαρός χυμός. Στα δοχεία ο χυμός συνεχώς ανακατεύεται ώστε να μην υποστεί καθίζηση. Τα υλικά που έχουν διαχωριστεί από τον τοματοπολτό προωθούνται στο πιεστήριο για να αντληθεί τυχόν χυμός που έχει παραμείνει σε αυτά και στην συνέχεια τα υπολείμματα αποξεραίνονται για να γίνουν ζωοτροφές ή πετιούνται.

Εικόνα 30.
Ετικέτες προϊόντων του «Ανθού»
Πηγή:fougaro.gr (5/3/2022).

Το επόμενο στάδιο είναι αυτό της συμπύκνωσης του χυμού που γίνεται στα σύγχρονα εργοστάσια με θερμική μέθοδο σε κενό, ενώ παλαιότερα με απλό βράσιμο σε ειδική θερμοκρασία ώστε να κρατά το άρωμα, τη γεύση, τα οξέα και τις βιταμίνες. Παλαιότερα χρησιμοποιούταν ειδικά καζάνια. Η θερμοκρασία του βρασμού του τοματοχυμού σε κάθε περίπτωση δεν πρέπει να είναι μεγαλύτερη των 42 έως 62 βαθμών Κελσίου. Στην

συνέχεια το προϊόν οδηγείται με ειδική αντλία σε δεξαμενή από ανοξείδωτο χάλυβα όπου αναδύεται συνέχεια για να αποφευκτή η καθίζηση. Ακολουθεί η παστερίωση σε θερμοκρασία 90 βαθμών και μετά οδηγείται σε μηχάνημα για να γεμίσουν οι συσκευασίες. Αν θέλουμε να συσκευαστεί σε κονσέρβες θα πρέπει η θερμοκρασία να παραμένει σταθερή στους 90 βαθμούς. Αν θέλουμε να συσκευαστεί σε βαρέλια ψύχεται σε μηχάνημα ψύξης ώστε η θερμοκρασία να πέσει στους 35 – 40 βαθμούς Κελσίου.

Εικόνα 31.
Έκθεση προϊόντων της «Ελληνικής Βιομηχανίας Κονσερβών Κ. Μηναίος Α.Ε.»
Πηγή: fougaro.gr (5/3/2022).

Ο τοματοχυμός στην συνέχεια οδηγείται στη μηχανή συσκευασίας όπου γεμίζει τα κουτιά που έχουν απολυμανθεί με ατμό πριν. Ο χυμός διατηρείται σε θερμοκρασία των 90 βαθμών ενώ τα γεμάτα κουτιά ζυγίζονται, ογκομετρούνται και κλείνονται με καπάκι. Ακολουθεί συμπληρωματική παστερίωση και το στέγνωμα. Το τέλος της διαδικασίας πραγματοποιείται με την

τοποθέτηση του κονσερβών σε κιβώτια και μεταφέρονται στις αποθήκες προς διάθεση στην αγορά.

Ανάλογη είναι και η διαδικασία κονσερβοποίησης και των λοιπών προϊόντων χωρίς όμως την πολτοποίηση και τον διαχωρισμό των άχρηστων τμημάτων του προϊόντος. Στις περιπτώσεις των λαχανικών ή κηπευτικών προϊόντων η πρώτη ύλη είναι ακέραια εντός της συσκευασίας. Το εργοστάσιο της Γεωργικής Βιομηχανίας Κονσερβών «Ανθός» Ναυπλίου παρασκεύαζε επίσης και μαρμελάδας από τα φρούτα της περιοχής.

Κεφάλαιο 4ο
Το σύγχρονο Ναύπλιο.
Μια πόλη με τουριστικό και πολιτιστικό ενδιαφέρον

Από την δεκαετία του 1960 αρχίζουν να παρουσιάζονται σοβαρά προβλήματα τροφοδοσίας με την πρώτη ύλη, την τομάτα, της βιομηχανικής παραγωγής. Κάποιες μικρές βιομηχανικές μονάδες σταματούν την παραγωγή και κλείνουν. Κάποιες μεγαλύτερες, όπως ο *Κύκνος* και ο *Πελαργός*, εντοπίζουν μια νέα περιοχή για την παραγωγή της. Η περιοχή αυτή είναι η Ηλία. Εκεί ιδρύουν νέες βιομηχανικές μονάδες ώστε να μην απέχει πολύ η επεξεργασία από την παραγωγή του προϊόντος. Το Ναύπλιο περνά σε εποχή αποβιομηχάνισης. Η επόμενη δεκαετία και κυρίως αυτή του 1980 θα χαρακτηριστεί ως εποχή αποβιομηχάνισης για όλη την Ελλάδα.

Αναγκαία η στροφή σε άλλες δραστηριότητες της οικονομικής ζωής της πόλης και της ευρύτερης περιοχής. Η γενικότερη

τάση είναι προς τη παροχή υπηρεσιών και κυρίως τη παροχή τουριστικών υπηρεσιών. Η αλλαγή της οικονομικής δραστηριότητας στην Αργολίδα έχει θετικά αποτελέσματα. Ο αριθμός των ξενοδοχειακών μονάδων όλων των κατηγοριών, των ενοικιαζόμενων δωματίων και των camping αυξάνεται συνεχώς. Το ίδιο ισχύει για την δυνατότητα φιλοξενίας στους χώρους αυτούς όπως και τον αριθμό των επισκεπτών του Νομού, όπως μπορούμε να δούμε στον πίνακα 4 που ακολουθεί και αφορά τα χρόνια 1981 έως και 1996

Το ενδιαφέρον των κατοίκων του Ναυπλίου για τον τουρισμό και την αύξηση των επισκεπτών στην πόλη είναι αρκετά παλαιό. Το 1936 στην εφημερίδα *Ναυπλιακή Ηχώ* διαβάζουμε ανακοίνωση του Τουριστικού Αστυνομικού Σταθμού Ναυπλίου με εντολές προς τους δημότες σχετικές με την καθαριότητα και την δημόσια εμφάνιση των κτιρίων της πόλης[112]. αυτοκίνητο ενώ με το υπεραστικό λεωφορείο χρειάζονται δύο ώρες και δέκα λεπτά[113]. Μικρή είναι επίσης η απόσταση από άλλες πόλης της Πελοποννήσου όπως η Κόρινθος ή η Τρίπολη.

[112] Εφ. *Ναυπλιακή Ηχώ,* 21/6/1936, ετ. 11ο, φ. 524, σ. 4.
[113] ΚΤΕΛ Αργολίδας στο https://www.ktelargolida.gr/%cf%80%ce%bb%ce%b7%cf%81%ce%bf%cf%86%ce%bf%cf%81%ce%af%ce%b5%cf%82-

Πίνακας τουριστικής ανάπτυξης του Νομού Αργολίδας κατά τα έτη 1981 – 1996[114]

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
1981	125	10376	30	4128	543	1098	99792	263687	363479
1982	128	10357	27	4055	538	1086	110590	294500	405090
1983	133	11019	27	4055	468	989	105747	270979	376726
1984	135	10930	28	4297	575	1170	112780	327587	440367
1985	136	11197	26	3954	455	950	120039	301693	421732
1986	138	11500	25	3594	455	950	114298	272134	386432
1987	140	11683	26	3735	510	1020	106879	289766	396645
1988	139	11680	26	3978	994	2191	111603	254811	366414
1989	139	11683	31	4937	1028	2245	112261	231005	343266
1990	134	11682	31	4937	1084	2360	136735	246007	382742
1991	137	11783	31	4937	1136	2482	111554	114880	226434
1992	136	11766	26	4937	1162	2544	123074	190780	313854
1993	136	11766	26	3978	1162	2544	125992	187188	313180
1994	138	11868	26	3978	1166	2544	152528	197319	349847
1995	139	12009	18	3547	1863	3903	135064	179117	314181
1996	141	12083	24	4490	1886	3950	130676	168803	299479

Πίνακας 4.

Πηγή: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία: Απογραφές Τουρισμού

%ce%b4%ce%b9%ce%b1%ce%b4%cf%81%ce%bf%ce%bc%cf%8e%ce%bd/ (6/3/2022).

[114] (1) Αριθμός ξενοδοχειακών μονάδων όλων των κατηγοριών
(2) Αριθμός κλινών στις ξενοδοχιακές μονάδες.
(3) Αριθμός μονάδων camping.
(4) Κατασκηνωτές που μπορούν να φιλοξενίσουν
(5) Αριθμός ενοικιαζόμενων δωματίων που έχουν καταγραφεί στον Ε.Ο.Τ.
(6) Αριθμός κλινών των ενοικιαζόμενων δωματίων.
(7) Αριθμός Ελλήνων ταξιδιωτων που εξυπηρετήθηκαν από τις τουριστικές μονάδες.
(8) Αριθμός αλλοδαπών ταξιδιωτών που εξυπητήθηκαν από τις τουριστικές μονάδες.
(9) Σύνολο ταξιδιωτών που εξυπηρετήθηκαν από τις τουριστικές μονάδες

Στον τουριστικό τομέα το Ναύπλιο υπερτερεί σε πολλά σημεία. Πρώτα από όλα υπερτερεί λόγω της γεωγραφικής θέσης του, επειδή βρίσκεται πολύ κοντά στην Αθήνα. Η απόσταση είναι μόνο 139 χιλιόμετρα και καλύπτεται σε δύο ώρες περίπου[115] με ένα ιδιωτικό

Η ανάπτυξη του τουρισμού θέλει δύο προϋποθέσεις για να πραγματοποιηθεί, με βάση τα ελληνικά δεδομένα. Το ένα είναι να υπάρχει ιστορικό – αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Το δεύτερο να έχει ένα φυσικό περιβάλλον που να μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως καλοκαιρινός προορισμός διακοπών. Η περιοχή του Ναυπλίου έχει και τις δύο αυτές προϋποθέσεις και τις εκμεταλλεύτηκε στην προσπάθειά να καταστεί μια πόλη παροχής τουριστικών υπηρεσιών.

Το ιστορικό ενδιαφέρον της περιοχής ξεκινά από αρχαιολογικούς χώρους της Μυκηναϊκής εποχής. Πολύ κοντά στην πόλη βρίσκονται η Τίρυνθα (8 Km) και οι Μυκήνες (24 Km) που έχουν ανακηρυχτεί Μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς από την UNESCO[116] και ο αρχαιολογικός χώρος της Επιδαύρου (27 Km). Εκτός από αυτά, άλλα μικρότερου ενδιαφέροντος είναι η

[115] Η απόσταση αυτή καλύπτεται πλέον σε μια και μισή ώρα με την δημιουργία των νέων οδικών αξόνων μετά την δεκαετία του 2000.
[116] Κατάλογος Μνημείων της UNESCO στο https://whc.unesco.org/en/list (6/3/2022).

Ακρόπολη της αρχαίας Ασίνης ή Καστράκι, η Μυκηναϊκή Ακρόπολη της Μιδέας και το Μυκηναϊκό νεκροταφείο ων Δενδρών[117].

Δεν είναι όμως μόνο οι αρχαιολογικοί χώροι. Η ίδια η παλαιά πόλη του Ναυπλίου είναι μια ιστορική πόλη. Ήταν η πρώτη πρωτεύουσα του Ελληνικού Κράτους. Τα κτίρια και το κέντρο της έχουν διατηρήσει την παλαιά μορφή τους σε πολύ μεγάλο βαθμό με την ανακαίνισή τους και την πεζοδρόμηση των δρόμων. Καθίσταται έτσι γεμάτη από τοπόσημα που αναφέρονται στην σύγχρονη ιστορία της πόλης και της Ελλάδας. Αυτά μπορούν να χωριστούν σε δύο περιόδους. Η πρώτη από την μεσαιωνική περίοδο και μέχρι την έναρξη του αγώνα της

Εικόνα 32.
Μερική άποψη της παλαιάς πόλης από το Παλαμήδι.
Πηγή: Προσωπικό αρχείο.

[117] Δήμος Ναυπλιέων στο https://www.nafplio.gr/arxaiologikoixoroiseimiamenu.html (6/3/2022).

Ανεξαρτησίας. Η δεύτερη από την έναρξη του αγώνα μέχρι τις αρχές της ίδρυσης του νέου Κράτους. Τοπόσημα της πρώτης περιόδου είναι το Κάστρο της Ακροναυπλίας, ο Προμαχώνας Γριμάνι ή Σαν Αντόνιο με τον λέοντα της Βενετίας, το Φρούριο Μπούρτζι, ο Προμαχώνας «πέντε αδέλφια», η Πύλη Ξηράς, η Πύλη Σαγρέδου, ο κινηματογράφος Τριανόν που ήταν τζαμί και ο ψαρομαχαλάς. Αντίστοιχα τοπόσημα της 2ης περιόδους είναι το Λιοντάρι των Βαυαρών, η πλατεία των τριών Ναυάρχων με τα νεοκλασικά κτίρια, το Δημαρχείο και το ταφικό μνημείο του Υψηλάντη, η πλατεία των Φιλελλήνων με το ομώνυμο μνημείο, το Βουλευτικό, η πλατεία Συντάγματος, το Δικαστικό Μέγαρο, την Οικία Armansperg, το κτίριο του Παλαιού Τελωνείου, το Πάρκο Κολοκοτρώνη με τον έφιππο ανδριάντα του[118] και τον Ναό του Αγίου Σπυρίδωνα, στην είσοδο του οποίου δολοφονήθηκε ο Ιωάννης Καποδίστριας[119]. Η εικόνα αυτή συνδέει την σύγχρονη Ελλάδα με αυτή του παρελθόντος μεταφέροντας εικόνες και μνήμες της Ιστορίας της. Ο επισκέπτης ή ο κάτοικος της περιπλανώμενος στην πόλη, ακόμη και μη συνειδητά, βιώνει συναισθηματικά στιγμές του παρελθόντος αναπολώντας τα

[118]Φιλοτεχνήθηκε από τον γλύπτη Λάζαρο Σώχο (1862 - 1911) στο Παρίσι.
[119]Δήμος Ναυπλιέων στο https://www.nafplio.gr/arxaiologikoixoroiseimiamenu.html (6/3/2022).

γεγονότα που έχουν εξελιχθεί στα σημεία αυτά ή τα ιστορικά πρόσωπα που παριστάνονται σε κάποιο μνημείο.

Για να ενισχυθεί η εικόνα του Ναυπλίου ως τουριστικός προορισμός σε όλη την διάρκεια του χρόνου ήταν αναγκαία η εκμετάλλευση και προβολή του πλουσίου φυσικού περιβάλλοντος της γύρω περιοχής. Με αυτόν τον τρόπο προσφέρονται δυνατότητες καλοκαιρινών διακοπών στους παραθεριστές. Στην ευρύτερη περιοχή θα συναντήσουμε έντεκα παραλίες που μπορούν να προσελκύσουν ανθρώπους με διαφορετικές προτιμήσεις. Τις παραλίες και ορισμένα χαρακτηριστικά τους μπορούμε να δούμε στον πίνακα 5.

Οι κάτοικοι και οι φορείς του Ναυπλίου δεν αρκούνται μόνο στην προβολή των αρχαιολογικών – ιστορικών μνημείων και του φυσικού κάλους της περιοχής τους. Κυρίως από τη δεκαετία το 1980 αρχίζουν να επενδύουν και στο πολιτισμό. Η πόλη σήμερα διαθέτει οκτώ μουσεία. Η έκρηξη της ίδρυσης μουσείων και των κέντρων πολιτισμού πραγματοποιήθηκε κατά την δεκαετία του 1980 και στις αρχές του 21ου αιώνα Στον πίνακα 7 βλέπουμε τα μουσεία που υπάρχουν στην πόλη. Εκτός από τα παραπάνω Μουσεία η πόλη διαθέτει δύο βιβλιοθήκες, δύο Αίθουσες Τέχνης, και παράρτημα της Εθνικής Πινακοθήκης, όπως

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΥΠΟΔΟΜΕΣ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ
Αρβανιτιά	Ναύπλιο	Οργανωμένη παραλία	Η πιο κοντινή στην πόλη
Καραθώνας	Ναύπλιο	Οργανωμένη παραλία	Η πιο δημοφιλής
το Νεράκι	Ναύπλιο	Πρόσβαση με τα πόδια	Ήσυχη
Τολό	Τολό	Πολύ οργανωμένη παραλία	Πολύ δημοφιλής
Αρχαία Ασίνη	Ασίνη	Χωρίς υποδομές	Ήσυχη
Καστράκι	Ασίνη	Χωρίς υποδομές	Ήσυχη
Πλάκα	Ασίνη	Πολύ οργανωμένη	Δημοφιλής
Βιβάρι	Βιβάρι	Κοντά σε ψαροχώρι	Ήσυχη με μικρούς κόλπους
Κάντια	Κάντια	Ταβέρνες και καφέ	Πολύ δημοφιλής
Κονδύλι ή Άγιος Νικόλαος.	Ανάμεσα Κάντια και Βιβάρι	Οργανωμένη	Μεγάλη και ίσως η ωραιότερη
Ίρια	Ίρια	Χωρίς ιδιαίτερες υποδομές	Ήσυχη

Πίνακας 5.
Παραλίες της ευρύτερης περιοχής του Ναυπλίου.
Πηγή: https://nafplio.gr/beachmenu.html (6/3/2022).

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΙΔΡΥΣΗ	ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	ΦΟΡΕΑΣ	
Παράρτημα Εθνικής Πινακοθήκης	2004	Παλαιά Πόλη	Εθνική Πινακοθήκη	Συλλογές της Εθνικής Πινακοθήκης
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη «ο Παλαμήδης».	1949	Παλαιά Πόλη.	Προοδευτικός Σύλλογος «ο Παλαμήδης»	75.000 τίτλους βιβλίων, εφημερίδες, περιοδικά.
Βιβλιοθήκη «Ανθός»	2000	Φουγάρο	Κέντρο Τέχνης Φουγάρο	Τρίγλωσση Τεχνών & Ανθρωπιστικών Σπουδών 30.000 τίτλους βιβλίων
Αίθουσα Τέχνης Ναυπλίου	1987	Παλαιά πόλη	Ιδιώτης	Σταμάτησε να λειτουργεί το 2012 με τον θάνατο της ιδρύτριας.
Gallery Fougaro	2012	Φουγάρο	Κέντρο Τέχνης Φουγάρο	

Πίνακας 6.
Βιβλιοθήκες και Αίθουσες Τέχνης στο Ναύπλιο.
Πηγή: https://www.nafplio.gr (6/3/2022) και https://nafplioartgallery.blogspot.com/ (6/3/2022)

μπορούμε να παρατηρήσουμε στον πίνακα 6.

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΙΔΡΥΣΗ	ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	ΕΚΘΕΜΑΤΑ	ΦΟΡΕΑΣ	
Αρχαιολογικό	1926	Πλατεία Συντάγματος	2000 εκθέματα σε 8 ενότητες	Δημόσιο	Από τους προϊστορικούς και ιστορικούς χρόνους των γύρω περιοχών.
Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος	1974	Οικία Β Παπαντωνίου	50.000 εκθέματα κλάδων του νέου ελληνισμού.	Ιδιώτης	Ενδυματολογικές συλλογές, συλλογή παιχνιδιών και κοσμημάτων.
Παράρτημα Πολεμικού Μουσείου	1988	πρώην Σχολή Ευελπίδων	1ος όρ. Καποδίστρια - 1ο ΠΠ 2ος όρ. 2 ΠΠ Κατοχή Απελευθέρωση	Δημόσιο	Σε θεματικές ενότητες οι εθνικοί αγώνες
Παιδικό Μουσείο	1989	Παλαιός σταθμός ΟΣΕ	Παιχνίδια και αντικείμενα για το παιδί,.	Ιδιώτης	
Μουσείο Κομπολογιού	1998		Κομπολόγια από όλο τον κόσμο	Ιδιώτης	Τα εκθέματα χωρίζονται σε τέσσερις συλλογές.
Μουσείο Ποτοποιίας		Ποτοποιία Καρώνη	Εργαλεία, μηχανήματα και έγγραφα ποτοποιίας από το 1880	Ιδιώτης	
Μουσείο Αυτοκίνησης		Νέα Τίρυνθα.	Ιστορικά οχήματα.	Ιδιώτης	
Εκκλησιαστικό Μουσείο		Εκκλησία Ευαγγελίστριας.	Φορητές εικόνες και σκεύη του 18ου - 19ου αι.	Εκκλησία	

Πίνακας 7.
Μουσεία στο Ναύπλιο. Πηγή: https://www.nafplio.gr (6/3/2022).

Εικόνα 33.
Το Μέγαρο Ιατρού
Πηγή: Προσωπικό αρχείο.

Η νέα αυτή Ταυτότητα της πόλης ίσως να είναι η αιτία που δύο ακαδημαϊκά ιδρύματα, τα οποία δραστηριοποιούνται στον πολιτισμό και τις τέχνες, την επέλεξαν για να ιδρύσουν παραρτήματά τους. Πρόκειται για το *Τμήμα θεατρικών Σπουδών της Σχολής Καλών Τεχνών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου* που λειτουργεί από την ακαδημαϊκή περίοδο 2003 – 2004 και το *Κέντρου Ελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Harvard (CHS)* το οποίο από το 2008 στεγάζεται στο κλασικό Μέγαρο Ιατρού. Οι φοιτητές και οι καθηγητές και των δύο ιδρυμάτων έχουν ενεργή συμμετοχή στα δρώμενα της πόλης.

Εκτός από αυτά τα σημεία ιστορικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος Ο Δήμος και φορείς της πόλης οργανώνουν κατά την διάρκεια του χρόνου εκδηλώσεις πολιτιστικές ώστε να κινήσουν το ενδιαφέρον στον επισκέπτη και να επισκεφθεί το Ναύπλιο. Οι κυριότερες από αυτές είναι ο *Μαραθώνιος του*

Ναυπλίου, το *Μουσικό Φεστιβάλ Ναυπλίου* που πραγματοποιείται εδώ και 30 χρόνια προσελκύοντας περισσότερους από 190.000 επισκέπτες[120], μουσικές εκδηλώσεις σε μνημεία της πόλης με στόχο την ανάδειξη της μνήμης και της Ιστορίας μέσω των εκδηλώσεων αυτών και *το καρναβάλι του Ναυπλίου* με το ιδιαίτερο βενετσιάνικο χρώμα του. Οι εκδηλώσεις αυτές ενισχύουν τη νέα ταυτότητα της πόλη. Συνδυαζόμενες μάλιστα με εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται στην ευρύτερη περιοχή, όπως οι εκδηλώσεις του *Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου* στο Θέατρο της Επιδαύρου και στο Μικρό Θέατρο, τα *Μικρασιάτικα* και το *Φεστιβάλ της Νέας Κίου*, αποτελούν για τους συμμετέχοντες σε αυτές ευκαιρία να επισκεφθούν το Ναύπλιο και να επεκτείνουν την διαμονή τους.

Το ιστορικό περιβάλλον σε συνδυασμό με τα πλούσια και ποικίλα πολιτιστικά δρώμενα που οργανώνονται στο Ναύπλιο και τις δυνατότητες για καλοκαιρινές διακοπές στα γύρω τουριστικά μέρη, το καθιστούν τουριστικό προορισμό όλο τον χρόνο. Λόγω της απόστασης από την Αθήνα, αλλά και από την Κόρινθο ή την Τρίπολη, ελκύει επισκέπτες τα σαββατοκύριακα, τις εορταστικές περιόδους, το καλοκαίρι, αλλά και σε καθημερινή

[120] Φεστιβάλ Ναυπλίου https://www.nafplionfestival.gr/festival/ (6/3/2022).

βάση με τον σχολικό ή τον θρησκευτικό τουρισμό. Για να ικανοποιηθούν οι ανάγκες των επισκεπτών σε διαμονή, εστίαση και αναψυχή η πόλη διαθέτει σημαντική υποδομή.

Σύμφωνα με στοιχεία διαφόρων πηγών μόνο στην πόλη του Ναυπλίου λειτουργούν 56 ξενοδοχεία διαφόρων κατηγοριών και 40 μονάδες με ενοικιαζόμενα δωμάτια[121]. Τα ξενοδοχεία σύμφωνα με το Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος[122] κατατάσσονται στις παρακάτω κατηγορίες αστέρων:

5	4	3	2	1
3	15	10	10	7

Πίνακας 8.
Αριθμός ξενοδοχείων ανά κατηγορία αστέρων στο Ναύπλιο.
Πηγή: Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος.

Την ίδια στιγμή δραστηριοποιούνται μόνο στην πόλη του Ναυπλίου 49 εστιατόρια και ταβέρνες και πολύ μεγάλος αριθμός από cafe και bar[123]. Με αυτόν τον τρόπο η πόλη έχει την δυνατότητα να απευθυνθεί σε επισκέπτες με πολύ ψηλό εισόδημα αλλά και σε άλλους για ποιο οικονομική διαμονή.

[121] Πηγή Επαγγελματικός Τηλεφωνικός Κατάλογος – Ναύπλιο.
[122] Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος https://www.grhotels.gr/touristikos-odigos/anazitisi-ksenodocheion-kai-kampingk/?s_listing_location=%CE%9D%CE%B1%CF%85%CF%80%CE%BB%CE%B9%CE%BF&s_listing_type[]=293&s_listing_rating[]=279 (6/3/2022).
[123] Επαγγελματικός Τηλεφωνικός Κατάλογος – Ναύπλιο.

Η τουριστική ανάπτυξη της περιοχής περιέλαβε και πρωτοποριακές επιχειρηματικές προσπάθειες, οι οποίες δυστυχώς δεν ήταν μακροχρόνιες, λόγω των αντιδράσεων μερίδας των κατοίκων, κυρίως της Εκκλησίας. Τέτοια τουριστική επένδυση ήταν το ξενοδοχείο *Ακτή Σαλάντι*, πέντε χιλιόμετρα από το χωρίο Δίδυμα, δυναμικότητας 924 κλινών. Ιδρύθηκε την δεκαετία του 1980 ως ξενοδοχείο για γυμνιστές. Σε αυτό έρχονταν επισκέπτες από όλη την Ευρώπη. Ήταν περιφραγμένο ώστε να μην υπάρχει ενόχληση από «αδιάκριτα βλέμματα», ενώ οι εγκαταστάσεις του ήταν εξοπλισμένες με όλες τις υπερσύγχρονες υποδομές.

Οι τοπικοί παράγοντες όμως είχαν άλλες σκέψεις. Θεώρησαν ότι οι ένοικοί του ήταν «ελαφρών ηθών» και θα αποτελούσαν κίνδυνο για την κοινωνία της περιοχής. Υποκινούμενοι από διάφορους παράγοντες αλλά και κινούμενοι από αντιπολιτευτική διάθεση προς την κυβέρνηση Γεωργίου Ράλλη (1980 – 1981), ξεκίνησαν κινητοποιήσεις και συλλαλητήρια με πορείες που κατέληγαν μέχρι και την είσοδο του ξενοδοχείου. Στις εκδηλώσεις αυτές πρωτοστατούσε η Εκκλησία με επικεφαλή τον Μητροπολίτη Ύδρας, Σπετσών και Αιγίνης Ιερόθεο, ενώ ο τοπικός τύπος συμπαραστέκονταν. Οι διαμαρτυρίες, πολλές φορές βίαιες προς τους ένοικους του ξενοδοχείου και ο πόλεμος μέσω ανακοινώσεων και εφημερίδων είχε τεράστιο κόστος για την

επιχείρηση, αλλά και για την τοπική κοινωνία. Η επιχείρηση στην αρχή προσπάθησε να αλλάξει «εικόνα» χωρίς επιτυχία και στην συνέχεια ανέστειλε οριστικά την λειτουργία της, στερώντας σημαντικό εισόδημα από τους κατοίκους της περιοχής[124].

Σήμερα το Ναύπλιο θεωρείται πλέον μια ιστορική πόλη που αξίζει κάποιος να την επισκεφθεί για ένα μικρό ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και να συμμετάσχει σε μια από τις πολλές εκδηλώσεις ή να επισκεφθεί κάποιο από τα μουσεία ή πνευματικά ιδρύματα ή να συνδυάσει αυτά με την ξεκούραση και την χαλάρωση που προσφέρει μια μικρή επαρχιακή πόλη, στον κάτοικο της Αθήνας ή της μεγάλης πόλης. Η Ιστορία της πόλης, που «ζωντανεύει» στα δρομάκια της πόλης με τα κλασικά κτίρια και τα μνημεία, συνδυάζεται με τον σύγχρονο πολιτισμό και την ανάγκη του ανθρώπου για ποιοτικές υπηρεσίες.

Η έγκαιρη και επιτυχημένη αλλαγή στην οικονομική ταυτότητα της πόλης και η αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων που της δίνει το ιστορικό περιβάλλον, η φυσική ομορφιά, η ανάπτυξη της πολιτιστικής ταυτότητάς της και η γεωγραφική θέση της είχε ως αποτέλεσμα την διατήρηση και αύξηση του πληθυσμού της, παρά την αλλαγή. Σύμφωνα με τα απογραφικά στοιχεία

[124] Η μηχανή του χρόνου στο https://www.youtube.com/watch?v=ORBuop-eeFo&t=106s (6/3/2022).

των τελευταίων ετών οι μόνιμοι κάτοικοι από 10611 που ήταν το 1981 έφτασαν τις 13822 κατά την απογραφή του 2001 στην πόλη και τους 16885 στην ευρύτερη περιοχή του[125].

[125] Στοιχεία από την Ελληνική Στατιστική Αρχή στο http://dlib.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/categoryyears?p_cat=10007862&p_topic=10007862 (6/3/2022).

Κεφάλαιο 5ο
Φουγάρο Ναυπλίου: «Ένα διαδραστικό έργο Τέχνης που χτίζεται, εξελίσσεται και ολοκληρώνεται σε βάθος χρόνου».

Το 1997 η Φλωρίκα Κυριακοπούλου[126] αγοράζει το βιομηχανικό συγκρότημα της εταιρίας «Γεωργική Βιομηχανία Κονσερβών 'Ανθός Ναυπλίου'» που βρίσκεται στην περιοχή Πολύγωνο του Ναυπλίου. Αρκετά χρόνια πριν είχε βρεθεί στο Ναύπλιο για να διευθύνει την εταιρία εξαγωγής

[126] Είναι κόρη του Πάρη και της Καίτης Κυριακοπούλου, της «μεγάλης κυρίας της ελληνικής βιομηχανίας». Έχει εργαστεί ως δημοσιογράφος – ανταποκρίτρια της εφημερίδας Guardian στην Ελλάδα και υπήρξε ιδιοκτήτρια του ραδιοφωνικού σταθμού Κανάλι 15 από τον Ιανουάριο του 1989. Σπούδασε Πολιτικές Επιστήμες, Φιλοσοφία και Οικονομικά στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης, στο Mount Holyoke College και στο Brandeis University στις ΗΠΑ. Η ίδια κατά την διάρκεια των σπουδών της στις Η.Π.Α. παρακολούθησε μαθήματα Σύγχρονης Τέχνης, περνώντας ταυτόχρονα πολλές ώρες επισκεπτόμενη διάφορα μουσεία, ειδικά το MOMA στη Νέα Υόρκη. Σε μια τέτοια επίσκεψη γνώρισε τον Λετονό ζωγράφο Mark Rothko (1903 - 1970). Η συναναστροφή μαζί του την μύησε ουσιαστικά στην Σύγχρονη Τέχνη. Υπήρξε εικαστική Καλλιτέχνης με συμμετοχή σε δέκα ατομικές εκθέσεις στην Ελλάδα και στο εξωτερικό και αρκετές ομαδικές, ενώ έργα της βρίσκονται σε ιδιωτικές και δημόσιες συλλογές. Η ίδια είναι συλλέκτρια έργων Τέχνης
Πηγή: https://popaganda.gr/art/florika-kiriakopoulou-fougaro-interview/ (5/3/2022).

αγροτικών προϊόντων ΠΑΜΟΝΑ Α. Ε. που άνηκε στην οικογένειά της. Αντιλαμβάνεται την αλλαγή στην ταυτότητα της πόλης και τα υπαρξιακά προβλήματα και αδιέξοδα των νέων ανθρώπων της, όπως λέει η ίδια και αισθάνεται την ανάγκη να κάνει κάτι[127].

Εικόνα 34
Φλωρίκα Κυριακοπούλου.
Πηγή: https://popaganda.gr.
(5/3/2022).

Ως επιχειρηματίας με καλλιτεχνική ματιά προσπαθεί να συνδυάσει την επιχειρηματική δραστηριότητα με την νέα εικόνα, τα καλλιτεχνικά της ενδιαφέροντα και αυτό που έχει αντιληφτεί για την κοινωνία. Συλλαμβάνει την ιδέα της δημιουργίας ενός χώρου που θα μπορούσε να προσφέρει μια ποιότητα και πνευματικότητα στους επισκέπτες του μέσω της τέχνης και των δράσεών του.

Μετά από έρευνα στην περιοχή του Ναυπλίου εντόπισε τον συγκεκριμένο βιομηχανικό χώρο, στον οποίο είχαν στεγαστεί διάφορες μικρές βιοτεχνίες και εργαστήρια. Πλειοδότησε

[127] Ρόκου Λίνα, «Φουγάρο: Το έργο ζωής της Φλωρίκας Κυριακοπούλου», στο https://popaganda.gr/art/florika-kiriakopoulou-fougaro-interview/ (5/3/2022).

στην δημοπρασία που έκανε η Εθνική Τράπεζα και απέκτησε την κυριότητά του[128].

Για την ανάπλαση του βιομηχανικού συγκροτήματος συνεργάστηκε με τις αρχιτεκτόνισσες Ρένα Σακελλαρίδου[129] και Μόρφω Παπανικολάου[130]. Ο εκσυγχρονισμός και η μετάπλαση του χώρου ξεκίνησε το 2002 και έγινε με σεβασμό στην ιστορία και την αρχιτεκτονική του συγκροτήματος ως στοιχείο της βιομηχανικής περιόδου και της περιοχής. Επιδίωξη ήταν ο χώρος να κηρυχθεί ιστορικό μνημείο από την πολιτεία, γεγονός που πραγματοποιήθηκε το 2004. Το ύφος που δόθηκε σε αυτόν είναι minimal και λιτό, με μερικές καθοριστικές πολύ σύγχρονες αρχιτεκτονικές επεμβάσεις, όπως για παράδειγμα οι μεγάλες γυάλινες επιφάνειες στις πόρτες του cafe οι οποίες χρησιμεύουν και ως παράθυρα[131].

[128] ο. π.
[129] Αναπληρώτρια καθηγήτρια, Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ
[130] Μεταπτυχιακή έρευνα στο IUAV, Επισκέπτρια διδάσκουσα, Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ και IUAV
[131] Ρόκου Λ. ο. π.

Εικόνα 35.
Στάδια από τις εργασίας στο Φουγάρο.
Πηγή: Φωτογραφικό αρχείο του Φουγάρο.

Στο *Φουγάρο* χρησιμοποιήθηκε σύστημα γεωθερμίας για να καλυφθεί σημαντικό μέρος των βασικών ενεργειακών αναγκών του. Παρ' όλο που η τεχνική αυτή έχει μεγάλο κόστος επιλέχτηκε ώστε η λειτουργία του χώρου να είναι όσο το δυνατόν φιλικότερη προς το περιβάλλον. Το αποτέλεσμα της όλης προσπάθειας ήταν η βράβευση του *Φουγάρο* με ειδική Μνεία στα Βραβεία Αρχιτεκτονικής 2013 του Ελληνικού Ινστιτούτου Αρχιτεκτονικής[132]. Οι εργασίες στην διαμόρφωση του χώρου ξεκίνησαν σχεδόν αμέσως αλλά ενταντικοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια πριν την έναρξη της λειτουργίας του που πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβριο του 2012.

[132] Ο. π.

Σήμερα το βιομηχανικό συγκρότημα του «Ανθού Ναυπλίου» έχει μετεξελιχθεί σε ένα χώρο ψυχαγωγίας, πολιτισμού και τέχνης και περιλαμβάνει διάφορους χώρους για τις εκδηλώσεις του[133]. Η είσοδος στον χώρο του Φουγάρο είναι λίγο ανορθόδοξη. Η πρόσβαση από την κύρια οδό που ενώνει το Ναύπλιο με την Άρια είναι προβληματική, επειδή πραγματοποιείται μέσω ενός πρατηρίου υγρών καυσίμων. Το συγκρότημα περιβάλλεται από έναν μεγάλο χώρο που χρησιμοποιείται ως χώρος στάθμευσης των αυτοκινήτων. Σε αυτόν υπάρχει πρόβλεψη για φόρτιση ηλεκτροκίνητων αυτοκινήτων. Η είσοδος στον χώρο είναι εντυπωσιακή και σε προδιαθέτει για αυτό που θα συναντήσεις.

Έχει διατηρηθεί η αρχική αρχιτεκτονική δομή του χώρου που αποτελούνταν από τα τρία επιμέρους μέρη. Μετά την είσοδο, στα δεξιά της, θα συναντήσουμε τα οικοδομήματα που αποτελούσαν την διοίκηση και τον αποθηκευτικό χώρο όταν

[133] Η περιγραφή του χώρου βασίζεται σε επιτόπια παρατήρηση.

λειτουργούσε το εργοστάσιο (κτίριο 3). Τώρα αποτελούν το *Café – Bistrot* και την αίθουσα που ονομάζεται *Blue2*. Οι τοίχοι και των δύο α ποτελούνται από πέτρα, ξύλο και τσιμεντοκονία ώστε να ανα-

Εικόνα 36.
Το κτίριο 3 όπως έχει διαμορφωθεί.
Πηγή: fougaro.gr (5/3/2022).

δεικνύουν τον προϋπάρχοντα βιομηχανικό χώρο.

Το τμήμα του συγκροτήματος που αποτελούσαν τα κτίρια με το τραπεζοειδές σχήμα (κτίριο 2) στεγάζουν την *Βιβλιοθήκη του Ανθού* (το πρώτο και το δεύτερο από αριστερά) και το *Workshop4* που είναι ο χώρος που φιλοξενούνται τα εργαστήρια που οργανώνει το *Φουγάρο*. Αποτελούνται από μεγάλο ισόγειο χώρο και

Εικόνα 37
Από το εσωτερικό της βιβλιοθήκης.
Πηγή: fougaro.gr (5/3/2022).

ένα πατάρι που επικοινωνεί μαζί του με μια εσωτερική σκάλα Οι προσβάσεις στις αίθουσες αυτές γίνονται με ράμπες, ώστε να είναι εύκολη η είσοδος και σε άτομα με κινητικά προβλήματα.

Και εδώ οι τοίχοι αποτελούνται από πέτρα, ξύλο και τσιμεντοκονία εξωτερικά.

Προέκταση προς τα αριστερά των κτιρίων αυτών είναι δύο σύγχρονες πρόχειρες κατασκευές (κοντέινερς) που στεγάζονται η *Γραμματεία* του *Φουγάρου* και η *Νέα Βιβλιοθήκη*. Η *Νέα Βιβλιοθήκη* είναι η παιδική και εφηβική βιβλιοθήκη, παράρτημα της *Βιβλιοθήκης του Ανθού*, που ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 2015. Περιλαμβάνει πάνω από 10.000 τίτλους βιβλίων και περιοδικών.

Απέναντι από την ομάδα των οικοδομημάτων με το τραπεζοειδές σχήμα υπάρχει το κεντρικό κτίριο του εργοστασιακού συγκροτήματος (κτίριο 1) με δύο αίθουσες. Η πρώτη, που είναι πολύ μεγαλύτερη, στεγάζει την *Gallery* του *Φουγάρου*. Έχει εμβαδόν 300 τ. μ. και ύψος 5,5 μ, ενώ η αισθητική της είναι ιδιαίτερη. Οι δύο είσοδοί της έχουν ράμπα ώστε ο χώρος να είναι προσβάσιμος από άτομα με κινητικά προβλήματα. Είναι ένας από τους μεγαλύτερους ενιαίους εκθεσιακούς χώρους που

Εικόνα 38.
Το κτίριο 1 μετά την ανακαίνιση.
Πηγή: fougaro.gr (5/3/2022).

διαθέτει σήμερα η Ελλάδα, σύμφωνα με τους επιτελείς του Φουγάρου.

Ο δεύτερος χώρος, αρκετά μικρότερος, ονομάζεται *space9* και είναι τετράγωνος με ψηλούς τοίχους μελανόχρωμους. Η μαύρη οροφή του έχει ύψος 5,20 μέτρα και εμφανή δοκάρια. Όλη η αίθουσα είναι ένας κύβος. Και εδώ οι τοίχοι αποτελούνται από πέτρα, ξύλο και τσιμεντοκονία στην εξωτερική τους πλευρά. Η ομάδα αυτή των χώρων του κεντρικού τμήματος του παλαιού βιομηχανικού συγκροτήματος συμπληρώνεται από βοηθητικούς αποθηκευτικούς χώρους, με εισόδους στην αριστερή μεριά.

Καλαίσθητοι είναι οι χώροι της *Πλατείας* και των *Κήπων* που περιλαμβάνουν τους κοινόχρηστους χώρους του συγκροτήματος. Η κεντρική είσοδος μας φέρνει στην κεντρική *Πλατεία* με πλατάνια, μουριές και τρεχούμενα νερά. Είναι ένας τόπος συνάντησης που δημιουργεί αίσθηση ηρεμίας και φέρνει στον επισκέπτη μνήμες από τότε που η Πλατεία ήταν τόπος συνάντησης. Αυτή συνορεύει ανατολικά με το *Παρκάκι*, τις ακακίες του και το πράσινο. Πίσω από την Gallery και την Space9 και ανατολικά της *Νέας Βιβλιοθήκης* θα συναντήσουμε τους *Κήπους* και το *ΑΙΘΡΙΟ2*. Το *ΑΙΘΡΙΟ2* είναι μια μικρή πλατεία με τρία δένδρα

Εικόνα 39.
Η καμινάδα
Πηγή: Προσωπικό αρχείο.

και το *Garden Kiosk*, έναν πρόχειρο στεγασμένο χώρο εκδηλώσεων, ενώ ανατολικά του, κάτω από την επιβλητική καμινάδα, λειτουργεί η καντίνα, *το Φουγαράκι* που προσφέρει πρόχειρο φαγητό. Στα άμεσα σχέδια επέκτασης του όλου έργου είναι η δημιουργία ενός *Αμφιθεάτρου* και ενός *Πάρκου* αφιερωμένου στα παιδιά και τις δραστηριότητές τους[134].

Η τέχνη κάνει αισθητή την παρουσία της σε κάθε σημείο. Κυρίαρχη είναι η pop art έκφρασή της. Στους εσωτερικούς χώρους θα βρούμε καλαίσθητα vintage έπιπλα και χειροποίητα φωτιστικά, όπου χρειάζονται, ενώ στους τοίχους είναι αναρτημένα αντικείμενα τέχνης από την προσωπική συλλογή της ιδιοκτήτριας. Στους εξωτερικούς χώρους θα συναντήσουμε διάφορες δημιουργίες, όπως μικρά αγάλματα, γλυπτά ή κατασκευές, όπως για παράδειγμα τη μεγάλη πεταλούδα από πλαστικά μπουκάλια που υπάρχει στον εξωτερικό τοίχο της *Βιβλιοθήκης*

[134] www.fougaro.gr/el/φουγάρο (6/3/2022).

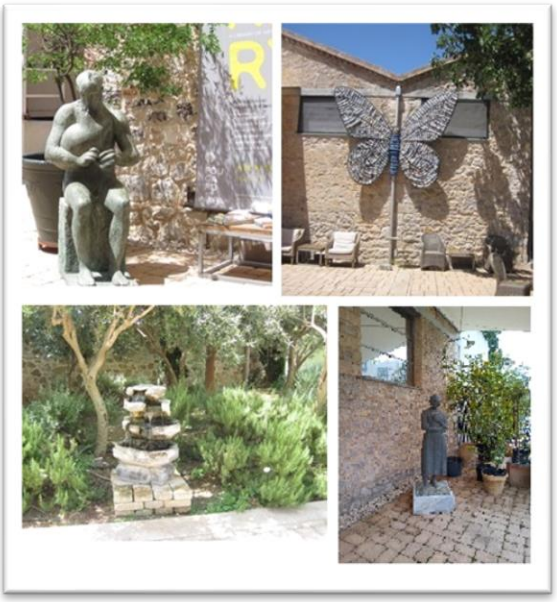

Εικόνα 40.
Έργα τέχνης στους χώρους του Φουγάρο.
Πηγή: Προσωπικό αρχείο

ή το άγαλμα μικρής γυναίκας του γλύπτη Γιάννη Παππά (1913 – 2005).

Η επίσημη έναρξη της λειτουργίας του έγινε στις 28 Οκτωβρίου 2012 με μια σειρά εκδηλώσεων στους χώρους του. Είχαν όμως προηγηθεί των εγκαινίων άλλες δύο. Η πρώτη στις 27 Ιουνίου με μια συναυλία κρουστών και η δεύτερη στις 29 του ίδιου μήνα με την μουσική παράσταση *Μια Άλλη Φρίντα* της Μάγδας Μαυρογιάννη με τη συμμετοχή της Αλεξάνδρας Νομίδου στο πιάνο και της μεσόφωνου Κατερίνας Ρούσσου. Από τότε μέχρι και σήμερα[135] έχουν οργανωθεί στο Φουγάρο περισσότερες από 210 εκδηλώσεις διαφόρων μορφών, οι οποίες απευθύνονται σε όλες τις ηλικίες και σε διαφορετικά ενδιαφέροντα.

[135] 30 Μαΐου 2021

Συγκεκριμένα εντοπίσαμε 62 μουσικές συναυλίες, 29 θεατρικές παραστάσεις και κινηματογραφικές προβολές, 48 βραδιές αφιερωμένες στο βιβλίο και την ποίηση, 36 διαφορετικά σεμινάρια και εργαστήρια, 21 Εκθέσεις ζωγραφικής, γλυπτικής και φωτογραφίας, 14 εκδηλώσεις ποιότητας ζωής και πολλές άλλες σε συνεργασία με τον Δήμο και διάφορους φορείς. Κορυφαίες εκδηλώσεις, που έχουν καταστεί θεσμός, το *Fougaro Jazz Festival* που πραγματοποιείται κάθε Φθινόπωρο από το 2013 και το *Fougaro Rock Festival* που πραγματοποιείται στις αρχές του καλοκαιριού από το 2015.[136]:

Τα εγκαίνια του Φουγάρου και οι εκδηλώσεις του έχουν προβληθεί από τον τοπικό και αθηναϊκό τύπο με διάφορα δημοσιεύματα[137], ενώ πολλά άτομα από την Αθήνα έχουν παρευρεθεί σε αυτές. Για την μετακίνηση των «Αθηναίων» ναυλώνεται εκδρομικό λεωφορείο κάθε φορά που μια σημαντική εκδήλωση

[136] Πηγή: https://www.fougaro.gr/el/%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B7%CE%B3%CE%BF%CF%8D%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CF%82-%CE%B5%CE%BA%CE%B4%CE%B7%CE%BB%CF%8E%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82 (30/5/2021).

[137] Ενδεικτικά δημοσίευση στην τοπική ηλεκτρονική εφημερίδα *Αργολικές Ειδήσεις*, στο https://www.argolikeseidhseis.gr/2019/06/2019_21.html (6/3/2022), στην εφημερίδα *Το Βήμα* στις 29 Οκτωβρίου 2012, στο https://www.tovima.gr/2012/10/29/culture/nayplio-entypwsiaki-giorti-ta-egkainia-toy-foygaroy/ (6/3/2022) και στην εφημερίδα *Καθημερινή* στις 31 Μαρτίου 2013 στο https://www.kathimerini.gr/culture/484470/foygaro-ekpaideysis-kai-politismoy-sto-nayplio/ (6/3/2022).

θα πραγματοποιηθεί, το οποίο επιστρέφει την ίδια μέρα στην πρωτεύουσα.

Με βάση την παραπάνω περιγραφή μπορούμε να πούμε ότι τα οικήματα που αποτελούσαν το παλαιό εργοστάσιο συσκευασίας τομάτας έχουν μετατραπεί σε ένα σύγχρονο Κέντρο Τέχνης. Τα κτίρια που το αποτελούν, τα διάφορα αντικείμενα και έπιπλα που συναντάμε στους χώρους του, οι υποδομές και οι δραστηριότητες που οργανώνονται στους χώρους του, το επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν την γενικότερη εικόνα της πόλης του Ναυπλίου ως μιας πόλης που υπηρετεί τον πολιτισμό.

Κορύφωση της αναγνώρισης του έργου και της συμβολής του *Φουγάρου* στην πόλη του Ναυπλίου είναι η βράβευση της Φλωρίκας Κυριακοπούλου το 2017, στο πλαίσιο του εορτασμού της Ημέρας της Γυναίκας, από τον Δήμο Ναυπλιαίων. Η βράβευση έγινε την Τετάρτη 8 Μαρτίου στην αίθουσα του Βουλευτικού από τον Δήμαρχο Δημήτρη Κωστούρο παρουσία του

Εικόνα 41.
Βράβευση της Φλωρίκας Κυριακοπούλου από τον Δήμο
Πηγή: https://www.argolikeseidhseis.gr (6/3/2022).

Αντιπεριφερειάρχη Τάσου Χειβιδόπουλου, των αρχών της πόλης και πλή θος κόσμου[138].

Η ύπαρξη και λειτουργία του Κέντρου Τέχνης *Φουγάρο* συμβάλει με τρεις τρόπους στην ανάπτυξη της ποιότητας ζωής της πόλης και των κατοίκων της. Ο πρώτος από αυτούς είναι η ανάπτυξη της οικονομίας της πόλης και των κατοίκων της. Η ύπαρξή του αποτελεί πόλο έλξης επισκεπτών, οι οποίοι παρακολουθούν τις εκδηλώσεις του και οι οποίοι έρχονται για τον σκοπό αυτό από άλλες περιοχές. Κάποιοι από αυτούς θα παραμείνουν στην πόλη ξοδεύοντας χρήματα για την διαμονή τους ή για την αγορά αναμνηστικών αντικειμένων. Την ίδια στιγμή το *Φουγάρο* απασχολεί προσωπικό από τον τοπικό πληθυσμό για την κάλυψη θέσεων εργασίας. Η απασχόληση αυτή αποτρέπει την εσωτερική μετανάστευση και ταυτόχρονα αυξάνει το οικογενειακό εισόδημα των κατοίκων της περιοχής. Τέλος σημαντικό μέρος των προμηθειών του για τις λειτουργικές ανάγκες του προέρχεται από την Αργολίδα και το τοπικό εμπόριο.

Ο δεύτερος τρόπος συμβολής του Φουγάρου στην ανάπτυξη της πόλης έχει σχέση με την νέα της ταυτότητα, ως μιας πόλης με ενδιαφέρον την παροχή υπηρεσιών στον τουριστικό

[138] https://www.argolikeseidhseis.gr/2017/03/blog-post_789.html (6/3/2022).

τομέα. Οι υπηρεσίες που προσφέρει στον επισκέπτη του είναι ποιοτικές και πολύ υψηλής αισθητικής. Αυτό το γεγονός σε συνδυασμό με τις πολιτιστικά υψηλής ποιότητας εκδηλώσεις του, συμβάλουν στην δημιουργία μιας εικόνας του Ναυπλίου ως ενός προορισμού που ο επισκέπτης θα ωφεληθεί τόσο από ψυχαγωγικής πλευράς όσο και από πνευματικής. Οι δραστηριότητές του επιπλέον συντελούν στην ανάπτυξη του πολιτιστικού και μορφωτικού επιπέδου των πολιτών του Ναυπλίου. Σε συνδυασμό μάλιστα με την λειτουργία των εργαστηρίων του και των συνεργασιών του με άλλους ανάλογους φορείς της πόλης, δημιουργεί συνθήκες πολιτιστικής προόδου στους νέους και νέες της περιοχής.

Ο τρίτος τρόπος αφορά τα θέματα με τα οποία ασχολείται η Δημόσια Ιστορία. Είναι τα θέματα της ιστορίας και της δημόσιας μνήμης. Στο τομέα αυτό το *Φουγάρο* υστερεί σε μεγάλο βαθμό, αν και υπάρχουν οι προϋποθέσεις για πολύ μεγάλη συμβολή. Σε ότι αφορά την ιστορία και συγκεκριμένα την ιστορία της βιομηχανίας επεξεργασίας της τομάτας, που αποτελούσε ταυτότητα της πόλης, η συμβολή του σταματά στην ανακαίνιση και την παρουσίαση των κτιριακών εγκαταστάσεων. Αυτά εμφανίζουν την εικόνα που είχαν ως βιομηχανικές εγκαταστάσεις. Δεν παρουσιάζεται, παραδείγματος χάριν, η διαδικασία

επεξεργασίας του προϊόντος, η εργασία των ανθρώπων σε αυτά, η σχέση των εταιριών με την τοπική κοινωνία κ. ά.

Στις πολύ ωραίες ανακαινισμένες βιομηχανικές εγκαταστάσεις του *Φουγάρο* θα μπορούσε να έχει παραχωρηθεί ένας χώρος στον οποίο θα είχε δημιουργηθεί ένα μουσείο, όπου θα παρουσιάζονταν τα στάδια επεξεργασίας του προϊόντος και ο μηχανικός εξοπλισμός του εργοστασίου. Δυστυχώς τα μηχανήματα του «Ανθού» έχουν εκποιηθεί, αλλά σίγουρα μπορούν να βρεθούν αντίστοιχα από άλλες ανάλογες βιομηχανικές μονάδες ή να κατασκευαστούν, σύμφωνα με πληροφορίες από διάφορες πηγές. Σαν παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε το Βιομηχανικό Μουσείο στην Σύρο όπου υπάρχουν μεταξύ άλλων εκθέματα εργαλείων, εξοπλισμού και μηχανημάτων της χρυσής βιομηχανικής εποχής από εργαστήρια λουκουμοποιίας, κλωστοϋφαντουργίας, βυρσοδεψίας, τυπογραφίας, μηχανουργίας και υαλουργίας του νησιού[139].

Μια άλλη μορφή εμφάνισης της Ιστορίας της βιομηχανίας της περιοχής θα μπορούσε να είναι η οργάνωση, σε μόνιμη βάση, μιας έκθεσης με φωτογραφικό ή αρχειακό υλικό σχετικό με την βιομηχανία της περιοχής. Σε αυτό θα μπορούσαν να

[139] Βιομηχανικό Μουσείο Σύρου στο https://www.syrosisland.gr/hermoupolis-industrial-museum/ (6/3/2022).

εκτίθενται φωτογραφίες από την εποχή που στην περιοχή λειτουργούσαν τα εργοστάσια, στιγμιότυπα από την καθημερινότητα των εργατών, ενδεχομένως σχετικά αντικείμενα και αρχειακό υλικό από τις εταιρίες που δραστηριοποιούταν στον τομέα αυτό[140].

Ανάλογες προτάσεις για την δημιουργία εκθεσιακού χώρου στην πόλη του Ναυπλίου είχε κάνει το 2011 ο Γεώργιος Αντωνίου στο ντοκιμαντέρ για την βιομηχανία στην Αργολίδα. Εκεί είχε προτείνει να αξιοποιηθεί ο χώρος του παλαιου εργοστασίου της «Αργολικής» και σε αυτό να μεταφερθούν, αφού αναπαλαιωθούν, μηχανήματα που σκουριάζουν και αρχειακό υλικό από την λειτουργία των επιχειρήσεων που καταστρέφεται από τροκτικά και υγρασία στις παλαιές βιομηχανικές εγκαταστάσεις ή φυλάσεται στα Γενικά Αρχεία τυ Κράτους. Οι εγκαταστάσεις στο «Φουγάρο» μπορούν να αξιοποιηθούν για τον σκοπό αυτόν.

Η ύπαρξη μιας μουσειακού είδους έκθεσης στον χώρο προσφέρει πολλά, τόσο στην ίδια την εταιρία και την πόλη, όσο και στην έρευνα και την επιστήμη. Η ύπαρξη ενός τέτοιου χώρου αυξάνει την επισκεψημότητα στο ίδιο το *Φουγάρο*, μέσω του

[140] Σχετικό υλικό υπάρχει στο Τμήμα Αργολίδας των Γενικών Αρχείων του Κράτους και σε εγκαταλημένα εργοστάσια στην περιοχή.

εκπαιδευτικού τουρισμού, καθιστώντας το τόπο προορισμού για μαθητές ή φοιτητές. Για τον ίδιο λόγο ερευνητές θα βρεθούν στον χώρο του για τις ανάγκες των ερευνών τους. Με τέτοιους τρόπους διατηρείται η μνήμη, που είναι μεν ενεργή στους ανθρώπους που έζησαν την εποχή που λειτουργούσαν τα εργοστάσια αυτά, η οποία όμως δεν υπάρχει ή μειώνεται για τα άτομα των νεώτερων γενιών. Η μνήμη αυτή μπορεί να διαιωνιστεί και με έναν ακόμη τρόπο. Την οργάνωση και καταγραφή μαρτυριών μέσω ενός προγράμματος *Προφορικής Ιστορίας* των βιωμάτων και των αναμνήσεων, που αφορούν την βιομηχανία επεξεργασίας της τομάτας, των κατοίκων του Ναυπλίου. Τελευταία ίσως πρόταση θα μπορούσε να είναι η οργάνωση ενός εργαστηρίου Δημόσιας Ιστορίας που να αναφέρεται στην βιομηχανία της περιοχής και την επεξεργασία της τομάτας.

Δεν είναι τυχαίο ότι η ανακαίνιση και επαναλειτουργία των χώρων του βιομηχανικού συγκροτήματος δημιουργεί συναισθήματα και αναμνήσεις σε έναν από τους, ελάχιστους εν ζωή, μετόχους της παλιάς κονσερβοποιίας «Ανθός», τον Παναγιώτη Χελιώτη, ο οποίος σε επιστολή γράφει:

> «Κάθε φορά που επισκέπτομαι το σημερινό πλέον «Φουγάρο», δέχομαι την ίδια

συγκίνηση και αναπόληση. Παιδί τότε να περιφέρομαι ενοχλώντας τους πάντες μέσα στα μηχανήματα και στους εργάτες. Και θυμάμαι ότι σε δύο πράγματα δεν πλησίαζα, στο τεράστιο VOLAN που έδινε κίνηση στα πάντα, όπως και στην πανύψηλη επιβλητική τσιμινιέρα, δηλαδή το επιβλητικό του φουγάρο, όρθιο όπως είναι σήμερα, το οποίον ομολογώ ότι φοβόμουν… μήπως λυγίσει και με καταπλακώσει. Φαίνεται ότι με την πάροδο του χρόνου σε αυτό το στολίδι του τόπου μας το εργοστάσιο «Κ. ΜΗΝΑΙΟΣ ΑΕ – Ανθός» ο πανδαμάτωρ χρόνος επεφύλασσε και μια ευτυχή στιγμή αναβιώσεως της μνήμης του. Αυτή τη φορά όμως με κάποιον διαφορετικό και ωραίο προορισμό. […] Να λοιπόν το «Φουγάρο» που με τρόμαζε

> τόσο πολύ, διεσώθη και δεν κατέπεσε»[141].

Μια άλλη διαφορετική μορφή μνήμης μεταφέρει ένας ανώνυμος επισκέπτης του *Φουγάρο*, μάλλον πολύ νεότερος, στη φοιτήτρια του Μ.Π.Σ. «Δραματική Τέχνη και Παραστατικές Τέχνες στην Εκπαίδευση και στην δια βίου μάθηση» του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου Αγγελική Δαμιανίδου που κατέγραφε μαρτυρίες[142].

> «Τον περασμένο Ιούλιο πήγα στο Φουγάρο γιατί γινόταν ένα φεστιβάλ ταινιών μικρού μήκους. Το φεστιβάλ διαρκούσε δύο μέρες και είχα πάει και τις δύο. Είχαν παρουσιαστεί ωραίες ταινίες και από Έλληνες και από ξένους σκηνοθέτες. Με την παρέα μου καθόμασταν στα τραπεζάκια και βλέπαμε στη μεγάλη οθόνη που είχε στηθεί. Έτσι όπως

[141] Κωνσταντάτου Ε,. ό. π.
[142] Στις μαρτυρίες αυτές δεν υπάρχει κάποια καταγραφή που να αφορά την βιομηχανία επεξεργασίας τομάτας ή στιγμών από την καθημερινότητα εκείνης της εποχής.

> καθόμασταν, δεν ξέρω, μου θύμισε τις παλιές εποχές στις αυλές των σπιτιών που τις διαμόρφωναν σε θερινό κινηματογράφο».[143]

Και στις δύο περιπτώσεις η μνήμη που εκφράζεται έχει αφετηρία στη πρώτη περίπτωση τα κτίρια και στην δεύτερη μια εκδήλωση. Πουθενά δεν αναφέρεται η παραγωγική διαδικασία, η κοινωνική διάσταση της ύπαρξης των εργοστασίων ή η έμφυλη διάσταση της εργασίας σε αυτά. Όλα τα παραπάνω, μαζί με όλα αυτά που τα ίδια τα ανακαινισμένα κτίρια μεταφέρουν στις νεώτερες γενιές, αποτελούν μεθόδους παρουσίασης της μνήμης και της ιστορίας ενός τόπου και των κατοίκων του.

[143] Τμήμα Θεατρικών Σπουδών – Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, *Ιστορίες Ναυπλίου Αργολίδας – Καταγραφή ιστοριών κι αναμνήσεων,* 2016, σ. 83.

Επίλογος

Τον 20ου αιώνα, ιδιαίτερα προς το τέλος του, ο τρόπος που η επιστημονική κοινότητα αντιμετώπιζε την έρευνα και την ενασχόληση με την ιστορία άλλαξε σε μεγάλο βαθμό. Νέες μέθοδοι έρευνας και νέα ενδιαφέροντα ήρθαν στο προσκήνιο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα διάφοροι επιστημονικοί κλάδοι να ενδιαφερθούν για το παρελθόν και εμφανίστηκε ένα νέο γνωστικό αντικείμενο, η *Δημόσια Ιστορία*. Ο ιστορικός Felipe Fernández - Armesto (1950 -) στο βιβλίο *Τι είναι Ιστορία σήμερα* γράφει ότι ένας σύγχρονος στόχος της ιστορίας είναι να εξηγήσει το παρόν διαπλάθοντας την ίδια στιγμή το μέλλον, εξυπηρετώντας μια πολιτική ή κοινωνική ατζέντα[144]. Με βάση

[144] Fernández - Armesto F., «Επίλογος - Τι είναι ιστορία σήμερα;», στο D. Cannadine (επιμ.), *Τι είναι ιστορία σήμερα;,* Νήσος, Αθήνα, 2007, σ. 281.

την διατύπωση αυτή μπορούμε να πούμε ότι η ιστορία σήμερα και κυρίως η *Δημόσια Ιστορία*, δεν ενδιαφέρεται για το παρελθόν ως τέτοιο, ούτε για την άποψη του ιστορικού για αυτό. Ενδιαφέρεται για την σχέση που δημιουργείται μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος.

Ένας ορισμός που συναντάμε για την *Δημόσια Ιστορία* είναι ότι αυτή «είναι η μελέτη των τρόπων με τους οποίους το παρελθόν ανασυγκροτείται, διαχέεται και αποτυπώνεται στη δημόσια σφαίρα μέσα από τις τελετές και τους εορτασμούς, τα μνημεία και τα μουσεία, τα σχολεία και τους άλλους κρατικούς θεσμούς, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, τον κινηματογράφο, το διαδίκτυο κ.τ.ό»[145]. Η *Δημόσια Ιστορία* κατά συνέπεια ενδιαφέρεται τόσο για τον τρόπο που το παρελθόν αποτυπώνεται στην μνήμη των ανθρώπων, όσο και για την εμφάνισή του στον χώρο, στην προκείμενη περίπτωση στον αστικό χώρο του Ναυπλίου.

Δεν μπορεί να χαρακτηριστεί τυχαίο το γεγονός ότι η συζήτηση που αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια για την *Δημόσια Ιστορία* εμφανίζεται σε μια εποχή όπου τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, το Διαδίκτυο και οι Τέχνες επηρεάζουν έντονα και σε μεγάλο βαθμό την μνήμη και την άποψη που έχει η κοινωνία

[145] ΕΑΠ, Περιγραφή του ΠΜΣ Δημόσια Ιστορία στο Δημόσια Ιστορία (ΔΙΣ) - ΕΑΠ (eap.gr) (6/3/2022).

για κάποιο θέμα. Τα μέσα που μόλις αναφέραμε σε συνδυασμό με την σχολική εκπαίδευση, τη προβολή της ιστορικής μνήμης στον χώρο κ.λ.π – αποτελούν εργαλεία για τη *Δημόσια Ιστορία* για να εκφράσει και να αναπτύξει το συλλογικό παρελθόν στον αστικό χώρο[146].

Στο πόνημα αυτό συνδέσαμε την ιστορία ενός βιομηχανικού συγκροτήματος με την ιστορία της πόλης στον αστικό ιστό της οποίας οικοδομήθηκε στις αρχές του προηγούμενου αιώνα. Πρόκειται για το βιομηχανικό συγκρότημα της «Γεωργικής Βιομηχανίας Κονσερβών 'Ανθός' Ναυπλίου», στην θέση Πολύγωνο. Η εξέλιξη – μετάλλαξη του βιομηχανικού συγκροτήματος ακολούθησε αυτή της πόλης. Από μια βιομηχανική μονάδα σε μια βιομηχανική πόλη εξελίχθηκε σε ένα Κέντρο Τέχνης και Πολιτισμού σε μια πόλη που έχει στρέψει το ενδιαφέρον της στον πολιτισμό και τις παροχές υπηρεσιών στους επισκέπτες της.

Για να παρακολουθήσουμε όμως την εξέλιξη αυτή έπρεπε να περιγράψουμε το θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συνέβαιναν όλα αυτά. Σε αυτό αφιερώσαμε το πρώτο κεφάλαιο και παρουσιάσαμε τον ρόλο της πολιτιστικής κληρονομιάς και ιδιαίτερα της *βιομηχανικής κληρονομιάς* όπως αυτή εκφράζεται

[146] Δαλκαβούκης Β. Τσέκου Κ., ό. π. σ. 115.

μέσα από τα βιομηχανικά κατάλοιπα, στην δημιουργία και διατήρηση της συλλογικής μνήμης και ταυτότητας ενός τόπου.

Στα επόμενα κεφάλαιο περιγράψαμε την παράλληλη πορεία του βιομηχανικού χώρου και του Ναυπλίου. Ξεκινώντας από την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα περιγράψαμε στο δεύτερο κεφάλαιο, την πόλη, τους κατοίκους, τις δραστηριότητές τους και τους λόγους που σε αυτή την περιοχή αναπτύχθηκε ιδιαίτερα ο βιομηχανικός κλάδος της συσκευασίας και τυποποίησης της τομάτας. Στο ίδιο κεφάλαιο παρουσιάσαμε τις σημαντικότερες βιομηχανικές μονάδες κονσερβοποιίας της περιοχής.

Ακολούθησε η αναλυτικότερη παρουσίαση της βιομηχανίας στην οποία άνηκε το κτιριακό συγκρότημα του «Ανθού». Περιγράψαμε συνοπτικά την εξέλιξη της εταιρίας και την ανάγκη μεταφοράς των δραστηριοτήτων της από την Ασίνη στο Πολύγωνο και στο νέο εργοστάσιο. Παρακολουθήσαμε την πορεία του βιομηχανικού κτιρίου μέχρι και την μεταβίβασή σου στην Εθνική Τράπεζα. Περιγράψαμε τους χώρους του και την διαδικασία που ακολουθούσε στην παραγωγή και συσκευασία του τοματοπολτού.

Η επόμενη ενότητα είχε θέμα την σύγχρονη εικόνα της πόλης του Ναυπλίου. Είδαμε τους λόγους που από μία περιφερειακή βιομηχανική πόλη μετατράπηκε σε μια πόλη παροχής

υπηρεσιών, κυρίως τουριστικών. Ακολουθήσαμε την μετάβαση αυτή μέσα από την ίδρυση μουσείων και πνευματικών ιδρυμάτων στην πόλη, την περιγραφή της φυσικής και ιστορικής «προίκας» της και την ανάπτυξη των τουριστικών υποδομών της ώστε να υποδεχθεί και φιλοξενήσει τους επισκέπτες της.

Το τελευταίο κεφάλαιο είχε θέμα το Κέντρο Πολιτισμού *Φουγάρο*. Επισκεφθήκαμε τους χώρους του και είδαμε την ανακαίνιση και την μετατροπή που έγινε σε αυτούς ώστε να εξυπηρετούν τις νέες ανάγκες. Αναφερθήκαμε συνοπτικά στις εκδηλώσεις και τις δραστηριότητές του. Παρουσιάσαμε την συμβολή του στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη της πόλης και των κατοίκων της και εντοπίσαμε τις ελλείψεις της παρουσίας του στον τομέα της διατήρησης της ιστορικής μνήμης, τόσο όσον αφορά το βιομηχανικό παρελθόν της πόλης και τη παραγωγή προϊόντων τομάτας, όσον και των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων.

Με την περιγραφή δείξαμε ότι τις αλλαγές που συντελούνται στην εικόνα και την ταυτότητα μιάς πόλης είναι δυνατόν να τις ακολουθήσουν τα κτίρια της πόλης που είναι τοπόσημά της και μέρος της ταυτότητάς της. Σε μια τέτοια περίπτωση το κτίριο συνεχίζει να συμβάλει στην πρόοδό της διατηρώντας ταυτόχρονα μνήμες και εικόνες της ιστορίας της. Η περίπτωση του

Φουγάρο στο Ναύπλιο είναι ένα παράδειγμα και αποτελεί μοναδική, μέχρι σήμερα, περίπτωση εμπλοκής ενός ιδιώτη στην ανακαίνιση και μετατροπή χρήσης ενός βιομηχανικού κτιρίου. Σημαντικός παράγοντας επιτυχίας του εγχειρήματος είναι το ενδιαφέρον για την διατήρηση των μνημείων και της ιστορίας του τόπου.

Επιπλέον με όλα αυτά μάλλον επιβεβαιώνεται το τελικό συμπέρασμα της Χριστίνας Αγραντώνη στο βιβλίο της *Οι Απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα* όπου γράφει:

> «Θα έλεγα, δηλαδή, ότι η κοινωνία αυτή, τελικά, στο σύνολό της, δεν αποδέχθηκε το βιομηχανικό φαινόμενο, δεν επένδυσε στις δικές του προοπτικές, δεν πίστεψε στα πλεονεκτήματά του ούτε φάνηκε διατεθειμένη να υποστεί και τους εξαναγκασμούς του. Έχουμε ίσως να κάνουμε με μια νέα κοινωνία, υπερβολικά (παθολογικά) προσηλωμένη στη συγκυρία (επειδή ωφελήθηκε συχνά από την συγκυρία) και επομένως

ξένη προς την υπομονή και την επιμονή, τη μακροπρόθεσμη δέσμευση και τη συστηματικότητα που απαιτούν τα βιομηχανικά έργα»[147].

[147] Αγραντώνη Χρ., 2010, ό. π. σ. 374.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγριαντώνη Χρ., «Βιομηχανική αρχαιολογία και κληρονομιά: Επικοινωνίες και εντάσεις», περ. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τ. 89.
- Αγριαντώνη Χρ., *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Κατάρτι, 2010.
- Αθανασίου Ε., «Το 'δυτικό σύνορο' της Θεσσαλονίκης», στο *Το Τέλος των γιγάντων – Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων*, πρακτικά 5ης Πανελλήνιας Επιστημονικής Συνάντησης TICCIH, Βόλος, 22-25 Νοεμβρίου 2007, 2011, ηλεκτρονική έκδοση.
- Αντωνιάδης Χαρ., *Οπλοστάσιο: Η πρώτη βαριά βιομηχανία στο Ναύπλιο,* Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού, 2010, στο https://argolikivivliothiki.gr/2020/04/17/armory/ (4/3/2022).
- Βασιλείου Α. Μπουντούρης Κ., *Ναύπλιο. Σημείωμα για την ιστορική εξέλιξη της πόλης*, 25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, 2010.
- Βιτοπούλου Αθ. Καραδημου – Γερόλυμπου Αλ., «Ανάκτηση των χώρων της αποβιομηχάνισης: Πολεοδομικές προσεγγίσεις και ζητήματα υλοποίησης», στο *Το Τέλος των γιγάντων – Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων*, πρακτικά 5ης Πανελλήνιας Επιστημονικής Συνάντησης TICCIH, Βόλος, 22-25 Νοεμβρίου 2007, ηλεκτρονική έκδοση, 2010.

- Γεωργόπουλος Δ., *Πρόνοια Ναυπλίου – Περιδιάβαση στο Χώρο και το Χρόνο*, Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού, 2018, στο https://argolikivivliothiki.gr/2018/12/04/pronia-nafpliou/ (4/3/2022).
- Γιαννακόπουλος Κ. Γιαννιτσίωτης Γ., «Εισαγωγή Εξουσία, αντίσταση και χωρικές υλικότητες» στο Κ. Γιαννακόπουλος Γ. Γιαννιτσίωτης (επιμ), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αλεξάνδρεια – Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα, 2010.
- Γιαξόγλου Γ., *Βιομηχανικές & βιοτεχνικές εγκαταστάσεις στις αρχές του 20ου αιώνα στις πρωτεύουσες των νομών της Περιφέρειας Πελοποννήσου*, εισήγηση στην Ημερίδα «Βιομηχανική κληρονομιά στην περιφέρεια Πελοποννήσου», 15 Μαΐου 2010, ΤΕΕ Τμήμα Πελοποννήσου, 2010.
- Γκότσης Στ., «Βιομηχανικά μνημεία και σχολική εκπαίδευση: σκέψεις με αφορμή μια πειραματική εφαρμογή στο Εργοστάσιο Παραγωγής Φωταερίου της Αθήνας (Γκάζι)», στο *Το Τέλος των γιγάντων – Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων*, πρακτικά 5ης Πανελλήνιας Επιστημονικής Συνάντησης TICCIH, Βόλος, 22-25 Νοεμβρίου 2007, ηλεκτρονική έκδοση, 2011.
- Δαλκαβούκης Β. Τσέκου Κ., «Χτίζοντας τη δημόσια ιστορία στον χώρο: Η περίπτωση των μνημείων της Κομοτηνής», στο Α. Ανδρέου Σ. Κακουριώτη κ.ά (επιμ*), Η Δημόσια Ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2015.

- Δεμίρη Κ., «Η εξέλιξη των βιομηχανικών κτηρίων στην Ελλάδα από τα τέλη του 19ου αιώνα έως σήμερα», περ. *Αρχιτεκτονικά θέματα*, τ. 25, 1991.
- Δημάκης Ι., Ομιλία για τα 70 χρόνια της Ένωσης στο Ναύπλιο, 18 Μαρτίου 2008, Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού, 2008, στο https://argolikivivliothiki.gr/tag/%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CE%BC%CE%B7%CF%87%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1/ (5/3/2022).
- Δούση Μ. Νομικός Μ., «Μεθοδολογική προσέγγιση για την αποκατάσταση των ιστορικών βιομηχανικών συγκροτημάτων. Η περίπτωση των Μύλων Αλλατίνι στην Θεσσαλονίκη», στο *Το Τέλος των γιγάντων – Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων*, πρακτικά 5ης Πανελλήνιας Επιστημονικής Συνάντησης TICCIH, Βόλος, 22-25 Νοεμβρίου 2007, ηλεκτρονική έκδοση, 2010.
- Ελληνική Στατιστική Αρχή στο http://dlib.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE (4/3/2022).
- Επαγγελματικός Τηλεφωνικός Κατάλογος – Ναύπλιο.
- Καρούζου Ε., «Το Ναύπλιο και η αγροτική του ενδοχώρα τον 19ο αιώνα». στο *Ναυπλιακά Ανάλεκτα VIII, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου, «150 Χρόνια Ναυπλιακή Επανάσταση»*, 2013.
- Κατσίκης Ι. Τσαγκαράκης Κ., «Η βιομηχανία ως αστική πολιτιστική κληρονομιά: Σε αναζήτηση της νέας χρήσης», στο *Το Τέλος των γιγάντων – Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων*, πρακτικά 5ης

Πανελλήνιας Επιστημονικής Συνάντησης ΤΙCCIH, Βόλος, 22-25 Νοεμβρίου 2007, ηλεκτρονική έκδοση, 2010.

- Κιντής Αν., *Ανάπτυξη της Ελληνικής βιομηχανίας – Επιτεύξεις, προβλήματα, προοπτικές*, Gutenberg, 1982.
- Κόνδης Γ., *Ο Κόσμος της εργασίας: Όψεις, Χρόνοι, Χώροι*, Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού, στο https://argolikivivliothiki.gr/tag/%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CE%BC%CE%B7%CF%87%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1/ (4/3/2022).
- Κοσεγιάν Χαρά, *Η παρουσία και η επαγγελματική δραστηριοποίηση των Αρμενίων στο Ναύπλιον την πεντηκονταετία 1920-1970*, Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού, 2016, στο https://argolikivivliothiki.gr/2016/11/07/kosegian-2/ (3/3/2022).
- Κυριαζόπουλος Ε., «Η καταστροφή της λιμενικής και παρά-λιμενικής βιομηχανικής κληρονομιάς του Πειραιά και ο μετασχηματισμός της πόλης. Η περίπτωση της ευρύτερης περιοχής από τον ΗΣΑΠ έως τα Λιπάσματα», στο *Το Τέλος των γιγάντων – Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων*, πρακτικά 5ης Πανελλήνιας Επιστημονικής Συνάντησης ΤΙCCIH, Βόλος, 22-25 Νοεμβρίου 2007, ηλεκτρονική έκδοση, 2011.
- Κωνσταντινόπουλος Χ., *Η Μαθητεία στις κομπανίες των χτιστών της Πελοποννήσου*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, 1987.

- Λαμπροπούλου Δ., «Πόλη, μνήμη και προφορική ιστορία», στο Ρ. Βαν Μπουσχότεν, Τ. Βερβενιώτη κ.ά. (επιμ) *Η μνήμη αφηγείται την πόλη*, Πλαίθρον, Αθήνα, 2016.
- Λυμπεροπούλου Κατ., «Ναύπλιο: Εντυπωσιακή γιορτή τα εγκαίνια του 'Φουγάρου'» εφ. *Το Βήμα*, 29/10/2012, στο https://www.tovima.gr/2012/10/29/culture/nayplio-entypwsiaki-giorti-ta-egkainia-toy-foygaroy/ (6/3/2022).
- Μαχαίρας Γ., «Βιομηχανική αρχαιολογία: η άλλη αρχαιολογία» περ. *Αρχαιολογία και τέχνες*, 18/11/2011.
- Μοίρα Πολ. Παρθένης Σ., «Παραστάσεις και αντιλήψεις της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Τριτοβάθμια Τεχνολογική Εκπαίδευση», στο *Το Τέλος των γιγάντων – Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων*, πρακτικά 5ης Πανελλήνιας Επιστημονικής Συνάντησης ΤΙΚΣΙΗ, Βόλος, 22-25 Νοεμβρίου 2007, ηλεκτρονική έκδοση, 2011.
- Μπελαβίλας Ν., «Περί μνημείων και μνήμης – Οι υλικές πτυχές της Ιστορίας», ανακοίνωση στον κύκλο: «Κοινωνία και παρελθόν Προσλήψεις της αρχαιότητας στη σύγχρονη Ελλάδα» που οργανώθηκε από το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης και το Ιρλανδικό Ινστιτούτο Ελληνικών Σπουδών στο στρογγυλό τραπέζι « Ποιος και πώς ορίζει την ιστορική μνήμη;» - 27 Απριλίου 2015 με τη συμμετοχή των Α. Λιάκου, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Χ. Κουλούρη, Πάντειο Πανεπιστήμιο και συντονιστή τον Τάσο Σακελλαρόπουλο, Μουσείο Μπενάκη.
- Νικολόπουλος Γ., «Ο 'Πελαργός' η κονσερβοποιία που έδωσε ζωή στη Νέα Κίο» στο

https://argolika.gr/2017/12/04/%CE%BF-%CF%80%CE%B5%CE%BB%CE%B1%CF%81%CE%B3%CF%8C%CF%82-%CE%B7-%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CF%83%CE%B5%CF%81%CE%B2%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%AF%CE%B1-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%AD%CE%B4%CF%89%CF%83/ (5/3/2022).

- Νόμος 1126/81 (ΦΕΚ Α 32/10.2.1981)
- Παπαστεφανάκη Λ., *Εργασία, Τεχνολογία και Φύλο στην Βιομηχανία – Η κλωστοϋφαντουργία του Πειραιά 1870-1940,* ΠΕΚ, 2009.
- Πεπελάση Ι. Σ., *Κράτος και Αγορά: Η ελληνική περιπέτεια,* Ομιλία στο 21ο Πανελλήνιο Συνέδριο Εμπορικού Δικαίου, Θεσσαλονίκη, 14-16 Οκτωβρίου 2011, 2011.
- Πουρνάρα Μαρ., «'Φουγάρο' εκπαίδευσης και πολιτισμού στο Ναύπλιο» εφ. *Καθημερινή,* 31/3/2013, στο https://www.kathimerini.gr/culture/484470/foygaro-ekpaideysis-kai-politismoy-sto-nayplio/ (6/3/2022).
- Ρούσκας Γ., «Το οπλοστάσιο του Ναυπλίου» περ. *Αρχαιολογία και Τέχνες,* τ. 66.
- Σαλίμπα Ζ., *Γυναίκες εργάτριες στην ελληνική βιομηχανία και βιοτεχνία (1870 – 1922),* Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, ΕΙΕ, 2002.
- Τμήμα Θεατρικών Σπουδών – Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, *Ιστορίες Ναυπλίου Αργολίδας – Καταγραφή ιστοριών κι αναμνήσεων,* 2016.

- Fernández - Armesto F., «Επίλογος - Τι είναι ιστορία σήμερα;», στο D. Cannadine (επιμ.), *Τι είναι ιστορία σήμερα;*, Νήσος, Αθήνα, 2007.
- Foote Ken. & Azaryahu M., «Toward a geography of memory: Geographical dimensions of public memory and commemoration», *Journal of Political and Military Sociology*, 2007.
- Halbwachs M., *Η συλλογική μνήμη*, Παπαζήση, Αθήνα, 2013.

Ιστότοποι

- Αργολικές Ειδήσεις – καθημερινή ηλεκτρονική εφημερίδα της Αργολίδας, https://www.argolikeseidhseis.gr/ (6/3/2022).
- Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας και Πολιτισμού, https://argolikivivliothiki.gr/ (5/3/2022).
- Βιομηχανικό Μουσείο Σύρου https://www.syrosisland.gr/hermoupolis-industrial-museum/ (6/3/2022).
- Δήμος Ναυπλιέων https://www.nafplio.gr/ (6/3/2022).
- Ελληνική Εταιρία Κονσερβών «Κύκνος» https://kyknoscanning.com/el/ (5/3/2022). f
- Η Χάρτα του Nizhny Tagil για την βιομηχανική κληρονομιά (2003) http://ticcih.gr/%ce%b7-x%ce%b1%cf%81%cf%84%ce%b1-%cf%84%ce%bf%cf%85-nizhny-tagil/ (3/3/2022).

- Κέντρο Τέχνης «Φουγάρο», https://www.fougaro.gr/el/ (6/3/2022).
- ΚΤΕΛ Αργολίδας https://www.ktelargolida.gr/%cf%80%ce%bb%ce%b7%cf%81%ce%bf%cf%86%ce%bf%cf%81%ce%af%ce%b5%cf%82-%ce%b4%ce%b9%ce%b1%ce%b4%cf%81%ce%bf%ce%bc%cf%8e%ce%bd/ (6/3/2022).
- Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος https://www.grhotels.gr/ (6/3/2022).
- Ο.Σ.Ε Σιδηροδρομικό Πάρκο Ναυπλίου http://www.ose.gr/el/σιδηροδρομικά-πάρκα/28-σιδηρο-δρομικό-πάρκο-ναυπλίου (3/3/2022).
- Gaia Επιχειρείν» http://www.gaiapedia.gr/gaiapedia/index.php/%CE%A3%CF%84%CE%AC%CE%B4%CE%B9%CE%B1_%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CE%BC%CE%B7%CF%87%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82_%CE%B5%CF%80%CE%B5%CE%BE%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%B1%CF%83%CE%AF%CE%B1%CF%82_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CE%BC%CE%B7%CF%87%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82_%CE%BD%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%AC%CF%84%CE%B1%CF%82 (5/3/2022).
- UNESCO Κατάλογος Μνημείων της https://whc.unesco.org/en/list (6/3/2022).
- https://historiography.gr/index.php/en/encounters-with-historians-5/%CF%87%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%AF%

CE%BD%CE%B1-%CE%B1%CE%B3%CF%81%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CF%84%CF%8E%CE%BD%CE%B7 (5/3/2022).

- https://popaganda.gr/art/florika-kiriakopoulou-fougaro-interview/ (5/3/2022).

ΦΙΛΜΟΓΡΑΦΙΑ

- *Άλλος για το εκατομμύριο (1964)*

Σκηνοθεσία: Ορέστης Λάσκος.
Παραγωγή: Γιώργος Λαζαρίδης, Δημήτρης Σαρρής, Κώστας Ψαρράς.
Σενάριο: Νίκος Τσιφόρος.
Ιστορία: Νίκος Τσιφόρος, Πολύβιος Βασιλειάδης.
Πρωταγωνιστές: Μίμης Φωτόπουλος, Γιάννης Γκιωνάκης, Μπεάτα Ασημακοπούλου, Βασίλης Αυλωνίτης, Ελένη Ανουσάκη, Σταύρος Παράβας, Μπέτυ Μοσχονά.
Αφήγηση: Ορέστης Λάσκος.
Μουσική: Γιώργος Μητσάκης.
Τραγούδι: Γιώργος Μητσάκης, Δούκισσα.
Φωτογραφία: Τζιοβάνι Βαριάνο.
Μοντάζ: Λευτέρης Σιασκάς.
Εταιρεία παραγωγής: Αφοί Ρουσσόπουλοι - Γ. Λαζαρίδης - Δ. Σαρρής - Κ. Ψαρράς.

- *Παλαιά εργοστάσια στην Αργολίδα. (2011)*

Σκηνοθεσία: Γιώργος Αντωνίου.
Έρευνα: Γιώργος Αντωνίου.
Μοντάζ: Τάσος Αντωνίου.
Φωτογραφία: Γιώργος Αντωνίου.
Μουσική: Μάκης Αμπλιανίτης BAHAR.
Αφήγηση: Γιώργος Αντωνίου.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.